

О.Є.ВИСОЦЬКА

**ОСВІТА
ДЛЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

О.Є.ВИСОЦЬКА

ОСВІТА
ДЛЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ

Дніпропетровськ
«Роял Принт»
2011

УДК 37(082)
ББК 74.05я43
В 53

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти
(протокол № 1 від 17 січня 2011 р.)*

Рецензенти:

Окороков В.Б. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Дніпропетровського національного університету;

Пронякін В.І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національної металургійної академії України

Висоцька О. Є.

В 53 Освіта для сталого розвитку [Текст]: науково-методичний посібник / О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2011. – 200 с.

Науково-методичний посібник покликаний сприяти формуванню знань про сутність, зміст, методи та технології випереджаючої освіти для сталого розвитку.

Для вчителів, науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та всіх, хто цікавиться проблемами та напрямками сучасної освіти.

ББК 74.05я43

© Висоцька О. Є., 2011

ЗМІСТ

Передмова	5
Частина 1. Ідеї сталого розвитку: історія та сучасність	6
1. Історія виникнення та сутність проблематики сталого розвитку	6
2. Характер реалізації стратегії сталого розвитку в Україні	19
Частина 2. Сталий розвиток та освіта	29
1. Соціокультурні передумови виникнення концепції освіти для сталого розвитку	29
2. Зміст концепції освіти для сталого розвитку	43
Частина 3. Випереджаюча освіта для сталого розвитку як ключовий напрямок сучасної освіти.	50
1. Випереджаюча освіта: передумови виникнення та шляхи реалізації	50
2. Методи та принципи випереджаючої освіти для сталого розвитку	56
Частина 4. Роль екологічної освіти у межах випереджаючої освіти для сталого розвитку	68
1. Екологічний світогляд та екологічна культура у контексті реалізації принципів сталого розвитку	68
2. Шляхи формування екологічної компетентності особистості (моделі та технології)	88
Частина 5. Соціокультурний зміст освіти для сталого розвитку	105
1. Моделювання європейських цінностей на засадах сталого розвитку. Освіта для демократії та громадянська освіта	105
2. Духовні цінності та освіта. Етика толерантності у полікультурному світі	127

Частина 6. Нові орієнтири економічної освіти на засадах сталого розвитку	148
1. Стандарти якісного життя як умова сталого розвитку	148
2. Формування екозбалансованих споживчих цінностей.	155
Частина 7. Медіаосвіта як чинник випереджаючої освіти для сталого розвитку	164
1. Масмедіа та їхня роль у житті суспільства початку ХХІ століття.	164
2. Медіаграмотність та критичне мислення як умови формування світогляду сучасної людини	175
Етапи експериментальної діяльності за проектом: «Випереджаюча освіта для сталого розвитку»	183
Словник	185

ПЕРЕДМОВА

На початку ХХІ століття головним стратегічним завданням всієї світової спільноти є забезпечення стабільного та ефективного існування сучасної цивілізації на засадах цілісності природного оточення, економічної життєздатності та соціальної справедливості для нинішніх і майбутніх поколінь. Вирішення цих питань стало можливим із впровадженням у зміст соціальної та освітньої політики стратегії сталого розвитку.

Вирішальне значення для безпечного (тобто, стабільного, сталого) розвитку сьогодні надається сучасній освіті, яка виконує роль випереджаючого чинника реалізації необхідних суспільних змін. За рішенням Ради ЮНЕСКО з 1 січня 2005 року оголошено проведення Десятиріччя освіти для сталого розвитку. У березні 2005 року Україна стала однією з 55-ти країн, які підписали документ ООН «Стратегія освіти для сталого розвитку». Цей документ визначає основні підходи до впровадження стратегії сталого розвитку в освіту і виховання, залучення до цієї роботи працівників освіти та інших фахівців. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 було затверджено «Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки», складовими якої є системна перебудова вітчизняної освіти на засадах сталого розвитку.

Становлення випереджаючої освіти для сталого розвитку потребує нової педагогічної культури та мислення, нових педагогічних моделей, нового педагогічного змісту. Сучасна школа покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства. Найголовнішими серед них є формування усталених моделей поведінки людини, зміна її ціннісних пріоритетів у бік соціально-відповідальних, екологічно та гуманістично-орієнтованих форм взаємодії із природним та соціальним оточенням.

Головна мета цієї книги:

Навчити педагогів забезпечувати процес переходу навчальних закладів на засади випереджаючої освіти для сталого розвитку, впроваджувати ідеї та принципи сталого розвитку, технології випереджаючої освіти у зміст навчальної діяльності, застосовувати новітні педагогічні технології гумано- та екоцентричного характеру, проектувати інтегративні уроки, курси та програми з випереджаючої освіти для сталого розвитку.

ЧАСТИНА 1

ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

1. Історія виникнення та сутність проблематики сталого розвитку

Як виникла ідея сталого розвитку? Значення стратегії сталого розвитку для подальшого існування людства

Наприкінці ХХ століття нарощення економічної складової життя людства стало руйнівною силою для біосфери та людини. Очевидною виявилася необхідність формування збалансованої моделі розвитку цивілізації, яка б була безпечною для навколишнього середовища. Спробою реалізації подібних уявлень виступає стратегія сталого розвитку, яка є на сьогодні провідною стратегією соціально-економічного розвитку людства загалом.

Стратегія сталого розвитку стала результатом екологізації наукових знань, а також їхнього пристосування до соціально-економічних потреб людства, що розпочалися вже у 70-тих роках ХХ століття, коли були створені такі неурядові наукові організації з вивчення глобальних процесів на Землі як **Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень**, **Римський клуб**, **Міжнародний інститут системного аналізу** тощо.

Проведення у **1972 році** у Стокгольмі Конференції ООН та створення **Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)** визначило процес включення міжнародного співтовариства на державному рівні у процес вирішення екологічних проблем. Почала розвиватися екологічна політика і дипломатія, право з навколишнього середовища та захисту природи тощо.

У 80-ті роки з'являються концепції *екорозвитку*, тобто *розвитку без руйнування, сталого розвитку екосистем*. Всесвітня стратегія охорони природи, що була прийнята у 1980 році, вперше містила поняття сталого розвитку. У **1987 році** у доповіді «**Наше спільне майбутнє**» Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку йшла мова про необхідність сталого розвитку, при якому «*задоволення потреб*

сьогоднішнього часу не підриває здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Це визначення сталого розвитку є на сьогодні найбільш розповсюдженим.

У доповіді **Всесвітнього союзу охорони природи «Турбота про планету Земля – Стратегія сталого життя»**, яка була опублікована у **1991 році**, зазначається, що розвиток повинен базуватися на збереженні живої природи, захисті розмаїтості природних систем, від яких залежить життя біологічних видів. Для цього необхідно зберігати системи життєзабезпечення та забезпечити стале використання природних ресурсів.

У червні **1992 року** у Ріо-де-Жанейро відбулася **Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку**, на якій було прийнято рішення про зміну курсу розвитку світового співтовариства у напрямку його сталого розвитку (**«Програма 21»**). **Серед головних глобальних проблем, які були названі:** зміна клімату в результаті викидів парникових газів, нестача прісної води та її забруднення, зникнення лісів та опустелювання, скорочення біорізномаяття, зростання чисельності населення (та його міграція), необхідність знищення відходів, забруднення повітря, деградація ґрунтів та екосистем, хімічне та радіоактивне забруднення, урбанізація, вичерпання природних ресурсів, порушення біогеохімічних циклів, розповсюдження та поява нових захворювань тощо.

При збереженні стихійного (неусталеного) розвитку цивілізації кожна з названих проблем може призвести до загибелі людства і біосфери, посиленню кризових явищ та катастроф. *Перехід до нової моделі (стратегії) сталого розвитку став природньою реакцією світового співтовариства на сучасні глобальні проблеми.* Людство зіткнулося із загостренням суперечностей між своїми зрослими потребами та нездатністю біосфери забезпечити їх, не руйнуючись. При цьому ставиться під загрозу не тільки задоволення життєво важливих потреб та інтересів майбутніх поколінь людей, а й сама можливість їхнього існування. Виникла потреба подолати ці суперечності шляхом переходу до такого цивілізаційного розвитку, який не руйнує своєї природної основи, гарантує людству можливість виживання та подальшого сталого розвитку.

У **1997 р.** відбулася **конференція в Кіото**, на якій був підписаний документ (так званий **Кіотський протокол**), що передбачав формування ринкових механізмів регулювання викидів парникових газів шляхом торгівлі квотами.

Всесвітній саміт ООН зі сталого розвитку (міжурядовий, неурядовий та науковий форум) у Йоганензбурзі у **2002 році** підтвердив прихильність всього світового співтовариства ідеям сталого розвитку для довгострокового задоволення основних людських потреб при збереженні систем життєзабезпечення планети Земля.

У грудні 2002 року *Генеральною Асамблеєю* була прийнята *Резолюція «Про Декаду ООН з освіти для сталого розвитку, починаючи з 1 січня 2005 року» (2005–2014)*, яка була підтримана більшістю країн світу, у тому числі, й Україною.

Постановою Кабінету Міністрів України за № 634 затверджено **Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку**, складовими якої є системна перебудова вітчизняної освіти на засадах сталого розвитку.

17-18 березня 2005 року у м. Вільнюсі на Нараді високого рівня представників міністерств охорони навколишнього середовища і освіти прийнято *Стратегію Європейської Економічної Комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку і оголошено десятиліття освіти для сталого розвитку, починаючи з 2005 року*. Серед основних завдань Стратегії визначено засвоєння педагогами знань, що дозволяють включати питання сталого розвитку у предмети, які вони викладають.

Таким чином, головна причина виникнення освіти в інтересах сталого розвитку – усвідомлення необхідності змін в освіті з метою забезпечення подальшого розвитку суспільства.

Основні поняття стратегії сталого розвитку

Ідея сталого розвитку будується на розумінні такого складного явища як **сталість**, що передбачає *здатність системи зберігати довгострокову рівновагу при наявності зовнішніх впливів*. Система знаходиться у стані довгострокової рівноваги, коли всі впливи на неї компенсуються іншими. Подібна рівновага носить також назву **гомеостазу**, тобто *процесу саморегуляції, здатність відкритої системи зберігати рівновагу свого внутрішнього стану шляхом скоординованих реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги*.

Найбільш розповсюдженим сьогодні є поняття сталого розвитку (англ.- *sustainable development*) як **стабільного спрямованого розвитку економічної та соціальної сфер при раціональному використанні екологічних ресурсів**.

Поняття «**сталий розвиток**» (*стабільний, усталений*) отримало

широке розповсюдження після публікації доповіді, підготовленої у 1987 році **Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку**.

У російському варіанті цієї доповіді англійський термін *sustainable development* перекладений як «устойчивое развитие», в українському варіанті використовують два поняття «**сталий розвиток**» та «**стійкий розвиток**». Однак слово *sustainable* має кілька значень: «підтримуваний чи самопідтримуваний», «тривалий, безперервний», «підкріплюваний», «сталий, збалансований», «гармонійний». Вже у 80-ті роки ХХ століття також широко використовувалося близьке поняття «**розвиток без руйнування**» (*development without destruction*), а також «**екорозвиток**» (*ecodevelopment*) як екологічно прийнятний, врівноважений розвиток (зараз його використовують як синонім поняття «**екозбалансований розвиток**»).

У доповіді «Наше спільне майбутнє» зазначається, що «**сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби**».

Сьогодні поняття сталого розвитку почало розумітися у більш широкому значенні як **будь-яка форма підтримуваного (самопідтримуваного) розвитку тієї чи іншої галузі суспільства, тієї чи іншої сфери життєдіяльності людини**.

Сталий розвиток є моделлю подальшого існування людства, при якому буде зберігатися баланс між господарською діяльністю людини та станом біосфери. При цьому важливими є такі аспекти соціального розвитку як рівноправ'я, підсилення ролі громадськості, розгляд освіти як випереджаючого чинника соціальних змін.

Сталий розвиток у загальнотеоретичному контексті передбачає погодженість економічного, екологічного та соціального аспектів розвитку суспільства, що сприяє забезпеченню високого рівня якості життя людини.

В основі поняття сталості ідея стриманості та контролю науко-технічних досягнень людської цивілізації, приведення їх у відповідність екологічним вимогам, а також морально-етичним принципам гуманізму, соціальної справедливості, прав людини.

Експерти Всесвітнього банку визначили сталий розвиток як *процес керування сукупністю активів, спрямований на збереження та розширення потенційних людських можливостей*. Під активами розуміється природний і людський матеріальний та інтелектуальний

капітал. Щоб залишатися усталеним, розвиток повинен забезпечувати збільшення чи, принаймні, відсутність зменшення всіх вказаних активів (природних ресурсів та людських можливостей). Головним показником сталості, згідно Всесвітньому банку, є «дійсні темпи (норми) збереження» інвестицій у країні (економічна складова сталого розвитку).

Таким чином, поняття сталого розвитку може розглядається і з точки зору економічної ефективності використання ресурсів, і з точки зору соціальних чинників розподілу благ, і як екологічна складова реалізації будь-якої господарчої діяльності.

Принципи сталого розвитку використовуються також у процесі планування територіальної інфраструктури та містобудування. Відповідна концепція отримала назву **«сталий розвиток територій»** як *забезпечення безпечних та сприятливих умов життєдіяльності людини у процесі містобудування, охорона та раціональне використання природних ресурсів, обмеження негативного впливу на довкілля.*

В останні роки розповсюдженим є поняття **«стале місто»** – місто, в якому досягнення у суспільному, економічному та фізичному розвитку залишаються усталеними. Це поняття розроблене в **«Хартії міст Європи за сталий розвиток»** (Ольборгська хартія, Данія, 27 травня, 1994 р., Європейська конференція зі сталого розвитку). Основною метою цієї хартії є вироблення єдиної стратегії розвитку європейських міст на засадах забезпечення безпеки та високої якості життя при збереженні природного середовища, ресурсного потенціалу та екозбалансованого розвитку економічної та суспільної сфер діяльності городян.

Отже, сталий розвиток – це стратегія соціоприродного розвитку, що забезпечує виживання та безперервний прогрес суспільства і не руйнує навколишнє середовище. Нова стратегія передбачає з'єднання економічної, екологічної та соціальної сфер діяльності.

Чинники, які визначають сталий розвиток суспільства:

- ✓ Екологічний (*вироблення екологічних умов розвитку людства: правові, економічні, політичні, соціокультурні чинники регулювання діяльності людини з точки зору ресурсозбереження та охорони довкілля*)
- ✓ Економічний (*перетворення ринкової системи на засадах екологізації виробництва, переходу до екобезпечного споживання, розвиток альтернативних технологій ресурсозабезпечення, нешкідливих для довкілля та здоров'я людини*)
- ✓ Соціальний (*регулювання соціальних глобальних проблем: демографічних, міграційних, соціальної нерівності, ризиків політичної нестабільності, проблем тероризму, військових протистоянь, забезпечення прав людини та демократичних перетворень у світі*)

Велике значення на формування ідей сталого розвитку мала

діяльність Риського клубу. *Римський клуб* – міжнародна суспільна організація, створена італійським промисловцем Ауреліо Печчеї та генеральним директором з питань науки Олександром Кінгом у 1968 р. Одним із головних завдань цієї організації є вивчення перспектив розвитку біосфери та прогнозування можливих глобальних проблем людства. Найбільш відомі доповіді Римського клубу: «Межі зростання» Д.Медоуза (1972 р.), в якому закладено модель «нульового зростання»; «Людство на роздоріжжі» М.Месаровича та Е.Пестеля (1974 р.), в якому висувається модель «органічного зростання»; «Перегляд світового порядку» Я.Тінберга (1976 р.), в якому висувається модель сталого розвитку світової економіки; «Нема меж навчання» Дж.Боткіна, Е.Ельманжера та М.Маліца (1979 р.), в якому розкривається необхідність перегляду змісту сучасних освітніх систем та визначаються засади концепції випереджаючої освіти як інноваційної та прогностично спрямованої, здатної навчати людину у нових культурних та міжкультурних умовах; «За межами зростання» Е.Пестеля (1987 р.), в якому розширюється ідея «органічного зростання» за рахунок вироблення нової стратегії сталого розвитку світової соціально-політичної системи; «Фактор чотири. Витрат – половину, віддача – подвійна» Е.Вайцзеккера Е.Ловінса (1997р.), в якому висувається ідея економіки без додаткових витрат за рахунок використання сучасних технологій. У 2008 р. Римським клубом розроблено програму «Новий шлях світового розвитку» (A New Path for World Development), в якому розкриваються нові напрямки його діяльності в умовах сучасних геополітичних змін.

Суттєву роль при формуванні ідей сталого розвитку зіграла концепція **органічного зростання**, сформульована у доповіді Римському клубу М.Месаровичем та Е.Пестелем «Людство на роздоріжжі» (1974 р.). Органічне зростання – це процес якісних змін світової системи (на відміну від кількісних, які описувалися Д.Медоузом). Як вважали автори цієї доповіді, існує взаємозалежність світових глобальних проблем – перенаселення, забруднення довкілля, продовольчої, ресурсної кризи тощо. Модель органічного зростання поклала основу ідеї обмеження та регулювання споживання ресурсів за рахунок промислово слабкорозвинутих країн. Сьогодні концепція органічного зростання має велике значення при формуванні концепції сталого розвитку міст та територій більшості Європейських країн.

Основні документи світової співдружності з питань сталого розвитку*

Основні міжнародні документи, які існують у галузі сталого розвитку:

«Світова програма дій Порядок денний на XXI століття», ухвалена на зустрічі «Планета Земля» в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, яка спрямована на впровадження засад сталого розвитку в країнах світу. Документ втілює всесвітню згоду і політичні зобов'язання з питань розвитку та економічного співробітництва. 179 країн (і Україна в тому числі) зобов'язалися діяти у дусі глобального партнерства з метою активізації спільних зусиль задля справедливого задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. З програми випливає, що забезпечення сталого розвитку є насамперед обов'язком національних урядів за принципом спільної, але диференційованої відповідальності, та потребує розроблення національних програм і відповідної політики.

Програма дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття», ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН на спеціальній сесії «Планета Земля +5» у 1997 році. В документі наголошується на тому, що досягнення сталого розвитку вимагає узгодження та інтеграції економічних, екологічних та соціальних цілей. Економічний і соціальний розвиток та охорона довкілля є взаємозалежними та взаємодоповнюваними компонентами сталого розвитку. Економічне зростання є необхідною передумовою соціально-економічного розвитку країн і, за врахування принципів рівності, справедливості, соціальних та екологічних чинників, сприяє сталому розвитку.

«План дій, ухвалений на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі» в 2002 році. В Плані дій визначено пріоритети та подальші кроки у напрямку прискореного досягнення цілей та виконання завдань, визначених попередніми документами. У параграфі 111 зазначено про «...необхідність створення і зміцнення системи науки й освіти для сталого розвитку на усіх рівнях з метою обміну знаннями, досвідом і передовою практикою та створення наукового потенціалу». На зібранні було вирішено рекомендувати Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй проголосити, починаючи з 2005 року, десятиліття освіти для сталого розвитку» (параграф 125 d). Відповідно до цієї

*Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишеньська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: видавництво СПД «Ковальчук», 2005.

рекомендації Генеральна Асамблея ООН на 57-й сесії у вересні 2002 року доручила ЮНЕСКО бути головним агентством з підготовки й проведення десятиліття освіти для сталого розвитку. Рада ЮНЕСКО на 166-й сесії в квітні 2003 року ратифікувала рішення щодо проведення «Десятиліття освіти для сталого розвитку».

Ріо-де-жанейрівська декларація містить **27 принципів сталого (стійкого) розвитку**. Деякі із цих принципів сьогодні впливають на міжнародне й внутрішньодержавне право. Як приклад можна привести:

- ✓ *принцип забезпечення рівних можливостей для різних поколінь і рівних можливостей для представників того самого покоління;*
- ✓ *принцип вживання заходів обережності;*
- ✓ *принцип, відповідно до якого платить забруднювач;*
- ✓ *принцип загальної, але диференційованої відповідальності;*
- ✓ *принцип доступу до інформації й судовим і адміністративним розглядам і участі в них;*
- ✓ *принцип оцінки екологічних наслідків і попереднього повідомлення.*

Ольборзька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку». Основа сталого розвитку на світовому та національному рівнях була конкретизована на рівні місцевому. 27 травня 1994 року більше 200 малих та великих міст Європи підписали у м. Ольборзі (Данія) «Хартію міст Європи за сталий розвиток» (Ольборзьку хартію). Розуміння того, що існуюча пророздозатратна модель економіки нераціональна, підштовхнула міста визначити загальні принципи сталості, на основі яких, з урахуванням особливостей кожного конкретного міста, будуть розроблені місцеві стратегії досягнення сталого розвитку. Хартія зобов'язує представників великих і малих містрозробити довгострокові плани дій щодо переходу до сталого розвитку. Учасники зібрання заснували мережу організацій «Сталий розвиток міст Європи», яка заохочує до розроблення місцевих планів дій на XXI століття, проводить моніторинг досягнень та поширює його результати серед членів організації. На сьогодні мережа об'єднує понад 400 місцевих урядів, які представляють інтереси 300 млн людей. 30 міст України, в тому числі Київ, Ужгород, Вінниця, Одеса, Суми, Чернівці, Івано-Франківськ, Донецьк, Севастополь є учасниками мережі.

Як зазначається у «Хартії міст Європи за сталий розвиток»:

«Ми, великі та малі міста, визнаємо, що стабільність—це не тільки бачення, і не застиглий стан, а творчий локальний процес, спрямований на пошук рівноваги, що поширюється на всі сфери прийняття рішень на локальному рівні. Цей процес забезпечує міській владі безперервний зворотний зв'язок, показуючи, які види діяльності ведуть до збалансованості міського розвитку і які, навпаки, перешкоджають

*цьому. Якщо керування містом будується на основі такої інтегрованої інформації, то виникає розуміння функціонування міста як органічного цілого, і роль всіх основних видів діяльності стає очевидною. У рамках такого процесу, місто і його жителі зможуть зробити **інформований, усвідомлений вибір майбутнього. У процесі керування, заснованого на прагненні до стабільності, можливе прийняття рішень, в інтересах не тільки нинішнього, але й майбутніх поколінь**».*

Оргуська конвенція (Підписана на 4-й Європейській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» у м. Оргус, Данія, 1998 р.) Конвенція визначає напрямки демократизації доступу громадян до інформації, участі громадськості у процесі прийняття рішень, доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Конвенцію розроблено на виконання 10-го принципу Декларації Ріо, як проголошує необхідність участі громадськості у розв'язанні екологічних проблем та сприяння доступу до екологічної інформації, що перебуває у розпорядженні державних органів. Україна ратифікувала Оргуську конвенцію 6 липня 1999 року, визнавши її невід'ємною складовою національного законодавства. З метою його розвитку в 2002 році були внесені зміни до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу» та Кодексу про адміністративні правопорушення України, в 2004 році Міністерством охорони навколишнього природного середовища України затверджено Положення «Про порядок надання екологічної інформації» та «Про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля».

Міжнародні документи, які стосуються вирішення екологічних питань в рамках стратегії сталого розвитку

- **Конвенція про біологічну розмаїтість** набула чинності 29 грудня 1993 року. Вона передбачає розгляд питань збереження та сталого використання біологічних ресурсів, запобігання несприятливого впливу на біологічне розмаїття.
- Питання про опустелення було розглянуте у рамках ЮНСЕД у главі 12 «**Порядку денного на ХХ століття**». Конференція призвала Генеральну Асамблею ООН сформувати Міжурядовий комітет з переговорів з метою підготовки до червня 1994 року Конвенції з боротьби з опустеленням, зокрема в Африці. Розроблена відповідно до резолюції Конвенція була прийнята у Парижі 17 червня 1994 року й відкрита для підписання 14-15 жовтня 1994 року. Конвенція набула

чинності 26 грудня 1996 року.

- **Заява про принципи ведення лісового господарства**—була прийнята в рамках ЮНСЕД, і в 1995 році в рамках Комісії ООН зі сталого розвитку були створені Міжурядова група з лісів (МГЛ) і Міжурядовий форум з лісів (МФЛ). В 2000 році з ініціативи ЕКОСОС був створений **Форум ООН з лісів** з метою заохочення *«...раціонального використання, збереження й сталого розвитку всіх типів лісів і зміцнення для цього довгострокової політичної прихильності...»* на основі Декларації Ріо-де-Жанейро, Принципів ведення лісового господарства, глави 11 *«Порядку денного на ХХ століття»*.
- **Рамкова конвенція ООН про зміни клімату.** Це документ, підписаний більш ніж 180 країнами, у тому числі й Україною, присвячений загальним принципам дій країн з проблем зміни клімату. Конвенція була прийнята на «Самміті Землі» у Ріо-де-Жанейро у 1992 р., набула чинності 21 березня 1994 року. Конвенція містить зобов'язання обмеження викидів парникових газів промисловими країнами на рівні 1990 р. до 2000 р. Сторони прийняли Кіотський протокол, що дозволяє продовжити дії з обмеження викидів після 2000 р.
- **Кіотський протокол** до Конвенції був прийнятий на третій сесії Конференції сторін у Кіото, Японія, 11 грудня 1997 року й відкритий для підписання в Центральних установах ООН у березні 1999 року. Станом на 2009 р. цей протокол був ратифікований 181 країною (на які приходиться 61 % світових викидів). Кіотський протокол став першим глобальним документом з охорони навколишнього середовища, заснованим на ринковому механізмі регулювання – торгівлі квотами на викиди парникових газів. Країни взяли на себе обмеження викидів 6 типів газів (CO₂, CH₄, гідрофторвуглеводороди, перфторвуглеводороди, N₂O, SF₆) на 5,2 % порівняно з 1990 роком з 2 січня 2008 по 31 грудня 2012 р. При цьому Євросоюз повинен скоротити викиди на 8 %, Японія та Канада – на 6 %, країни Східної Європи та Прибалтики—на 8 %, Росія та Україна – скоротити середньорічні викиди у 2008–2012 роках на рівні 1990 року. Малорозвинуті країни, а також США, Китай та Індія зобов'язання скоротити викиди парникових газів на себе не взяли.

Міжнародні акти та документи стосуються освіти для сталого розвитку

- Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, 2002 р.
- «Порядок денний на ХХІ століття», 1992 р.
- Доповідь регіональної наради міністрів ЄЕК ООН з підготовки до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, 2001 р.)

- Шоста програма дій у галузі навколишнього середовища Європейського союзу, 2001 – 2010 роки, 2001 р.
- «Порядок денний на XXI століття в галузі освіти з метою сталого розвитку в регіоні Балтійського моря» (Прийнята на нараді міністрів освіти країн регіону Балтійського моря, Стокгольм, Швеція, 2002 р.)
- Дакарські рамки дій «Освіта для всіх: виконання наших загальних зобов'язань» (Текст, прийнятий Всесвітнім форумом з освіти, Дакар, Сенегал, 2000 р.)
- Заява міністрів охорони навколишнього природного середовища країн ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (Київ, Україна, 2003 р.)
- Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (Київ, Україна, 2003 р.)
- Софійська конференція з освіти дорослих (Софія, Болгарія, 2002 р.)
- Проект Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (ЄЕК, Женева, Швейцарія, жовтень 2004 р.)

Питання для самоконтролю:

1. Опишіть основні етапи становлення стратегії сталого розвитку.
2. Визначте зміст стратегії сталого розвитку.
3. Дайте визначення основних понять сталого розвитку.
4. Назвіть основні документи світової співдружності з питань сталого розвитку.

Рекомендовані джерела:

1. Бобылев С. Н., Гирусов Э. В., Перелет Р. А. Экономика устойчивого развития. Учебное пособие. Изд-во Ступени, Москва, 2004–303 с.
2. Кузнецов О. Л., Кузнецов П. Г., Большаков Б. Е. Система природа-общество-человек. Устойчивое развитие.- Дубна, 2000.
3. Миркин Б. М., Наумова Л.Г. Устойчивое развитие. Учебное пособие. Уфа: РИЦ Баш ГУ, 2009. – 148 с.
4. «Наше общее будущее»: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)»: Пер. с англ./Под ред. и с послесл. С. А. Евтеева и Р. А. Перелета. –М.: Прогресс, 1989.
5. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: Видавництво СПД «Ковальчук», 2005.
6. Устойчивое экологобезопасное развитие: Курс лекций/ Под ред. А. Д. Урсула. – М.: Издательство РАГС, 2001.

Додаток

«Наше спільне майбутнє». Доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку, 1987 р.*

Глава 2.

Сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Воно містить два ключових поняття:

- поняття потреб, зокрема потреб, необхідних для існування найбідніших прошарків населення, які повинні бути предметом першорядного пріоритету;
- поняття обмежень, обумовлених станом технології та організації суспільства, що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні та майбутні потреби.

Отже, завдання економічного та соціального розвитку повинні бути визначені з врахуванням його сталості у всіх країнах – в економічно розвинутих та мало розвинутих, у країнах з ринковою чи плановою економікою. Конкретні підходи до його реалізації будуть, безумовно, відрізнятися, але вони повинні мати певні загальні принципові характеристики і виходити з консенсусу відносно основної концепції сталого розвитку і входити у широку стратегію для його існування.

З розвитком пов'язане прогресивне перетворення економіки та суспільства. Розвиток, який є усталеним за матеріальними параметрами, теоретично може мати місце навіть у жорстких соціальних і політичних рамках. Але фактично ця сталість може бути забезпечена лише за умови, коли при розробці політики розвитку приділяється увага таким питанням, як зміни у доступі до ресурсів і в розподілі витрат і доходів між різними верствами населення. Навіть при вузькому розумінні фізичної сталості розвитку передбачається турбота про соціальну справедливість стосовно різних поколінь, турбота, що логічно має бути поширена на відносини справедливості до різних верств населення в межах кожного покоління.

I. Концепція сталого розвитку

Задоволення людських потреб і прагнень є основним завданням розвитку. Важливі для життя потреби великої кількості людей у малорозвинутих країнах – у їжі, одязі, даху, роботі – не задовольняються, але, крім основних потреб, у цих людей існує законне прагнення до кращої якості життя у цілому. Світ, в якому процвітають бідність і несправедливість, завжди буде підданий екологічним і іншим кризам. Сталий розвиток вимагає задоволення основних потреб усіх і надання всім можливості задовольняти свої прагнення до кращого життя.

Рівні життя, які виходять за межі основного мінімуму, є усталеними лише у тому випадку, якщо норми споживання всюди не порушують довгострокову сталість розвитку. Багато хто з нас живуть із екологічної точки зору «не за коштами» – прикладом може послужити наше споживання енергії. Характер потреб, які

* Наше спільне майбутнє. – М., 1989.- С. 50-51.

необхідно задовольняти, значною мірою залежить від соціальних і культурних факторів. З огляду на це, варто визнати, що досягнення екологічно усталеного (стійкого) розвитку вимагає пропаганди тих методів і цінностей, прийняття та задоволення яких не буде викликати несприятливих екологічних наслідків, і з якими ми всі розумно погодимося.

Для задоволення основних потреб необхідно також задіяти весь потенціал розвитку. Сталий розвиток, безумовно, потребує більш інтенсивного економічного зростання у тих місцях, де зазначені потреби не задовольняються. В інших місцях воно може відповідати сучасним темпам за умови, що зміст цього зростання віддзеркалює широкі принципи сталості й відсутність експлуатації. Але одного економічного зростання недостатньо. Високі рівні виробничої діяльності можуть співіснувати із широко розповсюдженою бідністю й можуть бути загрозою для навколишнього середовища. Тому сталий розвиток вимагає від суспільства задоволення людських потреб шляхом збільшення виробничого потенціалу й забезпечення справедливих для всіх можливостей.

2. Характер реалізації стратегії сталого розвитку в Україні

Особливості стратегії сталого розвитку в Україні

Україна як і більшість країн сьогодні потребує переорієнтації загальної політики як на загальнодержавному, так і на місцевих рівнях згідно моделі сталого розвитку. Україна має значний геополітичний потенціал: сприятливі кліматичні, зокрема агрокліматичні, умови, вигідне географічне положення, достатні природні ресурси, високий рівень освіти і кваліфікації громадян, вагому культурно-історичну спадщину.

Актуальність впровадження Стратегії сталого розвитку в Україні обумовлена необхідністю стабілізації техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та розв'язання комплексу екологічних проблем в умовах соціально-економічного зростання.

До найважливіших передумов переходу України на модель сталого розвитку на національному та регіональному рівнях належать:

- ефективне та екологічнобезпечне функціонування економіки, що дасть можливість досягти вищих показників життєвого рівня населення, цілеспрямовано розв'язувати соціальні та ресурсо-екологічні проблеми розвитку суспільства;

- раціональне використання, збереження і відтворення природних ресурсів, всебічна охорона навколишнього природного середовища – як найголовніших передумов забезпечення ресурсо-екологічної безпеки нинішнього та майбутніх поколінь, підтримання у біосфері екологічної рівноваги, а отже, чистого і здорового довкілля;

- стабілізація демографічної ситуації та чисельності населення і встановлення у суспільстві принципів соціальної справедливості, тобто створення системи правових гарантій та ефективної демографічної політики для досягнення економічного, соціального та екологічного благополуччя кожної сім'ї;

- розширення масштабів міжнародного співробітництва у сфері ефективного розв'язання ресурсо-екологічних проблем і завдань сталого розвитку, підвищення його результативності та ефективності, застосування в національній економіці найновіших світових досягнень науково-технологічного і соціально-екологічного прогресу.

Необхідність якнайшвидшого подолання гострої ресурсо-

екологічної кризи, всебічного оздоровлення навколишнього середовища, усунення причин екологічних катастроф потребує кардинального вдосконалення природокористування, економного витрачання природних ресурсів в усіх галузях і сферах виробництва. Від цього значною мірою залежать ефективність суспільного виробництва загалом, темпи економічного поступу і зростання життєвого рівня народу, а також обсяги нагромаджень фінансових ресурсів для розв'язання чергових соціально-економічних та екологічних проблем.

З іншого боку, Україні вкрай потрібні широкомасштабна реконструкція та модернізація всієї застарілої і відсталого матеріально-технічної бази суспільного виробництва з урахуванням ресурсо-екологічних вимог, факторів, критеріїв, стандартів та обмежень. Усе це має здійснюватися на основі застосування екологобезпечних технологій, безвідхідних або маловідхідних замкнутих виробничих циклів, які дають можливість комплексно використовувати мінерально-сировинні ресурси та звести до мінімуму викиди забруднюючих речовин у довкілля або й повністю утилізувати їх.

Сталий розвиток—це система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності. В основі сталого розвитку лежать невід'ємні права людини на життя та повноцінний розвиток.

Пріоритетним напрямом сталого розвитку є оптимізація життєдіяльності людства в умовах безпечного природного середовища і гармонійних відносин як усередині суспільства, так і між окремими спільнотами. Метою переходу України до моделі сталого розвитку є забезпечення високої якості життя шляхом збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку, забезпечення можливості відтворення навколишнього середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення здоров'я людини, її екологічної та соціальної захищеності, інтеграції до європейської спільноти.

Одним з основних чинників сталого розвитку України є її природні умови і ресурси. Для істотного зменшення техногенного навантаження на довкілля, припинення процесів його деградації необхідно докорінно змінити існуючу практику господарювання шляхом відмови від «нульової» вартості природних ресурсів, що створить фінансові передумови для збалансованості соціально-економічного розвитку. Критерієм сталого розвитку повинен бути не приріст обсягів виробництва, а потенціал його зростання в умовах збереження та

переходу до покращення якісних показників навколишнього природного середовища.

Переважна більшість місць зберігання відходів не відповідає умовам екологічної безпеки, перебуває в незадовільному стані і є одним із найбільш вагомих чинників забруднення довкілля. Серед основних джерел утворення відходів слід назвати підприємства гірничопромислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного, целюлозно-паперового та агропромислового комплексів.

За рівнем використання водних ресурсів для потреб промисловості, сільського господарства та населення, а також рівнем зарегульованості річкового стоку Україна посідає одне з перших місць серед європейських країн. Водно-екологічні проблеми пов'язані насамперед з водогосподарською діяльністю, переважно орієнтованою на максимальне використання корисних властивостей водних об'єктів без урахування при цьому довгострокових наслідків.

Обсяг неочищених стічних вод, які щороку скидаються у водні об'єкти, становить майже 1 відсоток величини сумарного середньорічного річкового стоку. Самовідновлювальної здатності водних екосистем недостатньо для нейтралізації негативних впливів і відновлення порушеної екологічної рівноваги. Стійке забруднення поверхневих вод зумовлено також надмірною розораністю ландшафтів водозабірних територій басейнів малих і великих річок, що прискорює водно-поверхневу міграцію забруднювачів, водну ерозію і замулювання річкових систем.

Дедалі актуальнішою стає проблема деградації земель. Маючи близько 1 відсотка сільськогосподарських угідь світу, Україна швидко втрачає свій земельний потенціал у зв'язку з прогресуючим погіршенням якісних показників родючості ґрунтів. Крім того, внаслідок зниження культури землеробства щороку втрачається від 0,6 до 1 тонни гумусу з кожного гектара землі.

Найбільшу частку в структурі земель України займають площі сільськогосподарського призначення, що зумовлено екстенсивними методами використання земельних угідь. За рівнем техногенного втручання в природні екосистеми аграрний сектор перебуває на першому місці в світі.

Україна продовжує посідати провідне місце в світі за інтенсивністю використання та експлуатації надр. Унаслідок зростання вартості енергоресурсів і ускладнення гірничо-геологічних та екологічних умов освоєння мінерально-сировинних ресурсів знижується економічна ефективність видобутку корисних копалин. У більшості гірничодобувних

регіонів накопичилися серйозні соціально-економічні та екологічні проблеми.

Через закриття шахт і кар'єрів набули розвитку небезпечні гідрогеологічні процеси – підтоплення, зсуви, хімічне забруднення ґрунтів, підземних вод тощо.

Важливим фактором стабілізації екологічної ситуації в Україні та її сталого розвитку є лісовий фонд. Ліси за своїм господарським призначенням і місцезростанням виконують переважно захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції і мають обмежене промислово-експлуатаційне значення. Надмірне лісокористування призвело до істотних змін у структурі лісів, погіршення стану природних комплексів, деградації рослинного покриву, до виснаження лісосировинної бази.

Біо- та ландшафтне різноманіття – одна з найважливіших складових національного багатства України. В Україні налічується близько 27 тис. видів рослин та 45 тис. видів тварин. Проте природні ресурси, до яких належать об'єкти тваринного та рослинного світу, мають стійку тенденцію до виснаження.

Важливе місце в комплексі стратегічних завдань сталого розвитку займають соціальні питання.

Об'єктивний процес спаду виробництва в умовах соціально-економічної трансформації призвів до значного розшарування населення за рівнем реальних доходів та рівнем життя.

Демографічні проблеми безпосередньо чи опосередковано впливають на всі аспекти розвитку суспільства. Занепокоєння викликають високі темпи депопуляції та її прогностичні показники на найближче десятиріччя, які проявляються на фоні зниження очікуваної при народженні тривалості життя та наявної еміграції найбільш динамічних трудових ресурсів.

Стратегічна мета, принципи та завдання сталого розвитку*

Стратегічною метою сталого розвитку України є досягнення збалансованості співіснування природного середовища, держави і суспільства на основі демократичної, толерантної, плюралістичної та екологічно орієнтованої соціально-економічної політики, відкритої динамічно-інтегрованої в глобальні процеси економіки, забезпечення

* Витяг з «Проекту Стратегії сталого розвитку України», 2003 р.

національної безпеки держави, гармонійних суспільних відносин та рівноправного міжнародного співробітництва.

Державна політика щодо сталого розвитку базується на таких основних принципах:

- збалансованість розвитку українського суспільства – паритетність економічної, соціальної та екологічної складових, визнання неможливості тривалого поступального розвитку суспільства в умовах деградації природного середовища;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності населення;
- утвердження гуманізму, демократії і загальнолюдських цінностей, розвиток громадянського суспільства та залучення широких верств населення до державотворчих процесів;
- підтримка і підвищення ролі всіх секторів громадянського суспільства та забезпечення вільного доступу його членів до екологічної інформації та правосуддя для захисту своїх невід'ємних прав і свобод;
- забезпечення еколого-економічної збалансованості розвитку окремих регіонів на фоні тісної міжрегіональної господарської взаємодії за умови узгодження із загальнонаціональними потребами та інтересами національної безпеки;
- встановлення рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами для сприяння сталому розвитку всіх країн світу.

Стратегічними завданнями сталого розвитку є:

У сфері екологічно збалансованого розвитку економіки:

- забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку;
- структурна перебудова економіки шляхом прискорення розвитку високотехнологічних галузей;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової моделі економіки;
- впровадження сталих економічних механізмів природокористування та імплементація екологічної складової в систему національних рахунків;
- підвищення ефективності інвестиційних процесів, у тому числі у сфері відновлення природного капіталу;

- стимулювання впровадження екологічно безпечних, енергетично ефективних та ресурсозберігаючих технологій;
- розвиток технологій замкнутого циклу і технологій очищення, переробки та утилізації промислових і побутових відходів;
- підтримка екологічно ефективного виробництва енергії, включаючи використання відтворювальних джерел енергії та вторинних енергетичних ресурсів;
- розвиток екологічно безпечних видів транспорту та транспортних комунікацій, створення альтернативних видів палива у тому числі неуглеводневого.

У сфері забезпечення соціальної справедливості:

- зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності;
- зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості;
- збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни; стабілізація демографічної структури суспільства;
- зміцнення фізичного здоров'я нації;
- оптимізація соціальної структури суспільства; встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;
- розвиток системи освіти, просвіти та поширення інформації з питань сталого розвитку.

У сфері суспільних відносин:

- створення дієвих механізмів захисту конституційних прав і свобод людини;
- формування громадянського суспільства, забезпечення у ньому політичної стабільності та взаєморозуміння;
- розвиток духовності, культури, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу.

У сфері раціонального використання природно-ресурсного потенціалу:

- сприяння забезпеченню екологічно збалансованого стану навколишнього природного середовища країни та розвитку окремих

регіонів;

- економічно та екологічно обґрунтоване використання невідновлюваних та ефективно відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- мінімізація шкоди, яка завдається довкіллю під час видобутку корисних копалин; рекультивація земель, порушених у процесі розробки родовищ корисних копалин;
- формування екологічної мережі, збереження та відтворення природного біорізноманіття;
- розвиток екологічно чистих сільськогосподарських технологій, збереження та відтворення природної родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення;
- удосконалення ринкових механізмів регулювання у сфері природокористування;
- вжиття заходів щодо запобігання та припинення всіх видів незаконного використання природних ресурсів, у тому числі браконьєрства.

У міждержавних стосунках:

- проведення активної міжнародної політики;
- поглиблення інтеграції в європейську та світову економічні системи, активізація участі у міжнародних організаціях.

Політико-правові аспекти реалізації стратегії сталого розвитку в Україні

Національні законодавчі акти та документи зі сталого розвитку, які містять окремі положення про освіту для сталого розвитку:

- Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001р. *«Про концепцію екологічної освіти в Україні»*.
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.05.2003 р. № 284 *«Про затвердження Положення про Всеукраїнську науково-методичну раду з екологічної освіти та виховання»*.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 634 *«Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки»*.
- Проект Постанови Верховної Ради України *«Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» (№5749)*.

- Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 р. № 1494 **«Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004 – 2006 роки»**.
- Відповідно до Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001 р. **«Про концепцію екологічної освіти в Україні»** основна мета екологічної освіти полягає у формуванні навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності.

Головними стратегічними напрямками розвитку екологічної освіти визначено:

- ✓ • розроблення наукових засад неперервної екологічної освіти;
- ✓ • реформування загальної екологічної освіти;
- ✓ • виховання покоління з новою екологічною культурою, новим екологічним світоглядом, який ґрунтується на принципах гуманізму та екологізації мислення.

Зміст екологічної освіти спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою, на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і застосування навичок із захисту власного здоров'я та навколишнього природного середовища на практиці.

- Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.05.2003 р. № 284 **«Про затвердження Положення про Всеукраїнську науково-методичну раду з екологічної освіти та виховання»**. Всеукраїнська науково-методична рада з екологічної освіти й виховання дітей та учнівської молоді створюється для організації науково-методичного забезпечення діяльності загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів з екологічної освіти та виховання учнівської молоді, поширення кращого педагогічного досвіду з екологічної освіти і виховання та впровадження новацій у навчально-виховний процес.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 634 **«Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки»**.

Програма є складовою державної політики, орієнтованої на забезпечення економічного зростання, соціального розвитку, створення безпечних умов для життя людини та відтворення навколишнього природного середовища, і визначає стратегію забезпечення сталого розвитку в державі. Основні завдання Програми полягають у ліквідації

бідності, впровадженні моделей сталого виробництва та споживання, охороні й раціональному використанні природних ресурсів, оптимізації ресурсної бази економічного та соціального розвитку.

➤ Проект **Постанови Верховної Ради України** «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» (№ 5749). Згідно з проектом освіта є головним засобом формування і відтворення інтелектуального ресурсу нації—головної складової *людського капіталу*, *головного ресурсу* розвитку та визначального виробничого чинника економіки сталого розвитку.

Сьогодні у регіонах України розуміють необхідність розроблення програм сталого розвитку. Так, у Донецьку розроблена програма “Місто, в якому ми живемо”, у якій визначені індикатори сталого розвитку для міста, завдяки чому виділені першочергові проблеми, які треба вирішувати і способи гармонізації економічного, екологічного і соціального розвитку. Натомість у Дніпропетровську програма розвитку міста розроблена за старими критеріями планування.

На сьогодні Центром сталого розвитку «Роза Вітрів» (Донецьк) реалізується нова ініціатива «Мережа міст сталого розвитку України». Проект спрямований на залучення досвіду Великобританії та інших країн, які прийшли до висновку, що партнерство може стати ключовим елементом для максимально ефективного використання наявних ресурсів, гарантією того, що розвиток має збалансований характер і відповідає потребам всіх зацікавлених сторін, особливо громадськості, і сприяє розвитку тенденцій довгострокової стабільності. Проект також спрямований на залучення додаткових фінансових ресурсів і механізмів для реалізації спільних ініціатив. До Мережі, крім міст України, що підписали Ольборзьку Хартію, приєдналися міста: Євпаторія, Івано-Франківськ, Павлоград, Дзержинськ, Дніпродзержинськ, Бердянськ, Чернівці. Влада цих міст виявила бажання при активній участі громадськості впроваджувати ідеї сталого розвитку, реалізація яких буде сприяти вирішенню екологічних проблем міста, створенню нових робочих місць, зниженню захворюваності населення, досягненню якісно нового рівня життя городян. Міста, що вступили у мережу, надають інформацію із власних наробок у сфері реалізації ідей сталого розвитку. Так, м. Нікополь, що підписав Ольборзьку Хартію ще в січні 1999 р., має розроблену екологічну політику, засновану на концепції сталого розвитку.

У процесі переходу до більш демократичного врядування органи місцевого самоврядування потребують людських ресурсів, обізнаних з

проблеми сталого розвитку. Тому з 2009 по 2015 рр. впроваджено новий освітній проект як науково-дослідний експеримент на всеукраїнському рівні на базі Дніпропетровського обласного інституту за комплексною програмою «Освіта для сталого розвитку», що передбачає використання її положень у практичній діяльності керівниками і працівниками навчальних закладів області. На основі загальної програми була створена програма дослідно-експериментальної роботи за темою: «Формування механізмів трансформації регіональної системи освіти на основі принципів випереджаючої освіти для сталого розвитку на термін 2009-2015 рр».

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть передумови переходу України на модель сталого розвитку.
2. Вкажіть стратегічні завдання сталого розвитку.
3. Які існують політико-правові аспекти реалізації стратегії сталого розвитку в Україні.
4. Яким чином впроваджується стратегія сталого розвитку у Дніпропетровському регіоні.

Рекомендовані джерела:

1. Бек У. Что такое глобализация? /Пер. с нем.–М.: Прогресс-Традиция, 2001.-304 с.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества; пер. с англ. М.Л. Коробочкина.–М.: Издательство «Весь Мир», 2004.- 188 с.
3. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М.: Прогресс, 1989. – 372 с.
4. Организация Объединенных Наций Экономический и Социальный Совет. Европейская экономическая комиссия. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития. Материалы Совещания высокого уровня представителей министерств охраны окружающей среды и образования. – Вильнюс, 2005.
5. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: видавництво СПД «Ковальчук», 2005.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки» // Офіційний вісник України від 23.05.2003. – 2003 р., № 18, стор. 116, стаття 847.
7. Программа действий: Повестка дня на 21 век и др. документы конференции в Рио-де-Жанейро / Сост. М. Китинг. – Женева.

ЧАСТИНА 2

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ОСВІТА

1. Соціокультурні передумови виникнення концепції освіти для сталого розвитку

Проблеми глобалізації та сталого розвитку Вплив глобалізації на суспільство та освіту

Глобалізація світової економіки, політики та культури стала на початку нового тисячоліття головним питанням розвитку світової цивілізації. Сучасна освіта також втягнута у процес глобалізації з його позитивними і негативними впливами. Вже сьогодні ясно, що необхідна зміна пріоритетів розвитку вітчизняної освіти з врахуванням потреб глобалізованого світу і для збереження самої української культури.

Поняття «глобалізація» у науковий обіг увів американський учений-економіст Р. Робертсон у 1985 році, але й сьогодні, не зважаючи на свою популярність, воно залишається одним із найдискусійніших.

Глобалізацію можна визначити як *процес прискорення та поглиблення економічних, політичних, соціальних, правових і культурних взаємозалежностей держав та цивілізацій з посиленням їхньої відкритості та універсальності*. Глобалізація у першу чергу характеризується інтеграційними процесами.

Інтеграція (лат. *integrum* –ціле; лат. *integratio* – з'єднання)–процес взаємного зближення, взаємопроникнення, об'єднання певних елементів (частин) у ціле та утворення між ними усталених взаємозв'язків; процес перетворення відносно самостійних і мало пов'язаних між собою об'єктів (індивідів, груп, класів, держав) в єдину, цілісну систему, що характеризується узгодженістю та взаємозалежністю її частин на засадах загальних цілей, інтересів, принципів. Можна виділити два рівня інтеграції: *регіональний та глобальний (світовий)*. На регіональному рівні інтеграція має метою об'єднання певних територіальних об'єктів у межах одного чи кількох регіонів. Прикладом регіональної інтеграції є об'єднання Східної та Західної Германії, а також подальше розширення Європейського Союзу (ЄС) за рахунок країн Східного блоку. Регіональні процеси інтеграції відбуваються у безпосередньому зв'язку із глобальною інтеграцією. *Глобальна інтеграція* є однією з форм сучасного процесу

глобалізації і визначає характер міжнародної економічної, політичної та культурної взаємодії в умовах нових форм розподілу праці під впливом науково-технічного прогресу.

Існують такі типи глобалізації: *інформаційна* – розширення зв'язків за рахунок інформаційних мереж та прискорення обміну інформації; *економічна* – створення глобальної економічної системи за рахунок послаблення ролі державних економік та поширення впливу транснаціональних корпорацій; *соціокультурна* – зближення культур та цивілізацій шляхом формування єдиної універсальної системи цінностей.

Інтенсивність та стрімкість зближення країн і континентів завдячують нині насамперед новим технологіям, досягненнями у галузі електроніки та інших передових галузей науки. Використання супутникового зв'язку, факсу, Інтернету, мобільного зв'язку зробило світ набагато тіснішим. Як відзначають вчені-футурологи з Римського клубу, розвиток передових технологій у сфері комунікації слугує однією з головних і найпотужніших складових глобалізації, яка створила передумови для виникнення **«інформаційного суспільства»**.

Інформаційне суспільство – сучасний етап розвитку цивілізації з домінуванням ролі знань та інформації. Це суспільство, яке існує завдяки комп'ютеризації та інформатизації виробничої діяльності та економічних взаємовідносин і характеризується підвищеним впливом інформаційно-комунікативних технологій на всі сфери людської діяльності та суспільство у цілому.

Головною особливістю інформаційного суспільства є формування так званої *віртуальної економіки та віртуального виробництва*, тобто глобальних економічних зв'язків за рахунок перерозподілу інформації, вирішення багатьох економічних та суспільно-політичних питань через Інтернет-середовище та мобільний зв'язок.

Як це впливає на освіту?

- важливим напрямком освітньої діяльності стає **медіаосвіта** – формування навичок користування віртуальним середовищем, вміння не тільки обмінюватися інформацією, а й створювати певні інформаційні ресурси, які мають характер інновацій та творчості.

Медіаосвіта є елементом сучасної інформаційної культури. **Інформаційна культура** – система навичок та вмінь, навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційно-комунікативних засобів та інформації. В інформаційному суспільстві інформаційна культура поширюється через соціальні мережі (Інтернет-комунікацію), мобільний зв'язок, телебачення та радіо. Завдяки

глобалізації інформаційної культури відбувається уніфікація та універсалізація ціннісних зразків, поширюється можливість обмінюватися думками, продуктами індивідуальної творчості.

Сьогодні однією з основних тенденцій розвитку сучасної освіти є її глобалізація. Цей процес відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, Інтернет-комунікацію.

Важливим елементом глобалізації сучасної освіти стає **глобальна освіта**, тобто сукупність певних форм та технологій освіти, що орієнтовані на поширення аспектів глобалізації у всіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності й полікультурності у сфері суспільствознавчої освіти, підвищення інформатизації освіти. Освіта для сталого розвитку у певному сенсі виступає формою глобальної освіти.

Процес глобалізації означає, що одночасно відбувається об'єднання та інтернаціоналізація світових економік. Технологічні досягнення, більш дешевий транспорт та віртуальні системи зв'язку сприяють цьому процесу. Все більше компаній набувають транснаціонального, глобального характеру. Створення **глобальної економіки** призводить до посилення впливу окремих країн на всі світові процеси (наприклад, підвищення ролі Китаю та Індії в останні роки на економіку інших країн). Тобто характерною особливістю сучасного глобального світу є *проблема глобальної соціальної та економічної нерівності*.

Як це впливає на освіту?

- *зростання конкуренції на глобальних ринках* призводить до підвищення потреб країн у постійних інноваціях для збереження та закріплення позиції лідерства. Важливим стає формування інноваційно-спрямованої особистості, здатної до постійної самоосвіти та креативного мислення.

- *тенденція до зміни структури економіки на користь сфери послуг* потребує більшого рівня освіти громадян.

- *зростання наукоємних сфер економіки* потребує високого рівня знань та кваліфікації робітників. Все це робить освіту одним із найважливіших чинників соціального розвитку.

Розповсюдженою сьогодні стає модель **суспільства знань як суспільства, орієнтованого на високий рівень освіти**. Суспільство знань – концепція, згідно якої освіта є основою соціальної та економічної політики, випереджаючим чинником суспільних змін. Іноді поняття

«суспільство знань» використовують як синонім поняття «інформаційне суспільство». При цьому процес розвитку суспільства знань означає спрямованість економіки на формування людського капіталу, підвищення якості життя, виробництво інновацій, високих технологій та високоякісних послуг.

Економіка знань – складова концепції «суспільства знань», згідно якої у сучасних розвинутих країнах знання грають провідну роль у забезпеченні економічного зростання та процвітання її громадян. При цьому освіта розглядається як ключовий чинник економічного зростання.

Соціокультурна глобалізація передбачає не тільки поширення спільних цінностей та моделей поведінки, а й вироблення єдиної стратегії розвитку сучасної цивілізації. Стратегія сталого розвитку як раз виступає такою загальною моделлю соціальних та економічних змін, спрямованих на зменшення ризиків, які спричиняє глобалізація.

В умовах загальної глобалізації можна спостерігати дві тенденції: з одного боку, глобальні інформаційні зв'язки дозволяють швидше вирішити політичні й економічні проблеми, переборювати екологічну небезпеку, удосконалювати форми розвитку науки і мистецтва, нарощувати інтелектуально-моральний потенціал світової цивілізації. З іншого боку, процес глобалізації формує суттєві ризики соціально-політичної та економічної сфер та різноманітні проблеми, які приймають характер глобальних.

Ризик – результат ймовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабності) її наслідків. На відміну від поняття «невизначеність», поняття ризику має відносно вимірювальний характер. Сьогодні ті чи інші ризики розглядаються такої наукової галузі як **ризикологія**, що вивчає причини, наслідки й закономірності виникнення та запобігання ризиків у тій чи іншій сфері (економіці, політиці, суспільному житті – звідси розвиваються «економічна ризикологія», «політична ризикологія», «соціальна ризикологія»).

Глобалізація та глобальні проблеми Необхідність створення єдиної стратегії розвитку суспільства в умовах глобалізації

Які на сьогоднішній день існують глобальні загрози (ризики)?

Екологічні загрози:

✓ *Парниковий ефект та зміни клімату*

Викиди в атмосферу парникових газів двооксиду вуглецю, оксиду

азоту, метану, оксиду сірки, а також супутніх газів (монооксиду вуглецю, оксиду азоту та гідрофреонів) призводять до парникового ефекту і глобального потепління. За прогнозами, середня температура поверхні Землі зросте до кінця 21-ого століття на 1,4-5,8°C. Глобальне потепління є причиною зростання кількості природних лих, повеней, цунамі, опустелювання земель. Опустелювання включає ерозію ґрунтів, засолення ґрунтів та зменшення рослинності. Зараз опустелені землі складають біля 1/4 всієї поверхні землі, де проживає близько 900 мільйонів людей.

✓ *Зменшення озонового шару*

Озоновий шар захищає людей і довкілля від впливу ультрафіолетових та рентгенівських променів. Зі зменшенням озонового шару організми на поверхні Землі опромінюються високим рівнем радіації та зазнають значних генетичних змін. Хімічні речовини типу фреонів здебільшого й руйнують озоновий шар.

✓ *Кислотні дощі*

Причиною виникнення кислотних дощів є двооксиди сірки та азоту, які створюються при спалюванні палива (вугілля, мазуту, твердо-го палива). Ці сполуки, з'єднуючись в атмосфері з парами води, утворюють атмосферні опади, які містять азотну та сірчану кислоти. При випаданні «кислотних дощів» забруднюються річки, озера, болота, ліси, окислюється ґрунт. Через кислотні дощі передчасно опадає листя, у водоймах зникає риба, руйнуються будівлі, історичні та культурні пам'ятки. Вперше згубні наслідки «кислотних дощів» зафіксовано в 70-х роках ХХ століття у Північній Європі, США та Канаді.

✓ *Втрати біорізноманіття*

Нині на планеті налічується близько 15 мільйонів видів флори та фауни, з яких визначено та описано лише 1,75 млн видів. Щодня внаслідок негативного впливу людської діяльності на планеті зникає 100 – 150 видів флори та фауни. Якщо такі темпи втрат біорізноманіття спостерігатимуться надалі, то вже через 50 років остаточно зникне від чверті до половини усіх біологічних видів, які існують на Землі. У ландшафтній зоні степу України в минулому столітті землі було перетворено на сільськогосподарські угіддя, тут майже не залишилося первинної вегетації, а площа незайманого степу становить лише 1% території.

✓ *Забруднення пестицидами*

Згідно з даними Світової Організації Здоров'я, пестициди постійно присутні у жирових тканинах людей і тварин і негативно впливають на нервову і серцеву систему. Близько 500 000 осіб у світі отруїлися

пестицидами, які знаходилися в ґрунті, повітрі, воді та продуктах харчування. Значну екологічну загрозу становить також накопичення застарілих та заборонених до використання пестицидів. В Україні на сьогодні нараховується понад 22 тисячі тонн застарілих та заборонених до використання пестицидів, більше половини яких зберігається в непристосованих приміщеннях, що спричиняє значне забруднення ґрунтів, ґрунтових вод, сільськогосподарських рослин.

✓ *Забруднення радіонуклідами*

Внаслідок Чорнобильської катастрофи практично вся планета була забруднена радіонуклідами. Найбільше постраждали території України, Білорусії та Російської Федерації. Після аварії вилучили з користування 8,7% забруднених площ в Україні, де було розташовано 2215 міст і сіл та проживало 2,5 млн осіб, у тому числі 0,5 млн дітей. Крім радіоактивного забруднення, спричиненого Чорнобильською катастрофою, в Україні сконцентровано 70 млн. м³ радіоактивних відходів, які зберігаються на складах підприємств переробної промисловості.

✓ *Доступ до питної води та санітарії*

70% поверхні Землі вкрито водою, проте лише 2,5% цієї води є прісною. За даними Організації Об'єднаних Націй, 1/6 світового населення, або 1,1 трлн. осіб, позбавлені можливості доступу до питної води, а 40% світового населення, або 2,4 трлн. осіб, живуть у невідповідних санітарних умовах. Забруднена вода є головним чинником, що негативно впливає на здоров'я людини. Щороку понад 80% усіх хвороб і близько 25 млн. смертей на Землі пов'язані із вживанням неякісної води, найбільш трагічним є той факт, що 6000 дітей помирають у світі щодня від отруєння неякісною водою або через відсутність санітарних та гігієнічних послуг.

Якість поверхневих вод в Україні є катастрофічною. Основна водна артерія країни – річка Дніпро, воду з якої споживає 2/3 населення країни, має надзвичайно низьку якість води, яка за окремими показниками перевершує 5 клас забруднення за 5 бальною системою, тільки вода в окремих річках Карпатських гір та Північного Криму є відносно чистою і відноситься до 3 класу забрудненості. Якість питної води не відповідає ustalеним нормам. Лише 25% сільського населення в Україні має доступ до централізованої системи водопостачання та 18% – до системи водовідведення.

✓ *Знеліснення*

Ліси, особливо у тропічній зоні, відіграють важливу роль для збереження біорізноманіття, бо поглинають вуглекислий газ з атмосфери у процесі фотосинтезу. Займаючи лише 7% поверхні землі, тропічні ліси є ареалом існування 50 – 80% видів флори та фауни на землі. У 20 столітті

було знищено половину всіх тропічних лісів, щорічна втрата лісових ресурсів сьогодні складає 16 – 17 млн га, що дорівнює території Японії. Зараз в Україні ліси займають 14,3% території країни порівняно з 28% у 1850 році. Несанкціоноване вирубування лісів у Карпатських горах в 90-х роках минулого століття призвело до катастрофічних повоень 1998-го та 2000 років, які системно повторюються й нині.

Соціально-екологічні та соціально-економічні загрози:

Споживання ресурсів біосфери людиною, пряме і непряме (у вигляді забруднення), вже досягло приблизно 40% і продовжує збільшуватися. Необхідність регулювання цього процесу в глобальному масштабі є очевидною. Дві основні складові, що підлягають регулюванню—це *чисельність населення й ефективність використання ресурсів.*

Для країн третього світу характерний «демографічний вибух», а в розвинених країнах спостерігається старіння і депопуляція. Прогнозні розрахунки ООН свідчать, що при сучасних темпах приросту населення у країнах Південної Азії і Африки, їх частка в населенні світу до кінця XXI ст. перевищить 60 %. В останній чверті XX ст.—у розвинених країнах Європи, Північної Америки, Австралії, Японії природний приріст не перевищував 1 % на рік (такі ж показники залишилися й на початку XXI століття). Зниження показників народжуваності викликає зменшення його кількості у працездатному віці, депопуляції в майбутньому. Новий тип вікової структури викликає складні проблеми економічного, політичного і культурного характеру.

У країнах Азії, Африки, Латинської Америки швидке зростання кількості населення (подвоєння через кожних 20-30 років) призводить до загострення важливих соціально-економічних проблем в цих регіонах: значного переважання темпів приросту населення над темпами економічного росту і до ще більшого відставання від аналогічних показників розвинених країн; швидкі темпи урбанізації, збільшення числа безробітних і осіб, що не знаходять застосування своєї праці (30% працездатного населення світу), зростання чисельності неграмотних (950 млн. осіб за даними ЮНЕСКО в 2000 р.) поряд зі зростанням частки грамотного населення в світі (85 % наприкінці століття).

У групі країн нової індустріалізації (Східна Азія, окремі країни Латинської Америки) показники природного приросту становлять від 0,7 до 1,5 % у результаті втілення у життя програми планування сім'ї, тоді як у великій групі країн тропічної Африки, Південної Азії, деяких країн Центральної і Південної Америки, а також країн мусульманського Сходу зберігаються традиції високої народжуваності і природний приріст перевищує 2,5-3 %. У найбагаточисельнішій групі країн, то розвиваються

(Індія, Індонезія, країни Індокитаю, Мексика, Колумбія, Венесуела, Чилі, Єгипет, Туніс та ін.), де діють державні програми планування сім'ї, показники природного приросту населення коливаються від 1,5 до 2,5 %.

Потенційна загроза розвитку сучасної демографічної ситуації полягає в тому, що населення світу розпочало ХХІ ст. з 1 млрд. безробітних, 1 млрд. голодуючих, 1 млрд. неграмотних, 2 млрд., що живуть в умовах відносного або абсолютного перенаселення, 1,5 млрд. знедолених, що знаходяться за «межею бідності». *Катастрофічне зростання бідного населення і погіршення соціальних і економічних умов у країнах, що розвиваються є одною з ключових глобальних загроз.* Бідним людям бракує доступу до освіти, медичних послуг, земельних ресурсів і робочих місць, нормального збалансованого харчування. 1,5 мільярди бідних людей щоденно наражається на небезпеку, яку являє собою забруднення. Намагаючись задовольнити власні життєві потреби, бідне населення у боротьбі за виживання вдається до надмірного вирубування лісів, нераціональної обробки землі, що спричиняє ерозію ґрунтів, до хижацького використання рибних ресурсів та запасів дикої природи. Такі дії призводять до погіршення якості харчування та недотримання усталених стандартів безпеки харчової продукції.

Економічні загрози: енергетична, сировинна та продовольча проблеми.

Сировинна та енергетична проблеми мають багато спільного. Викликані вони, передусім недостатньою кількістю розвіданих запасів корисних копалин і дуже нераціональним їх використанням. Вже доводиться експлуатувати родовища, які знаходяться у гірших гірничо-геологічних умовах, у районах з екстремальними природними умовами (Сибір, Канадська Арктика, пустелі Африки і Австралії), з нижчим вмістом корисних компонентів у рудах. Усе це приводить до подорожчання сировинної та енергії, а значить, і всієї продукції згаданих галузей господарства. Тому основним шляхом вирішення сировинноенергетичної кризи є перехід до матеріало- і енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення маловідхідного і безвідходного виробництв.

Значна економія сировини досягається за рахунок використання вторинних матеріалів—металобрухту, макулатури, пластмас. Запаси їх у багатьох країнах настільки значні, що можуть значною мірою компенсувати дефіцит природних ресурсів. У старопромислових районах Західної і Східної Європи та США обсяги заготівлі вторинних ресурсів навіть перебивають місцеві потреби і частково експортуються в інші країни. Приклади високоефективного використання вторинної сировини показують «малі» високорозвинені країни Західної Європи. Тут

використовується 80-90 % щорічного надходження металобрухту, 50-70 % макулатури і багатьох видів пластмас, до 75% побутового сміття спалюється з метою виробництва енергії.

Розв'язання енергетичної проблеми, крім повсюдної економії енергії і вдосконалення існуючої теплової енергетики на принципово нових технологічних основах, передбачає широке використання альтернативних джерел енергії, передусім сонячної, вітрової, внутрішнього тепла Землі. Загальний вітроенергетичний потенціал Землі майже в 30 разів перевищує річне споживання електрики в усьому світі.

Перша у світі вітрова електростанція потужністю 100 кВт збудована в Криму в 1931 р. Струм надходив в електромережу Севастополя. Вітрові електростанції функціонують в ФРН, США, Росії, Казахстані, Туркменистані, Кубі, Швеції та ін. Використання енергії припливів і відпливів найбільш характерно для Франції, Росії, США та ін., а геотермальної енергії—для Ісландії, Росії.

Продовольча проблема визначається спроможністю Землі прогодувати нинішнє і майбутні покоління планети. До певної міри це наслідок того, то харчування є фізіологічною потребою людини. Згідно з даними ФАО (продовольчої і сільськогосподарської організації ООН), нині на планеті голодують понад 500 млн. осіб, а ще 1 млрд. осіб постійно недоїдають. Продовольча криза особливо актуальна для багатьох країн Африки, Азії, Латинської Америки і загрожує поширитися на інші території. Зонами критичної продовольчої ситуації у світі є територія у центральній Африці (Мавританія, Сенегал, Гамбія, Малі, Нігерія, Чад), де слабо розвинена промисловість, і у Північно-Східній та в південній Африці (за винятком ПАР). Найбільш критичне становище склалося у 20 країнах «зони голоду», що розташована в сухих саванах і напівпустелях. Тут темпи приросту населення у два рази перевищують виробництво продовольства. Середньодобова забезпеченість їжею оцінюється у цих країнах на 80-85 % від рекомендованих ФАО норм (не менше 2400 ккал на добу).

Причиною голоду є не відсутність запасів зерна, а неспроможність країн, що розвиваються, через власні низькі доходи закуповувати на світовому ринку продукти харчування. У структурі сімейного бюджету частка продовольчих затрат у них перевищує 60 %, тоді як у Німеччині 17%. у США—19%, у Російській Федерації та Україні через невисокі доходи населення цей показник наближається до 70 %, при цьому обмежується споживанням хліба, круп, картоплі.

Серед чинників, які мають особливе значення для вирішення продовольчої проблеми, є земля. Однак не вся земля є придатною для вирощування сільськогосподарських культур. Тільки 11,3% земної суші

придатні до обробітку, тобто є орними землями. Приблизно ще 1800 млн. га (12% поверхні суші) може бути освоєна під орні землі та багаторічні насадження. В Європі і Азії, наприклад, розорано відповідно 25,3 і 17,0% площі суші, тоді як площа орних земель в Австралії і Океанії, в Африці та Латинській Америці розораність становить усього 6,0, 6,7 та 8,9 % відповідно. У структурі використання земель у різних регіонах світу найбільшу питому в Австралії та Океанії займають пасовища (56%), у Латинській Америці – ліси (48,1 %). Серед земель Близького Сходу переважають пустелі, які придатні для землеробства. Чималі площі родючих земель вилучаються у світі під забудову, особливо міську, яка в ХХІ ст. може значно зрости.

Особливою проблемою є деградація (погіршення) землі. Це не лише виснаження ґрунтів, їх ерозія, а й забруднення різними хімічними сполуками, що вносяться при удобренні. За даними ООН, площа орних земель лише у країнах «третього світу» на початок ХХІ ст. скоротилася на 17,7 %, а їх потенційна продуктивність – на 28,9 %. Компенсувати втрати можна за рахунок підвищення продуктивності оброблювальних земель, тобто збільшення збору врожаїв. Спеціалісти вважають, що цього можна досягти, поєднавши апробовані форми землеробства із сучасними досягненнями біотехнології. Допускається, що таким шляхом можна збільшити врожайність, наприклад, кукурудзи і пшениці у країнах, то розвиваються, у 2-3 рази. Цього було б достатньо для задоволення потреб населення цих країн у зернових культурах.

Соціальні та соціально-політичні загрози:

Численні глобальні проблеми існують в галузі взаємовідносин між людиною і суспільством. Це проблеми охорони здоров'я, освіти, культури, злочинності та ін. Можливості розв'язання цих проблем залежать від рівня соціально-економічного розвитку країн, тому особливої гостроти вони набирають у слаборозвинених регіонах світу. Незважаючи на ліквідацію багатьох масових епідемій (віспа, чума, холера), стан охорони здоров'я у багатьох країнах викликає тривогу. Багато сучасних хвороб (серцево-судинні, легеневі, ракові) є наслідком погіршення екологічної ситуації, малорухомого способу життя, частих психологічних стресів. Замість вже подоланих, виникають нові епідемії, найбільш загрозливою серед яких є СНІД. У країнах, що розвиваються, важливою причиною смертності залишаються інфекційні хвороби (шлунково-кишкові і гострі респіраторні захворювання, туберкульоз). У промислово розвинених країнах більшість людей помирає від серцево-судинних і ракових захворювань.

Умовами вирішення проблем охорони здоров'я є перехід до

здорового способу життя, забезпечення повноцінного харчування, поліпшення екологічних умов проживання і, звичайно, розвиток медицини, пропаганда здорового способу життя, боротьба з курінням, алкоголізмом, наркоманією.

Складна соціально-економічна ситуація в багатьох країнах світу, всесвітня криза духовної культури сприяла переростанню такого негативного явища у проблему глобального масштабу, як злочинність. Інтернаціоналізація злочинності у багатьох випадках значно випереджує темпи світової інтеграції в економічній, соціальній і культурній сферах. Особливо небезпечним стало явище злочинності після того, як вона набрала організованих форм, сформувала і постійно розширює світовий ринок наркотиків і зброї.

Найнебезпечнішими для людства є також різноманітні **соціально-політичні загрози**: війни і миру та гонки озброєнь в глобальному масштабі, регіональних конфліктів, міжнародного тероризму.

Таким чином, глобалізація сьогодні є причиною більшості глобальних проблем. Одночасно саме глобалізація дає змогу впровадити стратегію сталого розвитку як можливість врівноважити її негативні впливи та наслідки.

Процес переходу до сталого розвитку є глобальним, й окрема країна не може перейти до цієї моделі, доки інші країни будуть залишатися у межах старих схем взаємовідносин.

Стратегія сталого розвитку передбачає орієнтацією на інтелектуально-духовні та раціонально-інформаційні аспекти діяльності людини. Також стратегія сталого розвитку визначає спрямованість на глобальну безпеку – безпеку для всього людства.

Ключовими питаннями стратегії сталого розвитку є:

- зменшення масштабів бідності;
- громадянськість, мир, етичність;
- відповідальність в локальному і глобальному контексті;
- демократія і управління;
- справедливість і безпека;
- права людини;
- охорона здоров'я;
- рівність статей;
- культурне різноманіття;
- розвиток сільських і міських районів;
- економіка, структури виробництва і споживання;
- корпоративна відповідальність;
- охорона довкілля;
- управління природними ресурсами;

- біологічне та ландшафтне різноманіття.

Питання для самоконтролю:

1. Які існують типи глобалізації?
2. Що таке інформаційне суспільство?
3. Як процес глобалізації вплинув на зміст освітньої діяльності та формування стратегії сталого розвитку.
4. Як взаємозв'язані процес глобалізації та глобальні проблеми?
5. Назвіть головні глобальні ризики, які сьогодні існують у світі.
6. Яким чином стратегія сталого розвитку сприяє вирішенню глобальних проблем?

Рекомендовані джерела:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М.Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: видавництво СПД «Ковальчук», 2005.
3. Тенденции, формирующие систему образования. Доклад Центра исследований в области образования. ОЭСР, 2008 г.
4. Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии. – 1990.–№ 3.

Додаток

Інтегрований урок всесвітньої історії та основ філософії (11 клас)

Тема: Зростання загрози планетарної кризи. Класифікація глобальних проблем.

Очікувані результати.

Після цього уроку учні зможуть:

- узагальнити та закріпити уявлення про глобальні проблеми та їх взаємозв'язок з процесом глобалізації; виділяти характерні ознаки глобальних проблем; моделювати можливі перспективи їх вирішення;
- відчувати власну відповідальність за пошук шляхів подолання глобальних проблем;
- усвідомити взаємозалежність і необхідність конструктивної взаємодії країн і народів світу;
- працювати у групі для оперативного вироблення колегіальної програми дій.

Зміст уроку.

1. Глобалізація на межі тисячоліть. Зростання загрози планетарної кризи.
2. Класифікація глобальних проблем.
3. Шляхи подолання глобальних проблем. Роль України в цих процесах.

Базові поняття і терміни: глобалізація, глобальні проблеми, антиглобалізм, Римський клуб, біосфера, ноосфера, тероризм, концепція сталого розвитку, глобальний прогноз.

Обладнання: відеофрагмент програми новин (3-4 хв); засоби образотворчої та умовної наочності, фотоілюстрації, текстові ресурси, аудіоматеріали (демонструються за допомогою мультимедійного комплексу).

Регламент.

1. Мотивація
(вступна міні-лекція вчителя – 5 хв).
2. Актуалізація
(прийом «мозковий штурм» – 5 хв).
3. Основна частина
(«круглий стіл», робота в малих групах – 20 хв).
4. Закріплення
(перегляд і коментарі фрагмента програми новин – 5 хв).
5. Підведення підсумків
(рефлексія , прийоми «круглий стіл», «мікрофон» – 10 хв).

Хід уроку.

Вступ.

Учні записують у зошитах тему і контрольні ключові запитання:

- Чи можна стверджувати, що явище глобалізації нівелює національні цінності?
- Деякі футурологи вважають, що людство знайде прийнятні шляхи вирішення глобальних проблем, а спільний пошук сам по собі сприяє об'єднанню народів і становленню єдиної цивілізації. Яка ваша точка зору?
- Що, на вашу думку, набувають і що можуть втратити країни та окремі народи у процесах європейської інтеграції та глобалізації? Чому на початку ХХІ ст. розширюються ряди «антиглобалістів»?

1. Мотивація.

Вступна міні-лекція вчителя (виділені терміни потрібно записати).

Перспективи розвитку людства і надії щодо подолання його проблем сучасна соціологія пов'язує з інформаційним суспільством, основою якого стане багатополосний, полікультурний світоустрій. Дехто із соціологів пов'язують цю проблему зі ступенем **глобалізації**. Одні з них констатують необмежені можливості технічного прогресу, передбачаючи настання технотронної ери (З. Бжезінський, Т. Канн та ін.). Другі – висувають моделі «конвергенції» (зближення) цивілізацій на техніко-економічній і управлінській основі (Д. Гелбрейт, Р. Арон та ін.), треті – моделюють майбутнє людства в умовах перенаселення Землі і вичерпання ресурсів (Римський клуб)

Термін «глобальний» з кінця 60-х років ХХ ст. набув широкого поширення для позначення загальнопланетарних проблем сучасної епохи, що стосуються всього людства. Що ж породило глобальні проблеми? Відповідь проста. Глобальні проблеми є наслідком величезних масштабів людської діяльності, що радикально змінює природу, суспільство, спосіб життя людей. З іншого боку, вони стали результатом нездатності людини раціонально розпорядитися цією могутньою силою. Таким чином, глобальні проблеми мають антропогенний характер, оскільки

породжені активно-перетворюючою діяльністю людини, яка за своєю потужністю і наслідками схожа на сили природи, а часом здатна перевершити їх як за своїми творчими, так і руйнівними наслідками. Глобальні проблеми мають техногенний характер, оскільки виникають як результат розвитку науково-технічного прогресу. Аналізу цих проблем і можливих шляхів їх вирішення присвячено блок занять, який ми розпочинаємо сьогодні.

2. Актуалізація.

Учням пропонують сформулювати проблеми, що постали перед людством на початку ХХІ ст., і які, на їхню думку, потребують нагального вирішення. Учні по черзі називають проблеми, які записуються на дошці. Потім голосуванням проводиться їх ранжирування за ступенем значущості, визначається відповідність їх критеріям глобальності та здійснюється їх групування.

3. Основна частина.

Глобальні проблеми – виклик людському розуму. Уникнути їх неможливо. Їх можна лише подолати. Мають бути об'єднані зусилля кожної людини і кожної країни задля великої мети – збереження можливості жити на Землі. Спробуємо і ми змодельовати наші варіанти їх подолання.

Учні об'єднуються в групи (6 груп по 4-5 учнів) і отримують завдання: заповнити таблицю на основі аналізу текстових ресурсів і тексту підручників із суспільствознавчих та природознавчих дисциплін.

Групи працюють за таким планом:

1. Жеребкування для вибору проблеми, над якою працюватиме група – 1 хв.
2. Ознайомлення групи з текстовими та наочними ресурсами з проблеми і підготовка короткої презентації змісту, варіантів подолання проблеми – до 5 хв.
3. Презентація відбувається у вигляді «круглого столу». Після презентації на дошку проектується заздалегідь підготовлений текст 2 і 3 стовпчиків таблиці – до 2 хв.
4. Перехресне опитування-дискусія для уточнення висновків груп – 3 хв.

▪ Закріплення.

На цьому етапі уроку відбувається перегляд і коментування фрагмента програми новин за такими запитаннями:

- Які проблеми висвітлювалися у блоці міжнародних новин?
- Які з них безпосередньо або опосередковано стосуються проблем, які ви презентували?

▪ Підведення підсумків.

Вчитель запитує:

- Чи допоміг вам цей урок сформулювати власну точку зору щодо перспектив розвитку людської цивілізації?
- Чи є перспективи у цивілізації?
- Чи передбачає об'єднання народів в єдину цивілізацію їх асиміляцію в «наднацію», злиття, поглинання або забезпечує «єдність в різноманітності»?

Далі, за допомогою уявного мікрофона, учні висловлюють свою думку, закінчуючи речення: «На початку ХХІ ст. ряди «антиглобалістів» зростають, оскільки...»

Домашнє завдання: учні готують есе: «Чи можна стверджувати, що явище глобалізації нівелює національні цінності?»

2. Зміст концепції освіти для сталого розвитку

Сутність та мета освіти для сталого розвитку

У зв'язку із ресурсною та економічною кризою, яку зараз переживають у більшості країн світу, у тому числі, і в Україні, а також загальним погіршенням стану здоров'я населення та забрудненням природного середовища виникла нагальна потреба розглядати сталість головним пріоритетним напрямком розвитку суспільства, а також всіх його сфер, серед яких освіті належить роль випереджального чинника побудови ціннісних та світоглядних засад суспільства сталого розвитку.

На сьогодні стратегія сталого розвитку є провідною стратегією подальшого існування інформаційного (постіндустріального) суспільства. Розумної альтернативи сталому розвитку немає і все світове співтовариство робить певні кроки для переходу на нову стратегію свого розвитку у XXI столітті. Україна у цьому процесі значно відстає від інших країн. Прискорити цей процес може формування та функціонування нової системи освіти—**освіти для сталого розвитку**.

Сталий розвиток передбачає не тільки грамотне, раціональне використання природних ресурсів нинішніми поколіннями, але й – заходи зі збереження довкілля в ім'я життя майбутніх поколінь. Тому важливим моментом освіти для сталого розвитку є практична реалізація закладених основ сталості, забезпечення дострокових дій з вирішення екологічних проблем, а також проблем сталого економіко-соціального розвитку.

У Стратегії ЄЕК ООН у галузі освіти в інтересах сталого розвитку загальною метою ОСР виступає положення про те, що « всі люди повинні володіти знаннями і навичками, що дозволяють їм сприяти процесу сталого розвитку, який відповідає потребам сучасності і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби... **Освіта ... має забезпечувати у людей і суспільства здатності працювати заради сталого розвитку. Його мета полягає у тому, щоб люди були більш інформованими, моральними, відповідальними і вимогливими...»**.

Сталість включає ідею підтримки високого рівня соціально-економічного розвитку країн, тобто збереження їх як матеріально-ресурсного, так і духовного капіталу. Соціальна складова сталості спрямована на збереження стабільності соціальних та культурних систем, впровадження політики миру та ненасильства. Тому основою освіти для

сталого розвитку є вивчення соціальних, економічних, психологічних передумов конфліктів та їхнє попередження, прищеплення дітям культури партнерства та співробітництва, взаємної поваги та толерантності.

В основі ідеї сталого розвитку – визнання людини основною цінністю. Тому важливим є дотримання прав людини, виховання в дитині культури громадськості, що передбачає знання своїх прав та обов'язків, активну громадську позицію, вміння аргументовано відстоювати свою думку, свідоме та відповідальне залучення у громадські справи, у тому числі орієнтовані на вирішення екологічних та соціально-економічних проблем.

Хоча у закладах освіти України певна увага приділяється формуванню у дітей та підлітків екологічного світогляду та екологічної культури, дбайливого ставлення до навколишнього середовища, реалізація інших напрямів освіти для сталого розвитку, пов'язаних, зокрема, з євроінтеграційними потребами країни та соціалізуючими аспектами освіти для сталого розвитку (справедлива освіта, толерантність, культурний плюралізм тощо) носить епізодичний характер і цілком залежить від творчих можливостей і бажання працювати у цьому напрямку того чи іншого педагогічного колективу.

Особливістю освіти для сталого розвитку є те, що вона охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику навчання й виховання під кутом зору формування нової системи ціннісних орієнтирів та моделей поведінки підростаючого покоління та суспільства загалом. Вона суттєво доповнює та розширює рамки екологічної освіти, та дозволяє всі аспекти освітньої діяльності розвивати у контексті сталого розвитку, різноманітність тем якого вимагає застосування комплексного опрацювання і дає можливість створити системний механізм трансформації смисложиттєвих пріоритетів на індивідуальному рівні, а відтак – забезпечувати випереджуючу функцію освіти стосовно моделювання соціальних процесів. Особлива увага повинна приділятися практичній реалізації моделей сталого розвитку, формуванню відповідних норм поведінки та стилів життя, активної громадської позиції щодо реалізації ідеї сталості у повсякденному досвіді дітей та дорослих.

Україна потребує для майбутнього відповідального та стратегічно мислячого молодого покоління. Цю потребу необхідно забезпечити у першу чергу через освіту шляхом створення шкіл випереджаючої освіти для сталого розвитку, розвитку у дітей ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам сталого розвитку як особистісно важливих і доцільних.

У духовному плані серед більшості дітей та молоді спостерігається невміння і небажання визначати життєві цілі, у свідомості відбувається

девальвація загальнолюдських і національних цінностей, для значної їх частини властивий стан соціальної інфантильності. Актуальними є проблеми культури спілкування, соціальної адаптації. Стабілізуючими чинниками українського суспільства може бути прискорення розбудови громадянського суспільства, формування соціального партнерства, розвиток культури громадянськості та правової культури, а також формування високої духовності молоді та толерантності у взаємовідносинах, що є одним з головних напрямків освіти для сталого розвитку.

Питання сталого розвитку, таким чином, повинні стати важливою складовою сучасної освіти. Сталий розвиток має розглядатися як універсальний та необхідний елемент повсякденного життя, і його слід включати до усіх предметів і навчальних дисциплін. Необхідно зміцнювати взаємозв'язок між природничими і суспільними науками, запроваджуючи міждисциплінарні підходи. В освіті слід зберігати традиційний акцент на викладанні окремих предметів, водночас відкриваючи можливості для багатостороннього аналізу ситуацій з реального життя. Усе це впливатиме на структуру навчальних програм та методи викладання і вимагатиме від викладачів відмовитися від ролі тільки носіїв інформації, а учнів – від ролі лише споживачів інформації.

Сталий розвиток потребує концепції освіти, спрямованої на комплексний і динамічний підхід, який враховує важливість критичного мислення, соціального навчання і участь у житті суспільства. Саме тому в освіті для сталого розвитку переплітаються економічні, соціальні й екологічні аспекти. У більш широкому контексті важливими компонентами освіти для сталого розвитку є етика та справедливість. ***Для досягнення ефективності освіти для сталого розвитку необхідно:***

- розглядати її у двох аспектах: а) інтегрування освіти для сталого розвитку в навчальні дисципліни, програми і курси; б) організації окремих курсів і програм із сталого розвитку;
- поширювати позитивний досвід в освіті, що сприятиме змінам уповедінці на користь сталості;
- зміцнювати співробітництво і партнерство педагогів з іншими учасниками процесу;
- сприяти розумінню суті глобальних, національних і місцевих екологічних проблем з акцентом на їх соціально-економічні наслідки;
- впроваджувати нові підходи в навчанні: дискусії, круглі столи, заохочувати самоосвіту.

Таким чином, освіта для сталого розвитку – форма освітньої діяльності, спрямованої на впровадження ідей, принципів та цінностей сталого розвитку у навчання та виховання з метою формування культури ощадливого та відповідального відношення до природного та соціального

оточення. Це сучасний підхід до організації навчального процесу, який включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу.

До основних **принципів, які визначають ціннісну спрямованість та зміст освіти сталого розвитку**, доцільно віднести:

- визначення як пріоритетної проблеми збереження людства і біосфери Землі за рахунок значного зменшення антропогенного тиску на природне середовище у розбудові на цій основі освіти з високим рівнем духовної культури;

- принцип колективної відповідальності та колективного партнерства щодо вирішення глобальних проблем сучасності, побудова освіти партнерства та взаєморозуміння;

- принцип поваги до життя інших людей, їхніх цінностей, образу мислення і діяльності, переконань і прагнень, побудова освіти толерантності та діалогу;

- орієнтація на створення гуманного, рівноправного та уважного до проблем людини суспільства на основі формування освітніми засобами таких індивідуальних якостей, як самостійність, свобода, відповідальність, ініціативність, творчість тощо;

- визнання стану духовності підростаючого покоління інтегральним показником суспільного розвитку, могутнім чинником впливу на економічний, науковий, оборонний потенціал держави;

- освітньо-виховний заклад—основна ланка, яка має забезпечити дитину необхідними знаннями, прищепити їй цінності суспільства сталого розвитку, навчити дитину вмінню приймати самостійні рішення щодо збереження довкілля, дотримання принципів соціальної справедливості;

- навчально-виховний процес має здійснюватися на засадах змісту та ціннісних орієнтирів сталого соціального розвитку, що передбачає суттєві зміни в діяльності освітніх закладів та системи управління освітою;

- розвитку духовності та конструктивних ціннісних орієнтирів дітей сприятиме впровадження в освітньо-виховний процес сучасних новітніх технологій навчання, які враховують вікові, індивідуальні особливості природного розвитку дитини, використовують творчу обдарованість, дитячу уяву, ігровий потенціал вихованців тощо;

- вироблення змісту, загальних критеріїв результативності освіти для сталого розвитку здійснюється через систему науково-дослідної, експериментальної роботи, а також через системне узагальнення передового педагогічного досвіду у цій царині.

Основні завдання освіти для сталого розвитку у контексті системних завдань реформування вітчизняної освітньої системи

На рівні освітньої політики впровадження норм та принципів сталого розвитку передбачає такі заходи як:

- ✓ використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій життєзабезпечення людини, що включає розумне споживання енергії та води, зменшення марних витрат сировини, кількості відходів;
- ✓ впровадження принципів, норм та цінностей екологічної етики, етики відповідальності, переведення їх у площину практичної діяльності, повсякденного життя, що сприятиме формуванню стійких, екологічно врівноважених звичок та традицій;
- ✓ розвиток духовного потенціалу особистості у контексті особистісно-орієнтованої та гуманоцентричної педагогіки, що передбачає визнання безумовної цінності кожної людини, її права на саморозвиток та самореалізацію;
- ✓ впровадження норм міжособистісної та міжкультурної комунікації на засадах принципів полікультурності та толерантності;
- ✓ розвиток правової культури особистості, основ громадянськості;
- ✓ виховання соціально-активної та інноваційно спрямованої особистості, адаптованої до динаміки сучасного життя;
- ✓ розвиток інформаційної культури особистості, основ критичного мислення та медіа-грамотності;
- ✓ формування культури здоров'я підрастаючого покоління на засадах розуміння єдності природи та людини, залежності здоров'я людини від стану довкілля.

Основні компоненти випереджаючої освіти для сталого розвитку

1. Екологічна компонента.

Екологічна компонента передбачає вирішення таких завдань:

- ✓ засвоєння учнями знань щодо стану довкілля, органічної єдності людини та природи, заходів зі збереження цілісності природних екосистем, способів виходу з екологічної кризи;
- ✓ формування екологічного світогляду та екокультури на засадах розкриття змісту та впровадження норм і принципів екологічної етики та етики відповідальності;

- ✓ виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю як складових екологічної освіти для сталого розвитку;
- ✓ засвоєння основних знань та умінь щодо здорового способу життя, гармонізації стосунків між людиною та природним середовищем;
- ✓ прилучення до екологічного руху, розвиток екологічних організацій на рівні шкільних та позашкільних закладів освіти дніпропетровського регіону.

2. Правова компонента.

Правова компонента передбачає реалізацію таких завдань:

- ✓ засвоєння учнями знань щодо реалізації прав людини та дитини згідно концепції сталого розвитку;
- ✓ розкриття змісту норм демократії, правової культури громадян, ролі громадськості у вирішенні екологічних та соціально-економічних проблем;
- ✓ залучення учнів у процеси шкільного самоврядування, практичної реалізації громадянськості як особистісної та колективної відповідальної поведінки у контексті реалізації норм та принципів сталого розвитку;
- ✓ привчання дітей до відкритого й вільного виразу своїх думок на основі реалізації ідей педагогіки співробітництва, розвиток навичок аргументування своєї думки.

3. Соціально-економічна компонента.

Соціально-економічна компонента включає такі питання:

- ✓ розкриття змісту поняття «якісне життя» як однієї зі складових концепції сталого розвитку;
- ✓ прищеплення навичок розумного ресурсо- та енергоспоживання, раціонального використання предметів споживання, зменшення марних витрат сировини;
- ✓ впровадження норм соціальної справедливості, попередження проявів насильства та несправедливості у відносинах між дітьми та дітьми і дорослими;
- ✓ розвиток високого рівня соціальної мобільності дітей, виховання в них культури інноваційності та успішності, що сприятиме більшій адаптації до динаміки життя у сучасному постіндустріальному суспільстві.

4. Морально-етична компонента.

Морально-етична компонента включає вирішення наступних завдань:

- ✓ формування гуманістичних цінностей та пріоритетів, заснованих

- на ідеї самоцінності кожної особистості, її права на відмінність;
- ✓ емоційно-ціннісний підхід, що передбачає вміння людиною ставати на позицію іншого, визнавати його думки, одночасно, відстоювати власну позицію, не принижуючи гідність іншої людини;
 - ✓ розвиток неконфронтаційної свідомості, орієнтованої на співдружню та неконфліктну діяльність;
 - ✓ впровадження норм діяльнісної педагогіки, що орієнтована на небайдуже, активне відношення до порушень принципів сталості, вміння оптимально реагувати на недодержання екологічних та соціально-економічних вимог згідно пріоритетам сталого розвитку.
 - ✓ розвиток високої інформаційної культури, що передбачає медіа-грамотність, поінформованість з проблем сталого розвитку, активізацію критичного мислення.

Оскільки освіта для сталого розвитку має інтегративний характер, вона повинна бути включена у зміст загальної освіти як наскрізна, структуруючи загальний напрямок формування знань, вмінь та навичок учнів. Однак вона може бути також складовою варіативної частини навчання і подана у вигляді окремих факультативних курсів.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає актуальність формування засад освіти для сталого розвитку?
2. Чим освіта для сталого розвитку відрізняється від традиційної освіти?
3. Як принципи освіти для сталого розвитку впливають на зміст навчальної діяльності?
4. Назвіть основні принципи та цінності освіти для сталого розвитку.
5. Визначте основні завдання освіти для сталого розвитку.
6. Охарактеризуйте складові освіти для сталого розвитку.

Рекомендовані джерела:

1. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М.: Прогресс, 1989. – 372 с.
2. Программа действий: Повестка дня на 21 век и др. документы конференции в Рио-де-Жанейро / Сост. М. Китинг. – Женева. Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.
3. Стратегия ЕЭК ООН в области образования в интересах устойчивого развития // березень, 2005 р.

ЧАСТИНА 3. ВИПЕРЕДЖАЮЧА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМОК СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

1. Випереджаюча освіта: передумови виникнення та шляхи реалізації

Передумови виникнення концепції випереджаючої освіти

Сьогодні головним виміром освітньої діяльності має бути формування особистості, яка здатна повноцінно жити й активно діяти у новому світі, постійно самовдосконалюватися, адекватно реагувати на зміни в умовах сучасної інформаційно-технологічної революції та цивілізаційних проривів. Саме через освіту необхідно виховувати людину, яка творить і сприймає зміни та нововведення. Йдеться про зміни технологій, інформації, знань, самих обставин життя. Для того, щоб готувати людину і суспільство до інноваційного типу життя, необхідно реформувати освіту, зробити її інноваційною за характером.

Отже, щоб прийняти існуючі історичні виклики ХХІ століття, освіта повинна мати випереджальний характер, тобто бути націленою на майбутнє, на розв'язання проблем нового століття, розвиток ключових компетенцій вихованців, формування в них нової культури, нових способів мислення та діяльності. Як зазначав провідний спеціаліст ЮНЕСКО Раджа Рой Сингх, «У процесі освіти ми вчимося у минулого, намагаючись відтворити й відновити його: настав час учитись у майбутнього, випереджаючи його... Зміни в освіті мають бути сфокусовані на якісні трансформації змісту і форми».

Випереджаюча освіта для сталого розвитку – концепція переходу сучасної освіти на засади сталого розвитку з врахуванням основних тенденцій соціальних змін. Ідея випереджаючої освіти вперше була сформульована у докладі Римському клубу «Нема меж навчання», підготовленому у 1979 р. Дж.Боткіним, Е.Ельманжером та М.Маліцем. Доклад діагностував невідповідність національних систем освіти пріоритетам та майбутнім потребам суспільства, втрату освітнього потенціалу як здатності навчати людину у нових культурних та міжкультурних умовах. Освітня функція суспільства повинна мати

інноваційний, прогностичний характер, тобто *випереджати* ті зміни, які відбуваються у світі. Поняття сталого розвитку є доповненням до ідеї випереджаючої освіти, оскільки воно є метою або ідеалом суспільного розвитку в умовах глобалізації та поширення ситуацій несталості та соціальних ризиків.

Випереджальна освіта націлена на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації, розвиток творчих здібностей людини, формування самостійного та креативного мислення, здатності приймати відповідальні рішення в умовах складних ситуацій невизначеності. Сутність цієї концепції полягає в тому, щоб таким чином перебудувати зміст та методику навчального процесу на всіх рівнях освітньої системи, щоб вона стала здатною своєчасно готувати людину до нових умов існування, давати їм такі знання та вміння, які б дозволили успішно та ефективно діяти в інформаційному середовищі, а також впливати на суспільні процеси в ім'я збереження людства та природного середовища.

Основні тенденції сучасного розвитку освіти

Які тенденції розвитку сучасної освіти сформували концепцію випереджаючої освіти?

1. Відкритість. Відкрита освіта – це спосіб організації навчально-виховної діяльності, що передбачає суттєву свободу вибору особистістю основних параметрів процесу її навчання (часу, місця, тривалості, форм, методів, змісту, організації, цілей, джерел, засобів, оцінки, програми навчання, викладачів, навчальних закладів тощо). Відкрита освіта орієнтована на самостійність і провідну роль особистості у процесі свого навчання, використання різних форм взаємодії між учасниками навчального процесу. Дуже популярним сьогодні стає **відкрите навчання**, що передбачає відмову від класно-урочної системи та оцінювання успішності на основі заданих норм; гнучку, відкриту організацію навчального простору, змінний склад навчальних груп, вільний вибір учнем видів і способів навчальної роботи. Відкрите навчання сприяє формуванню позитивної мотивації дітей, емоційно насиченої атмосфери взаємин учителів та учнів.

2. Безперервність. Особливе значення сьогодні набуває **безперервна освіта** як настанова до освіти протягом всього життя, самоосвітньої діяльності, незупинного процесу набуття людиною необхідних компетенцій (знань, умінь, навичок) та якостей (установок, цінностей) відповідно до суспільних потреб, що виступає основою її активної соціалізації та самореалізації в умовах постійних змін соціального середовища.

3. Гуманізація освіти. В останні роки спостерігається процес

переорієнтації освітньої галузі на особистість, на розгляд дитини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Гуманізація педагогічного процесу передбачає побудову педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Цей процес здійснюється шляхом диференціації та індивідуалізації навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості. **Диференціація** навчання забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси та ціннісні орієнтації учнів.

4. Гуманітаризація освіти. Це одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання ролі і значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

5. Демократизація педагогічного процесу. Важливою тенденцією розвитку сучасної освіти стає впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям. Для жителів Європи актуальним є створення **європейського освітнього простору** – мережи освітніх зв'язків у межах території Євросоюзу, що передбачає встановлення єдиних стандартів освіти та створення умов для активного обміну знаннями, методикою, учасниками освітнього процесу.

Маастріхським договором ЄС (1993 р.) було введено поняття **«європейського виміру в освіті»** як системи освітніх орієнтирів, принципів, підходів та методів для формування «ідеального європейця», який повинен мати розвинуту самосвідомість, бути суб'єктом демократичних відносин і свідомої громадянської діяльності (володіти громадянськими якостями); володіти критичним мисленням, бути самостійним у судженнях і автономним у процесі навчання та трудової діяльності; постійно удосконалювати себе, брати участь у безперервному навчанні; бути творчо активним, адаптуватися до постійних змін, адекватно оцінювати ситуацію і приймати рішення; поділяти демократичні та моральні ідеали (толерантність, розуміння, солідарність), а також ідеали європейського об'єднання.

6. Перетворення освіти на сферу освітніх послуг. В умовах сучасного інформаційного суспільства, глобалізації економіки, домінування стратегії економіки та суспільства знань заклади освіти мають бути середовищем для ефективного навчання. Це передбачає: орієнтацію на індивідуалізацію потреб та запитів споживачів освітніх послуг; розширення спектру змісту, видів, форм, методів навчання;

розгляд інноваційності як ключового чинника розвитку сфери освітніх послуг; зміну підходів щодо оцінки якості наданих освітніх послуг, що передбачає введення систем управління якістю освіти, орієнтацію на міжнародні професійні стандарти тощо.

Концепція випереджаючої освіти, таким чином, стала відповіддю на існуючі зміни у характері сучасної освіти.

Мета, зміст та шляхи реалізації випереджаючої освіти

Основною *метою* випереджаючої освіти доцільно визначити сприяння становленню всесторонньо освіченої, соціально активної особистості, яка розуміє нові явища та процеси суспільного життя, володіє системою поглядів, ідейно-моральних принципів, норм поведінки, які забезпечують готовність до соціально відповідальної діяльності та неперервної освіти у швидко змінюваному світі. Поєднання випереджаючої освіти із стратегією сталого розвитку передбачає формування відповідних життєвих стратегій та моделей поведінки особистості, орієнтації на якісні та ефективні форми побудови майбутнього.

Випереджуюча освіта для сталого розвитку бачиться як процес навчання тому, як приймати рішення, необхідні для забезпечення довгострокового майбутнього економіки, екології, соціальної справедливості. *Розвиток мислення, орієнтованого на стале майбутнє та відповідні смисложиттєві цінності і пріоритети – ключове завдання освіти в XXI столітті.*

Отже, концепція випереджаючої освіти для сталого розвитку передбачає створення умов для виконання освітою функцій випереджаючого чинника соціальних змін, інтеграцію принципів, цінностей та практик сталого розвитку у всі аспекти навчання та виховання.

Суть *концепції випереджаючої освіти для сталого розвитку* у тому, щоб перебудувати навчальний процес у всіх ланках системи освіти таким чином, щоб вона стала здатною до вчасної підготовки людей до нових умов існування, дати їм такі знання й уміння, які дозволили б не тільки успішно адаптуватися у новому соціальному та інформаційному середовищі, але й активно впливати на нього в інтересах збереження й подальшого гармонійного розвитку людського суспільства.

Серед основних *шляхів реалізації концепції випереджаючої освіти для сталого розвитку*:

- Розвиток і вдосконалення базової системи освіти. Сучасна освіта почне виконувати роль випереджаючого чинника соціального розвитку

лише за умови залучення в її зміст сучасних педагогічних технологій, розвитку педагогічного менеджменту, щільного зв'язку між освітою та суспільством.

- Переорієнтація наявної освіти на всіх рівнях для вирішення питань сталого розвитку. Це передбачає врахування сучасних потреб в освіті для сталого розвитку, формування необхідної змістовної складової навчальної та виховної діяльності, інтеграції принципів сталого розвитку у всі ланки освіти. Це передбачає як створення інтегративних курсів для сталого розвитку, так і зміну акцентів у навчальній та виховній діяльності з врахуванням аспектів стратегії сталого розвитку.

- Формування досвіду і цінностей, необхідних для сталого розвитку. Головна особливість концепції випереджаючої освіти для сталого розвитку полягає у тому, щоб змінити, у першу чергу, характер мислення особистості, її ціннісні пріоритети та форми поведінки, в основі яких – виважене та відповідальне ставлення до своїх дій, активна громадська позиція, вміння пристосовуватися до соціальних змін і, одночасно, пристосовувати їх до власних потреб.–

- Поглиблення розуміння й усвідомлення важливості сталого розвитку громадськістю. Тобто створення мотиваційного блоку щодо необхідності переходу до принципів сталого розвитку, практична зорієнтованість освіти, яка передбачає формування активної громадянської позиції, певних ціннісних пріоритетів, стилю життя, що відповідає потребам сталого розвитку.

- Навчання населення з метою сприяння переходу до сталих моделей виробництва і споживання. Зміна стилів поведінки дитини розпочинається зі зміни характеру її дій в родині, тому важливу роль має освіта батьків відповідно нормам та принципам сталого розвитку, особливо актуальним є формування культури раціонального та заощадливого споживання енергії та ресурсів, вимогливого ставлення до якості товарів, формування високої споживчої культури. Також важливою є підготовка кадрів в інтересах переходу до сталого розвитку (у межах післядипломної освіти, а також на рівні управлінської діяльності, вищої школи).

У цілому, випереджаюча освіта передбачає:

- ✓ **Оновлення змісту** шкільної освіти на засадах прогнозування розвитку сучасного суспільства. Усе суспільство має стати навчальним докільям (пріоритет завдань дослідницького характеру).
- ✓ **Орієнтація на виховання ключових компетентностей**, які дадуть змогу учням успішно самореалізуватися у життєвому просторі.
- ✓ **Перехід на технології ІКТ**, запровадження «електронного навчання» і «електронного оцінювання»
- ✓ **Підтримка індивідуалізованого та самостійного навчання.**

- ✓ Партнерство та співробітництво у характері навчальної діяльності.
- ✓ Орієнтація змісту освіти на інтегративність подання матеріалу.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте основні передумови виникнення концепції випереджаючої освіти.
2. Що таке відкрита освіта? Назвіть головні її особливості.
3. Яке значення для існування сучасного суспільства має орієнтація на принцип безперервної освіти.
4. Розкрийте головні особливості гуманізації та гуманітаризації освіти.
5. Які зміни в освітній діяльності передбачає «європейський вимір в освіті». Як це пов'язане із демократизацією педагогічного процесу?
6. Основні тенденції сучасного розвитку освіти. Мета та шляхи реалізації випереджаючої освіти.
7. З чим пов'язаний процес перетворення освіти на сферу освітніх послуг?
8. Визначте основну мету та шляхи реалізації концепції випереджаючої освіти.

Рекомендовані джерела:

1. Багдасарьян Н.Г. Ценность образования в модернизируемом обществе // Педагогика, М., 2008 № 5 С.4 – 12.
2. Висоцька О.Є. Концептуальні засади випереджаючої освіти для сталого розвитку // Джерело. Дніпропетровська обласна педагогічна газета.–№ 21 (30) червень-серпень 2009 р. – Дніпропетровськ, ТОВ «Книга», 2009.–С. 6.
3. Висоцька О.Є. Рекомендації для роботи над дослідно-експериментальною програмою за темою: «Формування механізмів трансформації регіональної системи освіти на основі принципів випереджаючої освіти для сталого розвитку на термін 2009-2015 рр.» // Джерело. Дніпропетровська обласна педагогічна газета.–№ 21-24 (525-528) червень-серпень 2010 р. – Дніпропетровськ, ТОВ «Книга», 2010.–С. 4.
4. Программа действий: Повестка дня на 21 век и др. документы конференции в Рио-де-Жанейро /Сост. М. Китинг. – Женева. Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.
5. Раджа Рой Сингх Образование в условиях меняющегося мира // Перспективы. Вопросы образования. – 1993.–№ 1. – С.7.

2. Методи та принципи випереджаючої освіти для сталого розвитку

Цінності та теоретичні підходи випереджаючої освіти

Основні цінності та принципи, на яких ґрунтується концепція випереджаючої освіти:

- ✓ Освіта має відповідати суспільним потребам та змінам соціального розвитку;
- ✓ Основною цінністю освіти є особистість, її індивідуальні потреби;
- ✓ Взаємодія в освітньому середовищі здійснюється за принципами партнерства, взаємності та толерантності;
- ✓ Дії особистості будуються на принципах відповідальності, демократичності, громадянської активності.

В основі *теоретичних підходів випереджаючої освіти для сталого розвитку*:

- Діяльнісний підхід, який передбачає створення такої системи неперервної освіти для сталого розвитку, яка активізує пошук духовних зв'язків особистості та їх впливу на творчу діяльність у плані відповідального, соціально активного та стратегічного підходу до вирішення актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, формування у дітей та молоді свідомого вибору природозберігаючих способів життєдіяльності.

- Принцип гуманоцентризму освітньої діяльності, за яким забезпечення умов для духовного розвитку дітей та молоді, пріоритету гуманістичних цінностей та ідеалів ставиться у центр уваги педагогічного колективу навчально-виховного закладу.

- Принципи та цінності педагогіки співробітництва, ненасильства та толерантності, що передбачають співробітництво, співтворчість педагогів та учнів на основі суверенітету особистості школяра, шанобливого ставлення до його права вибору у прийнятті рішення, розвитку комунікативної культури особистості. Характерна для сучасного полікультурного світу настанова до «єдності у розмаїтті» може бути реалізована тільки в умовах толерантних та ненасильницьких дій, творчого та конструктивного співробітництва, формування у дітей вміння знаходити компроміси, поважати точку зору іншого.

- Принцип соціо- та екоцентризму освіти для сталого розвитку, який

передбачає впровадження у зміст навчання та виховання дітей комплексного підходу до розуміння соціально-економічних та екологічних проблем, холістичного мислення, етики відповідальності та екологічної етики як усвідомлення особистістю своєї єдності із природним оточенням, щільного взаємозв'язку соціально-економічного розвитку та екологічних змін. В основі діяльності людини повинно бути покладене відповідальне ставлення до довкілля, як соціального, так і природного. Розуміння того, що кожна людина відповідає не лише за своє власне майбутнє, а й майбутнє інших поколінь повинно стати основою діяльності кожного.

- Принципи пріоритету проблемно-розвиваючої, інноваційно спрямованої освіти, проєктивної педагогіки та стратегічного управління навчальним закладом, а також творчої свідомої діяльності по самовдосконаленню і саморозвитку особистості на засадах гармонізації відносин у системі Природа–Суспільство – Людина.

- Міждисциплінарний та системний підхід до вивчення основних проблем взаємодії людини та оточуючого середовища з точки зору принципів сталого розвитку. Тобто головний акцент робиться на формуванні системного мислення у дитини. На жаль, сьогодні знання подаються відокремлено і фрагментарно, що не сприяє усвідомленню дитиною системних зв'язків, не сприяє розвитку творчого мислення, цілісного світогляду.

- Гуманоцентричний, особистісно-орієнтований підхід. Цей підхід залишається ключовим для сучасної освіти, оскільки тільки всебічно-розвинута особистість здатна до відповідальних, «дорослих» рішень. Сам вчитель при цьому відмовляється від ролі лише ретранслятора знань, а орієнтований на творчу співпрацю з учнями, на спільне духовне та інтелектуальне зростання.

Подібний методологічний інструментарій орієнтований на здобуття особистістю додаткових знань, вмінь, навичок, які створюють передумови для індивідуального самовизначення у дотриманні правил екологічно збалансованого та відповідального способу життя, а також застосуванні засобів практичної реалізації пріоритетів стратегії сталого розвитку на засадах педагогіки співробітництва, взаєморозуміння та толерантності.

Розповсюдженим сьогодні стає **випереджальне (розвивальне) навчання**. Це різновид навчання, що спрямований на активізацію, розвиток розумових здібностей особистості, її здатності до самонавчання. Матеріал до відповідної теми при цьому надається у вигляді коротких тез,

прикладів, асоціацій, схем до того, як розпочинається її вивчення. Випереджальне або розвивальне навчання розкладається як активно-діяльнісний спосіб навчання на противагу до традиційного пояснювально-ілюстративного.

Метологічною базою випереджаючої освіти стала **гуманістична педагогіка та психологія**. Предметом останніх є розвиток і самоактуалізація особистості, формування таких цінностей як творчість, відповідальність, свобода тощо.

Найважливішою вимогою сучасної освіти є її випереджальний розвиток, орієнтація на життєтворчі форми самоактуалізації особистості. **Життєтворчість**, у широкому сенсі, – це процес творення життя – як власного, внутрішнього, так і всього комплексу його зовнішніх параметрів – самореалізації, комунікації, соціально-рольової поведінки, чуттєвих форм взаємодії тощо. Життєтворчість є віддзеркаленням творчої природи людини, її здатності до духовно-практичної діяльності, що включає проектування та здійснення певного життєвого сценарію, оволодіння складним мистецтвом жити.

Випереджаюча освіта передбачає також формування **інноваційної культури педагога** як система засвоених особистістю педагогічних засобів, що забезпечують інноваційний спосіб діяльності, системоутворюючим елементом якої є цінності інноваційного плану. Випереджаюча освіта, таким чином, орієнтує на створення сприятливих умов для творчості, реалізації соціально-адаптаційних можливостей особистості.

Центральною фігурою педагогічного впливу на особистість виступає **педагог-фасилітатор** (англ. *facilitate* – *полегшувати*), тобто педагог, який працює в системі особистісно-орієнтованої (гуманістичної) педагогіки і в роботі з дітьми сповідує відкритість власним думкам, переживанням, заохочення, довіру як вираження внутрішньої особистісної впевненості в можливостях і здібностях вихованців, «емпатичне розуміння» (бачення поведінки вихованця, його реакцій, дій, навичок).

Компетентісний підхід в освіті

Випереджаюча освіта заснована на компетентісному підході до навчальної діяльності. **Компетентісно-орієнтована освіта** – це освіта, спрямована на розвиток ключових компетентностей особистості з метою її життєтворчої самореалізації та активної адаптації до суспільних змін.

Компетентність – це ступінь соціальної та психологічної зрілості людини, її готовність діяти у певній сфері ефективно та конструктивно. **Компетентнісний підхід** покликаний подолати прірву між освітою і вимогами життя. Компетентнісно спрямована освіта передбачає внесення суттєвих змін у змістову, технологічну, виховну, управлінську архітектуру української школи. У структурі навчання посилюється роль і значення освоєння різноманітних способів діяльності, створення умов для активної соціальної дії, проектної, дослідницької діяльності.

Сьогодні особистість повинна володіти певними суспільно-значимими якостями **або компетенціями**:

- ✓ бути гнучким, мобільним, уміти інтегруватись у динамічне суспільство, презентувати себе на ринку праці;
- ✓ самостійно та критично мислити;
- ✓ вміти бачити та формувати проблеми, використовувати знання як інструмент їхнього розв'язання;
- ✓ генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення й відповідати за них;
- ✓ володіти комунікативною культурою, вміти працювати у команді, виходити з будь-яких конфліктних ситуацій та уникати їх.
- ✓ вміти самостійно працювати над розвитком особистої моральності, інтелекту, культурного рівня;
- ✓ володіти навичками медіаграмотності, вміти здобувати, аналізувати та застосовувати інформацію, отриману з різних джерел, задля власного самовдосконалення;
- ✓ бережно ставитись до свого здоров'я та здоров'я інших як найвищої цінності, усвідомлювати залежність здоров'я від стану довкілля, формувати відповідні екологічні пріоритети, ощадливу споживчу культуру;
- ✓ бути здатним до самостійного та відповідального життєвого вибору, формувати активну громадянську позицію, оволодівати цінностями та принципами демократичного суспільства.

Особливе значення набуває самоосвітня компетентність, яка передбачає: розуміння власних потреб на підставі самоаналізу та самопізнання; вміння розв'язувати проблеми на основі набутих самостійно знань; організація власних прийомів самонавчання; критичне ставлення до будь-якої отриманої інформації, вироблення власної позиції при набутті певних знань.

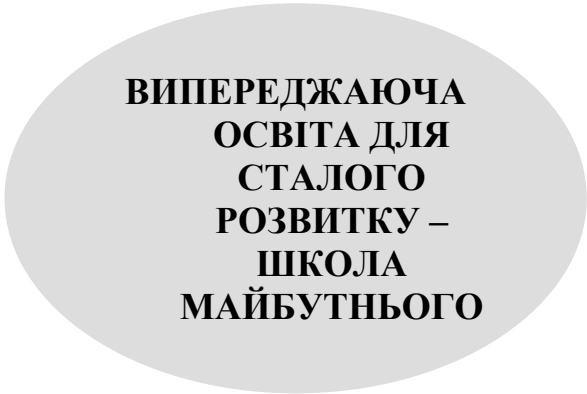
Модель школи випереджаючої освіти для сталого розвитку

Визначивши основні принципи та цінності випереджаючої освіти, можливо створити певну модель школи випереджаючої освіти. Випереджаюча освіта являє собою педагогічно адаптований соціальний досвід. Важливе значення при цьому має процес становлення особистості та її соціалізації. В самому навчанні актуальним стає використання дослідницької методики та методів пошуковості, проблемне викладання матеріалу.

Школа випереджаючої освіти спрямована на досягнення нової якості освіти на основі освоєння особистістю основних принципів та ідей сталого розвитку, формування стрижневих компетенцій, що дозволяють їй успішно інтегруватися в суспільство, бути мобільною та конкурентоспроможною, здатною до самоорганізації навчання протягом життя, самореалізації, розкриття творчого потенціалу, визначення свідомого життєвого вибору і прийняття відповідальних рішень.

Визначимо головні складові моделі школи випереджаючої освіти.

1. Випереджаюча освіта відповідає потребам майбутнього і спрямована на сталі моделі розвитку суспільства.

**ВИПЕРЕДЖАЮЧА
ОСВІТА ДЛЯ
СТАЛОГО
РОЗВИТКУ –
ШКОЛА
МАЙБУТНЬОГО**

В основі цієї складової моделі:

- Пошук критеріїв ефективного навчання з точки зору потреб суспільства;
- Орієнтація на вироблення стратегій соціально-відповідальної поведінки;
- Використання інноваційних методів та технологій освіти.

2. Екологічний напрямок складає основу випереджаючої освіти.

**ШКОЛА – ЦЕНТР
ФОРМУВАННЯ
ЕКОЛОГО-
ЗБАЛАНСОВА-
НОЇ
ПОВЕДІНКИ**

Ця складова передбачає:

- Інтеграцію ідей сталого розвитку у зміст шкільних курсів;
- Розвиток еколого-орієнтованого напрямку експериментальної діяльності;
- Підтримку натуралістичних, природоохоронних заходів;
- Формування екологічної компетентності, екологосбалансованої споживчої культури.

3. Здоров'язберігаючі та здоров'ярозвивальні педагогічні технології сприяють формуванню особистості, зацікавленої у збереженні власного здоров'я.

**ШКОЛА – ЦЕНТР
ФОРМУВАННЯ
ЗДОРОВ'ЯЗБЕ-
РІГАЮЧОГО
СЕРЕДОВИЩА**

В основі цієї складової моделі:

- Використання здоров'язберігаючих та здоров'ярозвивальних технологій;
- Розвиток культури попередження шкідливих звичок.

4. Креативна особистість спрямована на власну життєтворчість, самоосвіту, інноваційність.

**ШКОЛА - ЦЕНТР
ФОРМУВАННЯ
КРЕАТИВНОЇ
ОСОБИСТОСТІ**

Ця складова моделі передбачає:

- використання технологій життєтворчості;
- роботу із обдарованими дітьми;
- актуалізацію пошуковості та творчої активності засобами інноваційної діяльності.

5. Соціальне партнерство виступає основою соціально-відповідальної та громадянсько-активної стратегії життя.

**ШКОЛА – ЦЕНТР
СОЦІАЛЬНОГО
ПАРТНЕРСТВА**

Реалізація цієї моделі відбувається через:

- заходи шкільного самоврядування, розвиток громадсько-активних шкільних систем;
- формування комунікативної компетентності учнів, толерантної поведінки;
- впровадження полікультурної освіти.

6. Вхідження до європейського освітнього простору, впровадження європейських цінностей та стандартів є одним із ключових завдань української освіти.

**ШКОЛА – ЦЕНТР
ФОРМУВАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ЦІННОСТЕЙ ТА
СТАНДАРТІВ**

Складові цієї моделі:

- впровадження європейських стандартів у зміст освіти;
- профілізація школи;
- розвиток курсів з євроінтеграції, правознавства, основ демократії та громадянської культури;
- поширення мережі євроклубів.

7. Соціальна відповідальність є інтегрованим показником змісту випереджаючої освіти для сталого розвитку

**ШКОЛА – ЦЕНТР
ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-
ВІДПОВІДАЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ**

Ця модель реалізується через:

- Інтеграцію екологічної, громадянської, економічної освіти;
- Введення елективних курсів з освіти для сталого розвитку;
- Орієнтацію на вирішення місцевих проблем, поширення волонтерських рухів, розвиток зв'язків з неурядовими громадськими організаціями.

Можна визначити такі **напрямки навчальної діяльності в межах випереджаючої освіти:**

- впровадження інтегративних курсів та уроків, що сприяють розвитку системного мислення;

- впровадження курсів з розвитку критичного мислення та аргументативного дискурсу, відповідної інформаційної культури.
- курси з розвитку екологічної культури з врахуванням сучасних соціокультурних потреб (формування відповідної споживчої культури, здоров'язберігаючих вмінь та навичок).
- курси гуманоцентричного спрямування (розвиток моральної культури особистості із залученням ідеї відповідального ставлення до життя).
- курси соціостратегічного спрямування (розкриття основних тенденцій та загроз соціального розвитку).
- курси, спрямовані на розвиток інтеграційної культури особистості – етики толерантності, гендерної рівності, полікультурності.
- курси, спрямовані на розвиток громадянської та правової культури особистості.

Технології випереджаючої освіти

Випереджаюча освіта вимагає переведення навчально-виховного процесу на технологічний рівень, на вибір індивідуальних маршрутів навчання. Особливо продуктивним серед них є *особистісно-орієнтовані педагогічні технології*. Їхня ефективність залежить від того, якою мірою реалізується життєвий потенціал учня, як враховані його вікові та індивідуальні психологічні особливості. Звідси – пріоритет суб'єктивно-смыслового навчання порівняно з інформаційним навчанням, спрямованість на розвиток в учнів багатопланового, нестереотипного підходу до навчального матеріалу, діагностика особистісного розвитку, ситуаційне проектування, включення навчальних завдань у контекст життєвих питань.

Перехід до компетентісно-орієнтованої освіти зумовлює потребу в розробці концептуальних, проектно-технологічних засад переведення різних типів шкіл із режиму функціонування в режим випереджального розвитку педагогічних систем, а також оволодіння педагогами теорією та методологією проектування, проектною культурою. На перший план виходить **соціально-педагогічне проектування** як процес побудови відкритих динамічних освітніх систем реалізація інноваційних технологій, проектів. Основними характеристиками соціального проектування виступають: спрямованість на перетворення, формування та розвиток інноваційних форм діяльності; зверненість до потреб майбутнього, соціокультурних засад освіти.

Своєю чергою, **педагогічне проектування передбачає формування** нового змісту й технологій освіти, способів і технологій діяльності у процесі впровадження методу проектів як засобу ефективного розв'язання життєвих проблем. Інноваційний освітній простір XXI століття визначають: особистісно-орієнтоване навчання, проектні, ігрові технології кооперативного навчання, технології дистанційного навчання, інтерактивні форми навчання, в результаті яких відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу з метою взаємопорозуміння, розвитку особистісних якостей та спільного вирішення поставлених завдань.

Центральною для випереджаючої освіти є **педагогіка співробітництва**—новаторський напрям у педагогіці, що розглядає дитину як активного суб'єкта спільної з педагогом діяльності, заснованої на реальному співробітництві, демократичних і творчих засадах. Він сформувався у середині 80-х років XX століття. Найбільш відомі автори цього напрямку—Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є.Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов. Ключовими аспектами педагогіки співробітництва є налаштованість вчителя та учнів на конструктивний та відкритий діалог, взаєморозуміння, знаходження спільних цінностей та цілей; творче осмислення навчальної чи світоглядної проблеми, винайдення причин та можливостей її подолання, заохочення учнів до самостійної діяльності, креативного та пошукового підходу до власного життя тощо. Педагогіка співробітництва спрямована на те, щоб дати впевненості дитині у тому, що вона досягне успіху – як життєвого, так і навчального. Навчання при цьому виступає формою творчої взаємодії вчителя та учня. Співробітництво також передбачає навчання без примусу, використання природних можливостей дитини, а також заохочення її творчих здібностей та прагнення успіху.

Основною настановою випереджаючої освіти виступає формування **життєвої компетентності**, що передбачає ставлення особистості до життя як сутнісної потреби у самопізнанні та саморозумінні, здатність до осмисленого розв'язання внутрішніх та міжособистісних суперечностей, відповідального та критичного розуміння своїх дій, налаштованості на конструктивне спілкування з іншими особистостями.

Серед найбільш ефективних методів випереджаючої освіти:

1. Проблемні методи навчання – методи засвоєння нових знань, у яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (розв'язанні проблеми). Використання проблемних методів навчання обумовлено високою мотивацією всіх учасників

освітнього процесу, можливостями реалізації атмосфери діалогу і співробітництва.

2. Розвивальне навчання (розвивальна освіта) – група ідей та концепцій навчання (освіти) і практики освіти, центральною в якій є особистість людини, що розвивається. Особистісний розвиток розуміють як розвиток мислення і пам'яті, розвиток адаптивних здібностей і якостей, розвиток науково-теоретичного мислення, творчих здібностей тощо.

3. Інтерактивне навчання – діалогова форма навчання, в результаті якої відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу з метою взаємопорозуміння, розвитку особистісних якостей та спільного вирішення поставлених завдань. При інтерактивному навчанні суттєво змінюється роль педагога, його функції. Вчитель в інтерактивному навчанні та вихованні є не тільки носієм інформації та певної суми знань, завдання якого передати ці знання, він також постійно й активно стимулює учня до самостійної творчої роботи, виконуючи роль фасилітатора, проектувальника і консультанта.

Суттєвими характеристиками інтерактивної освіти є:

- ✓ максимальне залучення учнів до організації навчально-виховного процесу;
- ✓ спільна діяльність у режимі рівноправного спілкування;
- ✓ суб'єктивне переживання успіху кожним учасником педагогічної взаємодії;
- ✓ обов'язковий аналіз та самоаналіз результатів процесу навчання і виховання;
- ✓ поглиблена робота з особистим суб'єктивним досвідом учасників навчально-виховного процесу.

Головні різновиди інтерактивного навчання:

- ✓ *інтерактивні технології кооперативного навчання*—до даного виду інтерактивної технології відносять роботу в парах і роботу в малих групах;
- ✓ *інтерактивні технології колективно-групового навчання*, що передбачають спільну фронтальну роботу всіх учнів—методи обговорення проблеми, мозковий штурм, «відкритий мікрофон», дерево рішень, методика «навчаючи—учусь» тощо;
- ✓ *технології ситуативного моделювання*—це рольові та діалогічні ігри, організаційно-діяльнісні ігри, ігрове моделювання явищ, розігрування ситуацій;
- ✓ *технології опрацювання дискусійних питань*—широке і публічне обговорення якогось суперечливого питання з використанням методів:

дебати, дискусії, круглі столи, форуми, симпозіуми тощо.

4. Проектне навчання. Цінність методу проектів полягає в тому, що він орієнтує учня на створення певного продукту, а не просто на вивчення навчальної теми або участі в якомусь виховному заході. Дії, безпосередньо пов'язані з реалізацією проекту, потребують певного обсягу спеціальних знань, умінь і навичок. Зокрема, це вміння виконувати певні соціальні ролі, ставити відкриті запитання й давати на них відповіді, прислуховуватися до ідей інших та відстоювати свою власну точку зору, відповідати за результати своєї діяльності, бути гнучкими у стосунках—співпрацювати і бути партнерами.

Залучення учнів до проектної діяльності сприяє розвитку творчості, ініціативи, самостійності, організаторських здібностей, стимулює процес їхнього саморозвитку.

Питання для самоконтролю:

- 1. Визначте основні цінності та принципи, на яких ґрунтується концепція випереджаючої освіти.**
- 2. У чому полягає компетентісний підхід в освіті. Які компетенції сьогодні є найбільш соціально-значимими?**
- 3. Які складові моделі школи випереджаючої освіти для сталого розвитку Ви можете назвати? Які складові можна ще включити у структуру школи випереджаючої освіти для сталого розвитку?**
- 4. Що таке соціально-педагогічне проектування?**
- 5. Охарактеризуйте особливості інтерактивного навчання.**
- 6. Визначте роль проективної методики навчання.**

Рекомендовані джерела:

1. Багдасарьян Н.Г. Ценность образования в модернизируемом обществе // Педагогика, М., 2008—№ 5—С.4 – 12.
2. Колин К.К. Опережающее образование и проблемы информатики. «Международное сотрудничество». М., 1996.
3. Овчарук О.В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні. – К.: К.І.С., 2003. – С.68–75.
4. Пометун О. Компетентісний підхід у сучасній історичній освіті // Іст. в шк. України. – 2007. –№ 6. – С. 3–12.
5. Пометун О.І. Компетентісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа. – 2005. – Січ. – С.65–69.
6. Родул В.В., Кравцов В.О., Михайличенко М.В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя: Навч. посіб. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 216 с.

ЧАСТИНА 4. РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У МЕЖАХ ВИПЕРЕДЖАЮЧОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Екологічний світогляд та екологічна культура у контексті реалізації принципів сталого розвитку

Пріоритети екологічної освіти у контексті питань сталого розвитку

Слід чітко розрізнити освіту для сталого розвитку й екологічну освіту. Екологічна освіта зосереджується на екологічних аспектах: впливах забруднення, стічних вод, викидів автомобілів, підприємств тощо та їх причинах, наслідках і можливостях їх зменшення, на турботі про природу та її захист. Освіта для сталого розвитку є більш комплексною за своїм змістом. В її межах на перший план виступають нові підходи до використання природних ресурсів та проблеми їх відновлення (сталості). Негативний екологічний вплив розглядається не тільки як результат нераціонального використання природних ресурсів, а як невідповідність існуючих стереотипів природокористування та споживання потребам майбутнього. Тому важливим для екологічної освіти з точки зору сталого розвитку стає формування відповідного світогляду та культури ожедливого ставлення до природного оточення.

Сутність екологічної культури та екологічного світогляду

Виховання нового покоління, становлення його культури нерозривно пов'язані з формуванням **екологічного світогляду та екокультури**.

Екологічний світогляд та екокультура починаються з любові до матері, до рідного краю, до його природи. Це глибоке почуття, що формується в людині на початку її життя. Збереження навколишнього середовища, екологічне виховання дітей – це в першу чергу **виховання**

патріотизму, національної культури. Треба сформувати у дітей усвідомлення того, що необдуманно руйнуючи природу рідного краю, ми тим самим руйнуємо і моральні цінності людини, її історичні корені, та перспективи існування.

Таким чином, питання **екологічної культури** пов'язані із збереженням морально-духовних цінностей. Відомо, що екологічна криза є результатом кризи духовної, а також кризи цінностей так званої модерної культури, яка була орієнтована на ідеали підкорення природи, тоталітарного підходу до особистості як до елемента соціальної системи. Формування екологічної культури можливе лише завдяки гуманізації суспільства, зорієнтованості на особистісні цінності, становленні індивідуальної свідомості.

Екологічна культура – це культура гуманізована, в якій суспільство визнає за природними об'єктами власні цілі та власну самоцінність. Екологічна культура – це культура, заснована на збереженні довкілля, формуванні діалогічного підходу до природи, технічних знань, що підпорядковуються екологічним вимогам, та екологічним законам, які ставляться природою перед людиною.

Такі ціннісні настанови, як “підкорення природи” за будь-якої ціни; розгляд людини як вершини еволюції і тому єдиного законодавця поведінки по відношенню до природи; принцип прогресу як націленість на одержання максимального прибутку – стали причиною вичерпання багатьох природних ресурсів, порушення екологічної рівноваги, погіршення стану здоров'я людей.

Складовою екологічної культури є **екологічний світогляд та екологічна етика.**

Екологічний світогляд передбачає формування цінностей та ідеалів, орієнтованих на збереження довкілля, домінування екологічно-рівноважених моделей поведінки особистості.

Екологічною етикою називається вид етики, що звернений до екологічної проблематики і до розв'язання проблем, пов'язаних із негативним впливом на природу з боку людини. Передбачає формування відповідних ціннісних настанов та пріоритетів, норм поведінки, які сприяють розвитку екологічного світогляду та екокультури.

Екологічною етикою також називають прикладну дисципліну, що має виключно природоохоронні аспекти розгляду (природоохоронна етика). Засновниками природоохоронної екологічної етики вважаються американський еколог Олдо Леопольд (1887–1948) та німецький лікар Альберт Швейцер (1875–1965), які висунули ідею, що до будь-яких

живих істот треба ставитись не як до речей, а за тими самими принципами та критеріями, що й до людей.

У межах екологічної етики питання екобезпечної поведінки формулюються у двох напрямках: через розгляд заходів обмеження людської діяльності в силу визначення природи як основної цінності життя (природоцентристське тлумачення екологічної етики), а також – через заходи регулювання системних відносин суспільство-природа та особистість-суспільство у бік екозбалансованих форм природокористування та моделювання чинників сталого розвитку суспільства (екоантропоцентристське тлумачення освіти для сталого розвитку).

Істотною особливістю екологічної етики є установка на ідею **цілісності** або єдності зі світом природи, усвідомлення глибокого органічного зв'язку з природою. Етика природи часто ототожнюється з екологічною етикою.

На сьогоднішній день існують такі **підходи до вирішення проблеми морально-ціннісної взаємодії суспільства з природою**:

1. Зосередження уваги на технічному інструментарії вирішення екологічних проблем, оптимізації виробництва, керування природними процесами, раціоналізації господарства. Морально-ціннісний зміст отримує тільки так званий екологічний імператив як нормативний принцип раціонального використання природних ресурсів та охорони природного середовища (**Техноцентризм**). На жаль, сьогодні техноцентристське тлумачення вирішення екологічних проблем переноситься і на питання сталого розвитку суспільства, коли останній інтерпретується як цілковито керований процес (А.Урсул). При цьому до уваги не беруться чинники непередбачуваності наслідків можливих суспільних, екологічних та економічних змін.
2. Гуманістичне прочитання проблеми етико-ціннісного відношення до природи як проблеми комунікації, збереження стандартів «якісного життя», «благоговіння перед життям» (А.Швейцер), формування культури взаємовідносин із природою як «квазісуб'єктом» (**екоантропоцентризм**). У цьому плані екологічна складова розглядається як інтегративний показник, що є рівнозначним економічному та соціальному чиннику стратегії сталого розвитку.
3. Надання природі і природним істотам самоцінного значення, а також розгляд проблеми морального відношення до природи як проблеми родового чи видового виживання, стримування росту населення і науково-технічного прогресу (**Природоцентризм або екоцентризм**). При цьому підходів до уваги береться лише природоохоронна та

ресурсозберігаюча складова сталого розвитку, тоді як інші аспекти не враховуються. Прикладом такого підходу є концепція «нульового зростання» (перша доповідь Римському клубу «Межі зростання» Д.Медоуза (1972 р.), згідно якому тільки «згорнення» науково-технічного прогресу та суттєве обмеження людської діяльності вирішить існуючі глобальні проблеми людства. У доповіді М.Месаровича та Е.Пестеля «Людство на роздоріжжі» (1974 р.) такий підхід був переосмислений в концепції «органічного зростання», згідно якій треба брати до уваги не лише кількісні показники (кількість населення, забруднень тощо), а й враховувати весь комплекс існуючих змін, що мають якісний характер.

Ставлення до природного оточення у багатьох випадках переноситься і на характер виховання дитини. **Технократичний** підхід до природи упредметнюється в **авторитарному** типі навчання. Особистість у цьому випадку розуміється як носій певних культурно-соціальних зразків, що задаються пануючою ідеологією. Значення впливу зовнішніх чинників (педагога, колективу) на формування особистості при цьому зайво перебільшується.

Екоантропоцентричний підхід до природи упредметнюється в гуманістичному, **особистісно-орієнтованому** типі навчання. Навчання будується за принципом діалогічної взаємодії вихователя і дитини. У основі індивідуально-орієнтованого гуманістичного навчання–визнання індивідуальності, самобутності кожної дитини. Ці ж принципи переносяться і на природне оточення. У кожній істоті особистість відшукує унікальні, неповторні риси і включає спілкування з природним світом у свій особистісний досвід. Також виховання в дитині особистісного початку формує в ньому відповідальне, свідоме відношення до навколишнього світу.

Природоцентричний підхід до природи реалізується в різноманітних **русоїстських** теоріях (засновник – французький філософ та письменник XVIII століття Ж.-Ж.Руссо), відповідно до яких у дитині необхідно розвивати природні задатки і всіляко оберігати від впливу «руйнівної сили» соціальних чинників.

Основні етапи екологізації індивідуальної свідомості на засадах сталого розвитку

Феномен екологічної свідомості був притаманний людині з моменту її виникнення. Але проблема виховання екологічної свідомості стала

найбільш актуальна саме в наш час, коли сучасна цивілізована людина все більше втрачає зв'язок з природним середовищем, з природними способами свого життя.

Екологічна свідомість – глибоке розуміння нерозривного зв'язку людини з природою, залежності добробуту людей від цілісності природного середовища.

Процес екологізації суспільної свідомості можна розділити на декілька стадій:

- По-перше, *прояв відношення людини до природи у формі різноманітних почуттів* (зацікавленість, занепокоєність, тривога, здивування тощо). Такий рівень екологізації свідомості досягається у дошкільному віці та у початковій школі, коли дитина засвоює екологічну культуру через емоційно-естетичні категорії.

- По-друге, *формування глибокого інтересу до екологічної проблематики*. Проявляється у формі здобуття необхідних знань щодо стану довкілля, виявлення системних взаємозв'язків людини та природи, причин та наслідків антропогенного забруднення тощо. Набуття цього рівня екологізації свідомості особливо активно відбувається у середньому шкільному віці, однак при правильному поданні матеріалу він може бути сформований і у початковій школі.

- По-третє, *перехід від осмислення і розуміння природних явищ до соціальної дії, морального вчинку*. До усвідомлення цього рівня екологізації дитина стає здатною у підлітковому віці, коли відбувається її активна соціалізація, самоутвердження та актуалізація її внутрішніх можливостей. Тому методика «натхнення до дії», інтерактивні форми взаємодії вчителя та учнів у цьому віці є найбільш ефективним для навчання дітей діяти у процесі вирішення складних питань життя. При цьому дитина починає усвідомлювати власну причетність до існуючих екологічних проблем, що спонукає її змінювати моделі власної поведінки, формувати екозбалансований стиль життя, а також діяти у відповідності до потреб сталого розвитку.

- По-четверте, *підвищення рівня відповідальності людини стосовно природи, становлення екологічної свідомості як елемента внутрішньої культури особистості*, що виявляється в її повсякденній життєдіяльності. Цей рівень екологізації свідомості формується у дитини у старшому шкільному віці і лише за умови правильного закладання попередніх рівнів екологічного мислення та екологічної культури. При цьому особистість виявляє відповідальне відношення не тільки до природного середовища, а й пропагандує соціальну відповідальність, розуміння того,

що сталий розвиток стосується не лише вирішення екологічних проблем, а й регулювання соціальних відносин у системі «особистість-суспільство», демократизації соціального середовища, формування громадянського суспільства тощо.

Сутність особистості проявляється в її спроможності займати певну позицію і діяти виходячи з розуміння власної відповідальності перед іншими. Особистість – це не набір заданих якостей, а вміння людини «бути особистістю», тобто виявляти своє ставлення до світу і до самої себе. Особистісно-орієнтована освіта покликана створювати умови для прояву особистісних функцій учня, його творчої самореалізації. До числа останніх С.Рубинштейн відносив: а) функцію вибору, тобто спроможність вибирати; б) функцію прийняття й обґрунтування діяльності; в) функцію самооцінки, критики, самокритики, конструювання образу «Я»; г) функцію реалізації образу «Я»; д) функцію визначення особистістю власної системи життєвих смислів.

Розвиток зазначених функцій відбувається поступово разом із формуванням самої особистості й у схематизованому вигляді описується таким чином:

**вибір–мотивація–рефлексія–саморефлексія–смыслотворчість –
дієвість-відповідальність**

Сьогодні особливо важливим стає такий напрямок моральної дії як **етика відповідальності** – нормативні та морально-ціннісні уявлення про відповідальність держави, суспільства, окремої людини перед суспільством, нинішніми та майбутніми поколіннями за їхнє право на безпечне та якісне життя. Елементами моральної дії в межах етики відповідальності є самовідповідальність та співвідповідальністю

Такий вид відповідальності як **самовідповідальність** виникає тоді, коли навчання і виховання дитини відбувається в атмосфері максимальної свободи її мислення і дій, що спонукає формування особистості як «зрілої» або «дорослої». Дитина вчиться не тільки робити свідомий вибір, а й формує певні прогностичні вміння (прогнозувати наслідки своєї діяльності, аналізувати можливі варіанти вирішення тих чи інших проблем, вміти ставати на позицію іншого, співпереживати, співчувати тощо).

Не менш важлива така соціальна характеристика як **співвідповідальність**, що передбачає формування в дітях почуття громадянськості, патріотизму, поваги до власної держави та до її історії. Також немаловажним є залучення дитини до загальнолюдських цінностей духовності, істини, краси, добра, благоговіння перед життям.

Педагогічні технології формування в дитині етики відповідальності за умови використання перерахованих методологічних принципів можуть бути конкретизовані за допомогою різноманітних прийомів, що включають дискусії, діалоги, постановку проблемних питань та їхнє розкриття дитиною в усній (у вигляді виступу) або письмовій (твори, відповіді на опитування) формі. Створення проблемної ситуації припускає вивчення, аналіз і оцінку реальної або імітаційної проблеми, що сприяє активному навчанню дитини думати швидко, творчо та системно. Використання рольових ігор орієнтоване на розвиток нестандартного мислення, уяви, спроможності до імпровізації.

В останні роки популярним стає і поняття **екології культури** (термін висунутий російським академіком Д. С. Ліхачовим) – концепція збереження пам'яті про духовне життя певного народу, згідно якої не тільки забруднення зовнішнього середовища, погроза екологічної кризи, але і забруднення внутрішнього світу людини, її духовної пам'яті і свідомості призводять до розпаду як особистості, так і – всієї людської культури. Як зазначав Д.С.Ліхачов, справжні гуманістичні моральні цінності виникають на ґрунті традицій культурного середовища, втілених у пам'ятниках матеріальної і духовної культури, які необхідно всіляко плекати та захищати.

Організація безупинного екологічного виховання у закладах освіти згідно принципів сталого розвитку

Головна роль **екологічного виховання** у контексті ідей сталого розвитку – приучення дитини до життя в постійно мінливому, складному світі. Без знань основних принципів екологічно-врівноваженої поведінки сучасна людина не здатна буде стати гарантом подальшого існування людства.

В ідеях сталого (екологічно збалансованого, гармонійного) розвитку знайшло своє відображення усвідомлення взаємозалежності людини і природи; збалансування людського споживання і можливостей природи до самовідновлення; врахування прав та інтересів нинішнього і майбутніх поколінь.

Загальною метою затвердженого на конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) «Порядку денного на ХХІ століття» є **просування суспільств шляхом збалансованого (сталого) розвитку, при якому «задоволення потреб**

теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби».

У цьому плані екологічна освіта потребує особливої уваги, оскільки збалансованість є результатом узгодження економічно-соціального розвитку суспільства та збереженням довкілля. Однією з важливих тенденцій в екологічній складовій освіти для сталого розвитку є формування у громадянина здатності приймати рішення і діяти в інтересах сталості і збереження довкілля. Сталий розвиток передбачає відповідальність всіх громадян за стан навколишнього середовища. **Формування у громадянина здатності приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля є провідною світовою тенденцією розвитку екологічної освіти, яка «...потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблем та знаходження важливих рішень».**

Під *екологічним вихованням і екологічною освітою* треба розуміти взаємозалежні між собою системи заходів, реалізація яких, з одного боку, забезпечує *екологізацію мислення*, а з іншого – формує *екологічно прийнятну й екологічно безпечну поведінку* населення (усіх віків, усіх груп, усіх професій) у природному середовищі.

Екологізація пов'язана з накопиченням повсякденного (адаптивного) досвіду, національних, релігійних, культурних уявлень, наукових знань, що сприяють осмисленню природного середовища як такого, перед котрим людина несе моральну відповідальність заради існування теперішнього та майбутніх поколінь.

Основні *принципи екологічної свідомості*:

1. Принцип єдності: *«Все пов'язане зі всім».*

Кожна людина є частиною природи. Порушення єдності природи як цілого призводить до загибелі людства як її частини.

2. Принцип відповідальності: *«Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості твого життя».*

Кожна людина повинна відповідати за власні дії у навколишньому світі, тому що кожна дія має значення як можливість майбутнього кожної людини та людства у цілому.

3. Принцип особистісного відношення до світу: *«Стався до речей навколишнього світу як до людей, але не стався до людей як до речей!».*

Основою гармонії людини та природи може стати тільки поважливе відношення людини до людини. До тих пір поки не можна буде сказати, що гідність окремої особистості захищається, не можна буде і

говорити про ефективний захист природного середовища.

4. . Принцип самоцінності живого: “Кожна жива істота має право на життя”.

В основі цього принципу лежить ідея самоцінності природи та всього живого. Людина не в праві вирішувати, який вид більш цінний для неї.

5. Принцип людяності: “Для справжньої людської особистості негідно чинити шкоду живому”.

Відчути себе людиною означає усвідомити свою людяність, коли неможливо здійснювати вчинки, які б принижували нашу людську гідність, чинити зле живому і природі взагалі.

Екологічно прийнятна поведінка визначає найбільш оптимальні форми взаємодії людини із природним середовищем, що сприяють його збереженню та подальшому існуванню людства.

Екологічно безпечна поведінка забезпечує виключення кризових, катастрофічних ситуацій у житті суспільства ХХІ століття. Це поведінка, що не несе загрози існуванню людства та природних екосистем.

Екологічне виховання включає:

✓ приучення дитини до усвідомлення і практичного засвоєння елементарних екологічних принципів і понять (не завдавати шкоду рослинам, тваринам, доглядати за ними, спостерігати за природними об’єктами, живими істотами);

✓ виховання в дитині екологічної етики–етики відношення до природи через такі почуття як доброта, повага, комунікація з живим;

✓ розвиток естетичних почуттів через спостереження за світом живого і реалізацію своїх спостережень у творчості (живопис, аплікація, рукоділля), у праці, у фізичних вправах (які повинні безпосередньо виходити з естетики красивого тіла, здорового способу життя);

✓ навчання елементарним правилам виживання в природних умовах (поведінка в лісі, засоби орієнтації, розпізнавання отрутих грибів, засоби поведінки при зустрічі з тваринами, знання їстівних трав і ягід);

✓ введення в життя дитини валеологічних принципів–здорового способу життя, дихальні вправи, загартовування;

✓ формування екобезпечної споживчої культури, вміння самостійно формувати відповідні потреби та ціннісні орієнтації;

✓ розвиток системного мислення, вміння проводити причинно-наслідкові зв’язки в процесі аналізу та самоаналізу власних дій по відношенню до природного оточення;

✓ формування активної життєвої позиції, екологічно відповідальної поведінки, небайдужого ставлення до порушень у питаннях екозбалансованого розвитку.

У сфері організації безупинного екологічного виховання й освіти всіх рівнів і форм, пріоритетним є вибір інтегративних навчальних предметів і екологічної спрямованості їхнього змісту. Це, наприклад, такі курси як «Екологічна абетка», «Основи екологічного виховання й освіти», «Екологічна етика», «Екологічна естетика», «Екологічно прийнятний і екологічно безпечний спосіб життя» тощо.

Стратегія освіти для сталого розвитку орієнтує на розширення і подальший розвиток екологічної освіти, доповнення її освітою у інших галузях на основі комплексного підходу. Передумовою успішного вирішення цього завдання в Україні є визнання ідей гармонійного розвитку у якості основоположних, що відображено у Концепції екологічної освіти в Україні. Це дозволяє охопити пов'язані між собою екологічні, економічні і соціальні проблеми.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає сутність екологічного світогляду та екологічної культури у контексті реалізації принципів сталого розвитку?
2. Визначте основні різновиди екологічної етики.
3. Назвіть етапи екологізації індивідуальної свідомості на засадах сталого розвитку.
4. Яка поведінка може вважатися екологічно прийнятною?
5. Назвіть складові екологічного виховання.
6. Вкажіть головні заходи щодо організації безупинного екологічного виховання у закладах освіти згідно принципів сталого розвитку.

Рекомендовані джерела:

1. Гирусов Э.В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы // Философские проблемы глобальной экологии. – М., 1989.
2. Екологічна освіта та виховання учнівської молоді в іграх і тренінгах: Методичні рекомендації для вчителів, вихователів, керівників гуртків // Горяна Л.Г., Хрутьба В.О., Малько Г.О. та ін. – К.: Основа, 2003. – 132 с.
3. Концепція екологічної освіти України // Екологія і ресурси: Зб. наук. праць. – Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів. – К.: Вид-во «Сталь», № 4. – 2002. – С. 5-25.
4. Организация Объединенных Наций Экономический и Социальный Совет. Европейская экономическая комиссия. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития. Материалы Совещания высокого уровня представителей министерств охраны окружающей среды и образования. –

Вільнюс, 2005.

5. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. – Випуск 5. – Вінниця: РВВ ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. – С. 59-62.
6. Підліснюк В.В. Сталий розвиток суспільства: 25 запитань і відповідей. Тлумачний посібник // Видавництво «Поліграфекспрес», 2001 – 27 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки» // Офіційний вісник України від 23.05.2003. – 2003 р., № 18, стор. 116, стаття 847

Додаток 1

ЗАКОНИ ЕКОЛОГІЇ КОММОНЕРА

Сформульовані на початку 70-тих років ХХ ст. американським вченим Б. Коммонером.

Перший закон. **Все пов'язане зі всім.** Це закон про екосистеми та біосферу, який звертає увагу на загальний зв'язок процесів і явищ у природі. Він покликаний застерегти людину від необдуманого впливу на окремі частини екосистем, що може призвести до непередбачуваних наслідків.

Другий закон. **Все повинно кудись подітися.** Це закон про господарську діяльність людини, відходи від якої неминучі, і тому необхідно думати як про зменшення їхньої кількості, так і про наступне їхнє використання.

Третій закон. **Природа «знає» краще.** Це закон розумного, усвідненого природокористування. Не можна забувати, що людина – теж біологічний вид, що він – частина природи, а не її господар. Це означає, що не можна намагатися скорити природу, а потрібно співпрацювати з нею. Поки ми ще не маємо повної інформації про механізми й функції природи, а без точного знання наслідків перетворення природи неприпустимі ніякі форми її «поліпшення».

Четвертий закон. **Ніщо не дається задаром.** Це закон раціонального природокористування. Глобальна екосистема являє собою єдине ціле, де нічого не може бути вигране чи загублене й котра не може бути об'єктом загального поліпшення». Платити потрібно енергією за додаткове очищення відходів, добривом – за підвищення врожаю, санаторіями й ліками – за погіршення здоров'я людини тощо.

Додаток 2

Концепція екологічної освіти України (скорочена), 2001 р.*

Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Вирішення цих питань має забезпечити формування цілісного екологічного знання й мислення, необхідних для прийняття екологічно-обґрунтованих народногосподарських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом.

Глибоким опануванням екологічними знаннями, формуванням екологічного мислення, свідомості і культури мають бути охоплені громадяни всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності.

Збалансований, екологічно безпечний (гармонійний) розвиток повинен бути базисною, вихідною ідеєю, методологічною основою екологічної освіти згідно з міжнародними вимогами.

1. Мета і завдання екологічної освіти

Державна політика в галузі екологічної освіти повинна базуватися на таких принципах:

- розповсюдження системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій;
- комплексності екологічної освіти і виховання;
- неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконує інтегративну роль у всій системі освіти.

* «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України», N 7, квітень, 2002 р.

Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

1. Формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);

- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;

- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;

- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;

- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;

- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження;

2. Підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі:

- для освітньої галузі—вчителів, викладачів;

- для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій.

3. Вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань.

В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності.

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права.

Екологічна освіта—це сукупність наступних компонентів: екологічні знання—екологічне мислення—екологічний світогляд—екологічна етика—екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Умовно можна виділити наступні узагальнені рівні екологічної зрілості: початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий).

2. Стратегічні напрямки і тактичні завдання розвитку екологічної освіти

Основними стратегічними напрямками розвитку екологічної освіти є:

- розробка наукових основ неперервної екологічної освіти на основі Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті, здобутків української та зарубіжної педагогічної практики за участю Академії педагогічних наук України, провідних вчених і практиків освітньої галузі, Міністерства екології та природних ресурсів України, громадських екологічних організацій;
- поступове поетапне реформування екологічної освіти та виховання особистості на наукових і духовних принципах з урахуванням національних традицій, надбань та світового досвіду;
- формування поколінь з новою екологічною культурою, новим екологічним світоглядом на принципах гуманізму, екологізації мислення, міждисциплінарної інтеграції, історизму та системності з метою збереження і відновлення природи України та її біологічного різноманіття;
- розвитку міжнародних зв'язків і співробітництва у галузі екологічної освіти і науки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери і цивілізації.

Головними тактичними завданнями мають бути:

- розробка й постійне вдосконалення Державних стандартів професійної екологічної освіти та переробка діючих стандартів всіх рівнів і напрямів підготовки та виховання з урахуванням вимог щодо формування екологічної культури;
- підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка викладачів екологічних дисциплін з врахуванням нових підходів, організація екологічних семінарів і курсів, організація центрів перепідготовки тощо;
- розробка й видання якісної навчальної літератури з екології (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) для шкіл, ПТУ, коледжів, технікумів і вищих навчальних закладів, розробка й видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку;
- розробка екологічних радіо- і телепрограм, підготовка й організація систематичних показів по телебаченню навчальних, наукових і науково-популярних екологічних фільмів;
- залучення громадських екологічних організацій, просвітницьких товариств до поширення екологічних знань та елементів екологічної культури серед широких верств населення;
- започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців, які мають право і можливість приймати екологічно значущі рішення у сфері практичної діяльності;
- розробка паспорту спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища», за яким можуть бути присуджені наукові ступені кандидата і доктора екологічних наук.

3. Зміст та структура формальної і неформальної екологічної освіти

Зміст екологічної освіти повинен бути спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту власного

здоров'я і навколишнього природного середовища і передбачає розробку системи наукових знань (уявлень, понять, закономірностей), які відображають філософські, природничо-наукові, правові й морально-етичні, соціально-економічні, технічні й військові аспекти екологічної освіти.

Розвиток екологічної освіти має відбуватись на основі синтезу трьох основних підходів (тенденцій), що сьогодні існують:

- тенденції формування сучасних екологічних уявлень, тенденції формування нового ставлення до природи і тенденції формування нових стратегій та технологій взаємодії з природою. Екологічна освіта розглядається, як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення і ґрунтується на таких принципах:

- системність, систематичність і безперервність, що забезпечують організаційні умови формування екологічної культури особистості між окремими ланками освіти, єдність формальної і неформальної освіти населення;

- орієнтація на ідею цілісності природи, універсальності зв'язків всіх природних компонентів і процесів;

- міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення, що передбачає логічне поєднання й поглиблення системних природних знань, логічне підпорядкування різнобічних знань основній меті екологічної освіти;

- взаємозв'язок краєзнавства, національного і глобального мислення, що сприяє поглибленому розумінню екологічних проблем на різних рівнях;

- краєзнавчий принцип екологічної освіти має бути вдосконалений і покладений в основу;

- конкретність та об'єктивність знань, умінь та навичок;

- поєднання високопрофесійних екологічних знань з високоморальними загальнолюдськими цінностями, синтез природничо-наукових та соціогуманітарних знань.

Знання, як складова екологічної освіти, включають пізнавальні і діяльні компоненти навчання. Пізнавальні компоненти включають не лише систему екологічних знань, а й визначають внутрішню культуру людини, формують готовність до активної свідомої діяльності щодо гармонізації стосунків у системі «Людина–суспільство – природа».

Сучасна екологічна освіта має базуватися на обов'язковості вивчення конкретно визначеної кількості, обсягів природничих і гуманітарних дисциплін на різних ступенях навчання і чітко визначеній оптимальній кількості понять і термінів на кожному рівні освіти, узгодженості і ясності щодо основних екологічних понять та термінів.

Базовими складовими екологічних знань мають бути сучасні уявлення про: біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль в біосферних процесах; закономірності кругообігів речовин, енергії та інформації; систему «людина–суспільство–біосфера – космос»; основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки; основні глобальні, державні і регіональні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення; економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування; основи

державної та регіональної екологічної політики тощо.

Зміст безперервної екологічної освіти та виховання повинен включати дві ланки—формальну і неформальну. До першої ланки відносяться загальна система освіти, яка існує в Україні на таких рівнях: дошкільна, шкільна, позашкільна, професійно-технічна, вища та післядипломна освіта. Друга ланка системи екологічної освіти та виховання має просвітній характер, формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії та інш.).

Неперервна екологічна освіта передбачає організацію виховання і навчального процесу від дитинства до глибокої старості. На цьому шляху людина проходить кілька стадій навчання.

Дошкільне виховання—найперший рівень, коли головну роль відіграє родинне виховання.

Загальна середня екологічна освіта, під час якої продовжується і поглиблюється процес екологічного світосприйняття, є надзвичайно важливим етапом в системі неперервної багатоступеневої екологічної освіти. За особливостями форм та методів освіти з врахуванням віку дітей, обсягу та рівня їх шкільних знань. Шкільна освіта охоплює три рівні: початковий (1-4 класи), основний (5-9 кл.) та старших класів (10-12 кл.).

Середня професійна екологічна освіта має базуватися на змісті, формах та методах шкільної екологічної освіти та враховувати особливості впливу на довкілля конкретних галузей народного господарства.

Вища екологічна освіта спрямована з одного боку, на завершення формування екологічної культури фахівців за різним фахом, і, з іншого боку, вона забезпечує підготовку спеціалістів із профільною вищою екологічною освітою чотирьох рівнів (початкова, базова і два рівні повної вищої екологічної освіти), які відрізняються за ступенем глибини, ґрунтовності й специфікою підготовки спеціалістів.

Післядипломна екологічна освіта забезпечує неперервність екологічної освіти та включає систему підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців по різних аспектам природоохоронної діяльності та раціонального використання природних ресурсів, екологічну освіту дорослих відповідно до потреб особистості на ринку праці, а також підготовку фахівців-екологів найвищої кваліфікації—кандидатів і докторів наук у галузі екології та охорони навколишнього середовища, на базі провідних ВНЗ.

4. Дошкільна екологічна освіта

Основи екологічного мислення закладаються у дитини в сім'ї. «Материнська школа» (сімейно-родинне виховання) покликана сформувати у дитини перші уявлення про навколишній світ, прищепити повагу і почуття відповідальності за все живе, що її оточує, на основі культурних надбань і традицій народу. Зміст, форми і методи екологічного виховання в сім'ї залежать від загальної культури батьків, їх екологічної освіти.

Наступною ланкою у розвитку екологічної свідомості дитини стають дошкільні заклади: дитячий садок, груповий та приватний вихователь. Їх завдання —

ознайомитись зі змістом і характером сімейного екологічного виховання дитини і у подальшому забезпечити умови для розвитку та підтримки того позитивного, що вже набуто в родині.

Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малят та дошкільнят, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістичних почуттів (рослини і тварини—теж живі організми і мають право на існування) та етичних норм у ставленні до природи.

Підвалини екологічної свідомості складають елементарні знання про природу:

- орієнтування у найближчому природному оточенні;
- усвідомлення життєво-необхідних потреб живих істот в умовах існування;
- ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки живої і неживої природи, значення її в житті людини;
- розуміння впливу людини, її господарської діяльності на природне середовище у доступній для дітей формі.

Конкретні завдання, на які має орієнтуватися сім'я:

- виховання любові, чуйності, доброзичливості до об'єктів природи;
- виховання потреби у спілкуванні з природою, вміння спостерігати й відчувати її красу й гармонію, розвиток інтересу, прагнення до пізнання природи;
- виховання культури поведінки, відповідальності за свої вчинки у природі, формування здатності й вмінь піклуватися про природні об'єкти та своє здоров'я, включення у спільну з дорослими екологічно спрямовану діяльність.

Виховання дітей відбувається в процесі бесід, ігрової діяльності, читання художньої літератури; міфів, казок; перегляді дитячих кіно- і діафільмів, теле- і радіопередач, дитячих конкурсів і фестивалів та ін. з урахуванням вікових потреб та можливостей. Більша ефективність досягається при безпосередньому перебуванні у природному середовищі. Ефективність дошкільного виховання залежить від спільних дій сім'ї і дитячих дошкільних закладів, екологічної освіченості батьків і вихователів, їх бажання бути екологічно свідомими і передавати це дітям. Екологічне просвітництво серед батьків в системі дошкільної освіти є першочерговим завданням.

5. Загальна середня екологічна освіта

Загальноосвітньому навчальному закладу відводиться провідна і найважливіша роль в екологічній освіті і вихованні учнівської молоді. Це—основна ланка, оскільки не всі її випускники зможуть одержати вищу освіту. Мета загальної середньої освіти — формування особистості з новим, екоцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури.

Завдання цієї освіти—сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадську відповідальність за стан навколишнього середовища, як основу існування держави, готовність його поліпшувати шляхом прийняття необхідних екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою. Ця провідна ідея має розвиватися від початкової освіти до закінчення школи.

Ефективним засобом формування екологічної культури є екологізація шкільної освіти, яка передбачає включення екологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін. В основу процесу екологізації повинні бути покладені дидактичні, психологічні, етичні та методичні принципи.

Пріоритетом загальної середньої екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра. Такий підхід здійснюється на трьох ступенях відповідно до віку дітей, обсягу та рівня їх знань і досвіду, психологічних особливостей.

У загальноосвітньому навчальному закладі I ступеню (I-III, IV класи) забезпечуються:

- елементарні знання про природу та взаємозв'язки у ній, взаємодію і взаємовплив людини і природи;
- розуміння погіршення стану навколишнього середовища внаслідок нерациональної господарської діяльності та особистої причетності до екологічних проблем;
- розвиток ціннісного ставлення до природи як джерела задоволення естетичних, комунікативних, пізнавальних, рекреаційних та інших потреб особистості;
- формування елементів здорового способу життя та навичок екологічно доцільної поведінки.

Загальноосвітні навчальні заклади II ступеню (5-9 класи) покликані забезпечити учням базовий рівень екологічної освіти, оволодіння ними основами екологічної культури. Учні мають:

- знати сутність екології як науки та сфери практичної діяльності людини, поняття та закономірності, що характеризують природу як цілісну систему;
- усвідомлювати первинність природи, всезагальний та об'єктивний характер природних закономірностей, необхідність їх дотримання людиною;
- розуміти діалектичний характер впливу науково-технічного прогресу на природу, сутність та причини виникнення глобальних екологічних проблем, шляхи досягнення збалансованого екологічно безпечного розвитку;
- знати екологічні права та обов'язки громадян України;
- вміти оцінювати стан навколишнього середовища, регулювати власні споживання та спосіб життя, брати участь у практичних природоохоронних діях.

Поряд з екологізацією змісту освіти на цьому етапі рекомендується запровадження окремих курсів екологічного спрямування за вибором.

Загальноосвітній навчальний заклад III ступеню (10-11, 12 класи) забезпечує поглиблений рівень екологічної освіти відповідно до спеціалізації. Він забезпечує усвідомлення старшокласниками взаємозалежності екології та економіки, знання груп професій за впливом на довкілля. Учні старшої школи мають знати особливості впливу на навколишнє середовище обраної майбутньої професії, відповідні вимоги до фахівця, бути обізнаними у екологічному законодавстві відповідної галузі господарства, добре орієнтуватися в екологічних проблемах України. В цілому у старшокласників має бути сформована особистісна екологічна позиція і вміння її

відстоювати в умовах правової демократичної держави.

Умови реалізації навчально-виховного процесу:

- комплексний підхід до вивчення навколишнього середовища з використанням міжпредметних зв'язків;
- врахування вікових індивідуально-психологічних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей і здібностей до творчості в процесі навчання і виховання;
- вибір оптимальних форм, методів і прийомів навчання екології з наданням учням максимального прояву самостійності у проведенні різних типів уроків, занять у природі, організації і роботи на екологічній стежці, у природничо-красознавчих та художніх музеях, бібліотеках та наукових закладах;
- організація безпосередньої практичної діяльності у довкіллі (екскурсії, практики, практикуми, експедиції) по його охороні та поліпшенню під час навчальної та суспільно корисної праці;
- позитивний вплив учителя на виховний процес власним прикладом дбайливого ставлення до навколишнього середовища;
- єдність дій педагогів і учнівського колективу школи на основі краєзнавчого принципу навчання з урахуванням особливостей свого краю, регіону.

На третьому етапі екологічної освіти доцільно включити в інваріативну частину шкільної компоненти дисципліну «Основи екологічних знань». Зміст цього курсу має забезпечити оптимальне співвідношення основних теоретичних знань і практичних навичок, які необхідні для розуміння місця людини в природі та принципів сталого розвитку, здійснення природоохоронної діяльності (10 клас).

Основні завдання:

- формування цілісного уявлення про біосферу, світоглядних знань про взаємозв'язки у системі «людина–природа –суспільство», взаємозалежність економіки і екології;
- розкриття наукових основ народногосподарських проблем (раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення, збереження еталонів природи), формування знань про позитивні етнекологічні особливості господарювання, основні поняття сталого розвитку;
- виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення людини як частки природи, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства;
- розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь і навичок емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи рідного краю та власного здоров'я.

У старшокласників розвиваються оціночні судження та деякі навички прогнозування, початок яким закладається ще у підлітків. Тому вони при певній підготовці здатні стати наставниками для дошкільнят та учнів початкових класів щодо передачі деяких екологічних знань та екологічної поведінки.

Зміст шкільної екологічної освіти від початкових до старших класів структурується за блочно-модульним принципом і відображає напрями сучасної екології. Обов'язковими є два блоки: а) екологія як наука про закономірності співіснування і взаємодію організмів з навколишнім середовищем; б) екологічні аспекти сучасної цивілізації. На цьому рівні доцільно ввести іспит з основ

екологічних знань.

Шкільний етап ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою і розвитку вже набутих знань, умінь, навичок та переконань у необхідності жити в злагоді з природою. Він є базою для формування екологічної культури молодого громадянина і подальшого поглиблення екологічної освіти на основі наступності. Є доцільним створення спеціалізованих середніх навчальних закладів третього ступеня (ліцеї) екологічного профілю в кожному регіоні.

Екологічна освіта в загальноосвітньому навчальному закладі може бути реалізована за трьома моделями—однопредметною, багатопредметною і змішаною.

Однопредметна модель передбачає екологічну освіту в рамках окремого предмету (базується на інтеграції навчального матеріалу і інтегрованих методах і формах навчання).

Багатопредметна модель передбачає максимальну екологізацію змісту предметів як природничого, так і суспільно-гуманітарного циклів.

Змішана модель—найбільш перспективна. В ній екологічний зміст, представлений як поаспектно у кожному навчальному предметі, так і цілісно в спеціальних інтегрованих курсах, передбачених кожним етапом навчання.

Позашкільна екологічна освіта та виховання, як інтегральна форма «екологізації» навчально-виховного процесу, спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, поглиблення і розширення шкільного базового рівня екологічної освіти; підготовку до активної професійної та громадської діяльності.

Вона здійснюється всіма позашкільними навчально-виховними закладами, творчими молодіжними об'єднаннями за місцем проживання, на підприємствах—недержавними молодіжними та дитячими осередками в позаурочний час. Завдання їх:

- виховання потреб спілкування з природою та участь в її охороні;
- організація змістовного екологічно грамотного дозвілля в природі;
- підтримка юних талантів і обдарувань для формування творчої та наукової еліти у галузі охорони довкілля, стимулювання творчого самовдосконалення дітей та учнівської молоді шляхом проведення олімпіад, конкурсів, фестивалів та інших форм позакласної роботи.

Реалізація екологічних завдань здійснюється через такі форми позашкільної освіти та виховання:

- традиційні та нетрадиційні форми роботи в літніх екологічних таборах (екологічні стежки, екскурсії тощо);
- проведення польових навчальних практикумів, екологічних експедицій;
- проведення екологічних олімпіад, конкурсів екологічного малюнку, фестивалів екологічної пісні, ділових ігор, наукових конференцій тощо;
- створення системи підготовки та перепідготовки працівників позашкільних навчально-виховних закладів;

розширення мережі різних профілів позашкільних закладів (туристсько-краєзнавчих, технічних та ін.);

залучення до навчально-виховної роботи з екології в цих закладах висококваліфікованих спеціалістів, вчених.

2. Шляхи формування екологічної компетентності особистості (моделі та технології)*

Екологічна компетентність як складова життєвої компетентності

Важливим чинником шкільної екологічної освіти в Україні і, водночас, підґрунтям освіти для сталого розвитку є **компетентністний підхід**, прийнятий для оцінки освітніх досягнень у провідних країнах Євросоюзу, означений у Національній доктрині розвитку освіти України та у Стратегії освіти для сталого розвитку.

Сутність компетентнісного підходу полягає у зміщенні акценту з процесу формування системи знань, умінь, навичок на розвиток екологічної компетентності. **Компетентністний підхід** орієнтований на вироблення особистістю власних моделей поведінки в різних ситуаціях, акцентуючи увагу на предметно-дієвому компоненті, який, на відміну від традиційного, знаннєвого, передбачає не засвоєння окремих знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою їх застосування для розв'язання актуальних, зокрема екологічних завдань.

Компетентність невіддільна від відповідальності, яка має певні межі, що визначаються сферою і рівнем можливого безпосереднього впливу. Інакше кажучи, особистість може бути відповідальною лише за те, на що безпосередньо впливає, і до такої міри, наскільки цей вплив поширений і глибокий.

Отже, зміст екологічної освіти повинен бути доповнений знаннями про екологічно виважене споживання, можливості й необхідність регулювання потреб, позитивними прикладами вирішення екологічних проблем на регіональному, місцевому і більш локальних рівнях, включаючи побут, повсякденне життя. Важливо спонукати, організувати і підтримувати заходи, спрямовані на збирання і переробку вторинної сировини, ощадливе використання у побуті тепла та електроенергії, води. Подібна діяльність значуща не лише з економічної, екологічної, а й з педагогічної точки зору. Адже особистість здобуває можливість втілювати свої екологічні переконання у практику

* Формування екологічної компетентності школярів: науково-метод. посібник / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова, Л.Д. Руденко, О.О. Колонькова. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.

повсякденного життя, дотримуючись відповідних норм і правил, утверджуючись в обраній екологічній позиції, виявляючи, зрештою, екологічну компетентність у конкретних, реальних ситуаціях. Тому діяльнісний підхід, практична участь у вирішенні екологічних проблем на повсякденно-побутовому рівні мають бути і втілені в екологічній освіті як необхідна й найбільш важлива її складова.

Сутність та види екологічної компетентності

Екологічна компетентність як психолого-педагогічна категорія може розглядатись як важлива складова життєвої компетентності і стосується широкого спектру взаємодії особистості з навколишнім середовищем.

Екологічна компетентність – це здатність особистості приймати рішення і діяти у життєвих ситуаціях відповідно до екологічно прийнятних та екологічно безпечних стратегій взаємовідносин у системі «особистість-суспільство-природа».

Формуванню екологічної компетентності громадян приділяється увага у всіх документах освіти сталого розвитку, десятиріччя якої проголошено ООН у 2005- 2014 роках. Саме відповідальне прийняття рішень тих чи інших у життєвих ситуаціях є особистим внеском кожного у збалансований розвиток суспільства.

Екологічна компетентність є головною метою і результатом екологічної освіти, виступаючи інтегральним показником особистісного розвитку дитини, що забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування.

Екологічну компетентність можна також охарактеризувати як **прояв екологічної культури людини в «зоні» її особистої «відповідальності»**. При цьому «зоною відповідальності» є та частина довкілля, в межах якої кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан.

Існують візні види чи рівні екологічної компетентності.

Кожна людина певним чином взаємодіє з навколишнім середовищем. Всі ми є споживачами природних ресурсів у чистому вигляді (повітря, вода), тих продуктів, виготовлених із них (промислові товари) чи з їх використанням (продукти харчування). Поряд зі споживанням ресурсів кожна доросла людина здійснює вплив на довкілля власною професійною діяльністю. Професій, що не впливають на стан довкілля, не існує. Різниця полягає лише у обсягах, характеристиках і

способах впливу. І зменшення власного негативного впливу на довкілля під час професійної діяльності є ознакою високого рівня **професійної екологічної компетентності робітника чи службовця**.

Крім професійної, кожна людина впливає на довкілля власною **повсякденно- побутовою діяльністю**. Адже щодня є споживачем води, природного газу, електроенергії тощо. І кожний щодня робить вибір, якими побутовими хімічними засобами користуватись, чим опалювати помешкання, як поводитись зі сміттям чи макулатурою. Найвідчутніший вплив на найближче довкілля кожна людина здійснює насамперед через повсякденно-побутову діяльність і звички. Саме цей вид діяльності є одним з істотних чинників його забруднення. Тому й вирішення багатьох екологічних проблем (особливо на місцевому рівні) насамперед лежить у площині зміни побутових звичок і стилю повсякденної діяльності кожної людини. Цей процес тісно пов'язаний із умінням кожної особистості, оцінюючи рівень безпечності, щодня свідомо обирати ті допоміжні побутові засоби, що здійснюють мінімальний вплив на довкілля іа здоров'я. Таким чином, можна говорити про **повсякденно-побутову екологічну компетентність** і відповідні рівні її сформованості. Останні пов'язані з колом таких навичок як:

Здатність діяти – готовність діяти–вміння діяти відповідально шляхом особистої активності та розуміння власної причетності до вирішення екологічних проблем. Увесь цей комплекс мотивації складає основу розвиненої **екологічної культури особистості**.

Так, здатність діяти залежить насамперед від того, наскільки особистість володіє знаннями про навколишнє середовище та конкретними навичками впливу (практичної діяльності) на нього. Високий рівень засвоєння екологічних знань, умінь і навичок є основою діяльності особистості, проте її необхідною умовою виступає готовність діяти. Остання виявляється, якщо особистість відчуває відповідальність за стан довкілля. У цьому випадку діяльність спрямовується на те, щоб наносити навколишньому середовищу щонайменше шкоди. Відповідальність за стан довкілля, в свою чергу, формується, якщо особистість усвідомлює власну причетність до його забруднення і збереження. І, нарешті, усвідомлення власної причетності до проблем довкілля можливе лише за умови оволодіння особистістю екологічними знаннями і вмінням оцінити власні можливості впливу на навколишнє середовище (як позитивного, так і негативного). А бажання екологічно компетентної особистості нанести якомога меншої шкоди довкіллю обумовлюється сформованістю у неї високого рівня екологічної культури,

основою якого є ставлення до природи як до універсальної цінності. Саме ціннісне ставлення до природи спонукає вибір природобезпечного стилю діяльності у довкіллі.

Закономірності та принципи формування екологічної компетентності школярів

Принципи формування екологічної компетентності:

- ✓ розвивальний і виховний характер навчання;
- ✓ науковість змісту і методів навчального процесу, його зближення із сучасним науковим знанням і суспільною практикою;
- ✓ культуровідповідність, що розуміється як відповідність навчання набуткам світової та національної культури;
- ✓ природовідповідність—як відповідність природним, віковим, статевим властивостям людини, що навчається;
- ✓ системний характер навчальної діяльності, теоретичних знань і практичних умінь особистості;
- ✓ активність та самостійність у навчальній діяльності, взаємозв'язок і єдність навчальної і дослідницької роботи, освіти й самоосвіти;
- ✓ демократичність та відкритість, нероздільність навчання та виховання.
- ✓ доступність як урахування рівня підготовленості, вікових та індивідуальних можливостей тих, хто навчається;
- ✓ створення позитивного емоційного клімату, мотиваційне забезпечення діяльності і системи ставлень;
- ✓ поєднання колективних та індивідуальних форм і способів навчальної роботи, що забезпечують розвиток особистості, її індивідуальну самореалізацію.

Розуміння екологічної освіти в контексті освіти для сталого розвитку передбачає: розширення концепції екологічної освіти з охопленням широких питань розвитку; заохочення розвитку системного, критичного і творчого мислення, охоплення усіх рівнів освіти і елементів життєвої сфери; розгляд морально-ціннісних аспектів екологічного виховання, етики відповідальності; зміщення акцентів з передачі інформації на розвиток умінь приймати рішення через упровадження активних методів навчання.

Серед специфічних принципів екологічної освіти:

- ✓ принцип всезагальності, неперервності та наступності;

- ✓ варіативності як забезпечення можливості вибору рівня, змісту, темпу, форми екологічної освіти відповідно до вимог суспільства, особистісних здібностей та нахилів.
- ✓ системності і цілісності засвоєння знань про навколишнє середовище, що забезпечує формування в особистості розуміння взаємообумовленості природних та соціальних процесів, нерозривного зв'язку людини й природи;
- ✓ міждисциплінарності, що дозволяє розглядати екологію як синтетичну науку; реалізується в практиці освітньо-виховного процесу за допомогою міжпредметного підходу;
- ✓ особистісної орієнтованості, диференціації педагогічного впливу з урахуванням вікових, типологічних та індивідуальних особливостей школярів.
- ✓ єдності місцевого, регіонального й глобального підходів, що забезпечує ознайомлення з проблемами навколишнього середовища різного рівня і практичну участь у вирішенні екологічних проблем найближчого оточення.
- ✓ практичної спрямованості, що передбачає вирішення конкретних проблем довкілля, набуття певних побутових та професійних екологічних умінь і навичок.

Зміст освіти і виховання як умова формування екологічної компетентності

Екологічна освіта і виховання у переважній більшості загальноосвітніх навчальних закладів нашої країни здійснюються за багатопредметною і змішаною моделями. За такого підходу першорядного значення набуває принцип міждисциплінарності, оскільки екологічний зміст поаспектно представлений у кожному навчальному предметі природничого і суспільно-гуманітарного циклів відповідно до їх специфіки, а також у спеціальних інтегрованих курсах, що узагальнюють навчальні досягнення учнів на кожному етапі навчання. У педагогічній практиці принцип міждисциплінарності реалізується як міжпредметний підхід до структурування і висвітлення відповідної інформації.

Міжпредметний підхід полягає в узгодженому використанні освітнього і виховного потенціалу усіх навчальних предметів і позаурочної виховної роботи з метою формування екологічної компетентності школярів.

Базовий рівень екологічної освіти (як і сформованості екологічної

компетентності) призначений для школярів і широких верств населення, професійна діяльність яких не впливає істотно на стан довкілля. Формування базового рівня екологічної компетентності забезпечує основна школа (5-9 класи). Він є стандартно- обов'язковим для кожного пересічного громадянина незалежно від віку, соціального стану, професії тощо.

Поглиблений рівень екологічної освіти (екологічної компетентності) спрямований на професійні групи, що істотно впливають на довкілля або займаються безпосередньо природоохоронною діяльністю. Оскільки загальні процеси реформування освіти України передбачають запровадження профільного навчання вже в старших класах загальноосвітньої школи, відповідно формування поглибленого рівня екологічної компетентності розпочинається у старшій школі (10-11 класи).

Основні аспекти формування екологічної освіти:

Пізнавальний—представлений у змісті природничих і гуманітарних предметів. Це наукові знання про структуру, енергетику і функціонування біосфери як цілісної системи, єдність людини й суспільства з природою, екологічні проблеми і шляхи їх розв'язання, сучасні завдання охорони природи.

Ціннісний аспект змісту визначається морально-ціннісною спрямованістю відношення людини до природи, відчуттям відповідальності перед нинішніми та майбутніми поколіннями, розглядом природи як унікальної, універсальної цінності.

Нормативний—містить систему норм, правил, приписів і заборон щодо взаємодії людини з довкіллям, правових основ природокористування, екологічних прав і обов'язків громадян.

Діяльнісний—являє собою сукупність різноманітних видів і способів діяльності, спрямованих на формування в школярів пізнавальних і практичних умінь і навичок екологічного характеру, розвиток вольових якостей, а також потреб й умінь виявляти активність у вирішенні екологічних проблем. Чільне місце серед них займають вміння приймати екологічно виважені рішення, передбачати можливі для довкілля наслідки діяльності, поєднувати власні життєві інтереси з сучасним і перспективним станом довкілля.

Екологізація навчальних предметів природничого циклу

Чинником формування екологічної компетентності учнів виступає

екологічна наповненість шкільних предметів. В українській школі така проблематика розкривається на міжпредметній основі, оскільки екологія і природокористування не виступає окремим навчальним предметом. Аналіз навчальних програм свідчить, що головне дидактичне навантаження у висвітленні екологічних проблем належить географії і біології.

Екологічній проблематиці у школі належить 8% з усього обсягу навчальних питань, і 6% навчального часу. Такі кількісні показники не узгоджуються зі світовими тенденціями, що передбачають розширення екологічної проблематики в освітньому процесі.

Для успішного формування інформаційно-пізнавальної складової важливим є також збалансованість змісту екологічного матеріалу за глобально-регіонально-краєзнавчим принципом. Дотримання цього загального принципу екологічної освіти у формуванні екологічної компетентності є особливо актуальним, оскільки формує *побутово-повсякденний рівень екологічної компетентності*. А екологічна інформація глобального рівня виступає у цьому процесі допоміжною, обумовлюючи загально-світоглядну позицію особистості.

Аналіз навчальних програм дає підстави для висновку про переважно загально-науковий характер екологічних знань. Вони стосуються глобальних і регіональних екологічних проблем і зв'язків. Водночас наявна разюча нестача матеріалу, присвяченого екологічним проблемам *найближчого* до школярів природно-техногенного оточення, яка є визначальною для формування екологічної компетентності учня.

Особливе значення для формування екологічної компетентності є усвідомлення особистістю власної причетності до екологічних проблем. Для цього необхідна інформація, що стосується їх прояву на *побутовому* рівні і у *повсякденній* діяльності. Здобувши знання побутово-побутового рівня, школяр не тільки усвідомлює характер і обсяг власного впливу на довкілля, а й вчиться діяти так, щоб мінімізувати свій вплив на нього.

Впровадження спеціальних курсів з формування екологічної компетентності

Загальна перевантаженість урочного процесу практично унеможлиблює розширення екологічної проблематики матеріалами місцевого рангу і тими, що мають побутову спрямованість. Однак реалії сьогодення вимагають змін у стилі природокористування вже у сучасних

учнів та їх родин. Тому впровадження у позаурочний процес ряду спеціальних факультативних курсів, присвячених місцево-побутовій проблематиці, виступає чи не єдино можливим способом пом'якшення цього протиріччя.

Учням для учнів 7-9 класів розроблено курси з вивчення проблеми побутового забруднення («Натисни на сміття!»), що наочно ілюструє причетність і відповідальність кожного щодо означеної проблеми, і комплексний курс «Дім, в якому ти живеш», у якому відображено основні екологічні проблеми, які виникають внаслідок особистого чи родинного споживання природних ресурсів.

Старшокласникам призначається курс «Енергозбереження» спрямований на розвиток навичок ощадливого природокористування і передбачав володіння певним обсягом знань з фізики.

Така безпосередня причетність до вирішення екологічних проблем дає змогу вирішити головне протиріччя сучасної шкільної екологічної освіти—між глобальністю представлених у різних навчальних предметах екологічних знань і можливостями школярів у їх застосуванні, обмеженими соціальним статусом і роллю, віковими психофізичними особливостями тощо.

Питання для самоконтролю:

1. У чому сутність компетентісного підходу в екологічній освіті.
2. Визначте сутність екологічної компетентності.
3. Назвіть види екологічної компетентності.
4. Розкрийте загальні та спеціально-наукові принципи формування екологічної компетентності.
5. Визначте головні складові змісту навчання та виховання у контексті формування екологічної компетентності особистості.
6. Назвіть форми впровадження спеціальних курсів з формування екологічної компетентності.

Рекомендовані джерела:

1. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика.—К.: Заповіт, 1996.- 352 с.
2. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. – Випуск 5. – Вінниця: РВВ ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. – С. 59-62.
3. Підліснюк В.В. Сталий розвиток суспільства: 25 запитань і відповідей. Тлумачний посібник // Видавництво «Поліграфекспрес», 2001 – 27 с.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки» // Офіційний вісник України від 23.05.2003. – 2003 р., № 18, стор. 116, стаття 847
5. Формування екологічної компетентності школярів: науково-метод. посібник / Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.

Додаток

Вправи на усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем (прийняття рішень у життєвій ситуації)*

Відповідальне ставлення до природи передбачає прийняття рішень і відповідну діяльність. Для формування й удосконалення вмінь приймати відповідальні рішення також існують спеціальні вправи.

Прочитайте чи опишіть своїми словами звичну для жителів України ситуацію:

Напередодні 8 Березня ви, звичайно, хочете порадувати матір (подругу) букетом квітів. Мандруючи містом у пошуках цього подарунку, ви зустрічаєте людей, які продають ранньоквітучі дикорослі рослини, занесені до Червоної книги: підсніжники, проліски, білоцвіт...

Акцентуйте увагу на тому, що прийняття рішення—це вибір з двох чи більше можливостей. Відповідальне рішення—це завжди свідомий вибір, коли людина зважує всі негативні й позитивні наслідки.

Проаналізуйте з учасниками згадану ситуацію, використовуючи схему прийняття рішення, зображену заздалегідь на великому аркуші.

Після цього утворіть 4 невеликих групи і нехай кожна з них так само проаналізує іншу ситуацію, вказавши позитивні й негативні сторони кожного варіанту рішення. Звертайте на це увагу, оскільки трапляється, що учні розглядають лише один варіант рішення і не аналізують інші.

За 10-15 хвилин представники груп у стислій формі повідомляють про ситуацію, яку аналізували, і про прийняте ними рішення, аргументуючи свій вибір. Нехай учні запропонують якомога більше способів вирішення ситуації. Не критикуючи відповіді, коротко випишіть їх на дошці, а учні оцінять кожний спосіб з погляду його позитивних і негативних наслідків. Наголосіть, що вибір рішення у будь-якій ситуації є виваженим і обґрунтованим лише тоді, коли розглянуті позитивні й негативні наслідки кожного варіанту. Дайте можливість учням обрати найвдаліший, на їх думку, вихід з ситуації.

* Формування екологічної компетентності школярів: науково-метод. посібник / Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.

Робота у малих групах

Щоб екологічна навчально-виховна діяльність була ефективнішою, можливість проявити себе у вирішенні ігрового завдання бажано надати кожному учневі. Однак у класі, як правило, знаходяться діти з різним рівнем підготовки, здібностями та іншими психолого-педагогічними характеристиками, і в звичайних умовах роботи з усім класом найактивніші учні будуть працювати краще, а інші – можуть не працювати взагалі. Щоб уникнути цієї вади великого колективу, можна об'єднати у групи різних за характеристиками гравців.

Групи бажано створювати не за бажанням учнів, що зазвичай обирають своїх найближчих друзів, а так званим «випадковим поділом». Такий поділ має ряд основних позитивних наслідків як для проведення роботи, так і для формування необхідних навичок спілкування загалом:

1. «розрив» усталених зв'язків актуалізує учнів на створення і налагодження нових;
2. у групі краще розкриваються здібності окремих учнів, адже у випадковому колективі руйнуються стереотипи, які склались щодо них у класі;
3. у невеликій групі не можна залишитись не помітним і відсторонитись від завдання;
4. колектив, що складається з 5-6 осіб, є оптимальним з погляду усвідомлення одночасно отриманої інформації, адже, як свідчать дослідження, людина може одночасно розмовляти саме з такою кількістю співрозмовників.

До того ж з процесу підготовки завдання вилучаються емоції суперництва між учнями, адже ролі теж розподіляються випадковим поділом і власним вибором.

Застосування такого підходу дає змогу враховувати індивідуальні риси особистості, сприяє кращій адаптації учнів до умов навчання, покращенню відносин з іншими учасниками, подоланню надмірної сором'язливості та комплексу «гіршого» чи «найкращого» учня», що нерідко зустрічається у школярів .

Учні однієї малої групи розподіляють між собою завдання, з урахуванням посиленої участі кожного. Учні усвідомлюють власну значущість, бачать, що інші прислухаються до їхньої думки, зацікавлені в ній, співпереживають. У цьому випадку навіть сором'язливі школярі, які на стандартних уроках непомітні, поступово переборюють себе й починають активніше працювати, відчуючи радість, коли цінують їхні думки.

«Як зменшити негативний вплив шкідливих речовин на здоров'я у власному помешканні?»

Запропонуйте учням обговорити проблему. Розділіть клас на кілька груп: «Побутові хімічні речовини», «Електричні прилади», «Тканини й килимові покриття», «Тварини й кімнатні рослини» тощо за методикою випадкового поділу. Нехай школярі у групах обговорять і запропонують правила використання й догляду за окремими складовими помешкання. Правила можуть бути оформлені у вигляді плакатів, лозунгів, рекламних слоганів (закликів), віршиків тощо. Групі «Тварини й

кімнатні рослини» бажано ще розкрити, які ж умови повинні бути у помешканні, щоб вони почувались комфортно. За 20- 25 хвилин представники кожної групи представляють свої правила іншим учасникам.

Рольові ігри-експромти

Рольовий—один з улюблених типів ігор вітчизняної педагогіки. Однак оскільки «прес-конференції», «круглі столи» та інші ігрові форми готуються заздалегідь і пов'язані з вивченням учнями текстів і ролей, вони не можуть називатись іграми в повному розумінні. Це радше «спектаклі», що, звичайно, теж можуть застосовуватись у екологічному вихованні. Не применшуючи їх ролі у навчально-виховному процесі, зазначимо очевидні вади, які значно зменшують можливості їх використання саме у виховних цілях.

Звичайні рольові спектаклі, здебільшого, готують заздалегідь; підготовка передбачає розподіл ролей (під час якого часто виникають конфлікти між учасниками), розробку сценарію чи послідовності виступів, створення костюмів та іншого реквізиту тощо. Отже, витрачається багато часу, і може статися так, що гравці «перегорять» і не отримають емоційного задоволення від процесу гри, оскільки й сценарій, й ролі, а часто й репліки пишуться одним—двома учнями чи вчителем. У такому випадку спектакль втрачає не тільки притаманні грі обов'язкові елементи імпровізації, несподіванки, а й один із засобів впливу на учня—«емоційний вибух», що супроводжується переживаннями. Тобто, виховний вплив на учнів значно знижується.

Більшості цих вад можна позбутись, застосовуючи рольову гру—експромт. На відміну від звичних рольових ігор, вона готується й проводиться протягом уроку (пари). Несподіване завдання активізує творчі здібності учнів, гравці отримують потужний емоційний поштовх, який блискавично актуалізує і здобуті знання, і фантазію, і почуття гумору.

Виховний вплив екологічних ігор-експромтів забезпечується внаслідок ігрового перевтілення—«метаморфози», що вимагає від учасника вміння поставити себе на місце іншого об'єкта (у цьому випадку природного—тварини чи рослини), відчувати, як він відчувається у пропонованій ситуації, як до неї ставиться, що думає про тих, хто цю ситуацію створив. І, відповідно, виразити свої відчуття словами у груповому спектаклі з власноруч написаними репліками. До того ж і роль учень обирає сам у межах окресленої групи.

З процесу підготовки такої гри вилучаються емоції суперництва між учнями, адже ролі розподіляються випадково. Проте вони деякою мірою залишаються як елемент міжгрупового спілкування.

Робота у таких ігрових групах дає змогу учням розгортати спілкування у нових площинах, торкатись тематики, нехарактерної для звичайних розмов. У такому випадку учні психологічно «розкриваються», виявляючи свої приховані таланти. Проведення «експромтів» сприяє вихованню навичок роботи у випадковому колективі, покращує взаємодію між учнями, що виливається одразу в написання діалогів, а не реплік з їх подальшим узгодженням чи монологіями у звичних рольових іграх. Учні неодноразово перебудовують власні ролі щодо реплік

інших гравців (таким чином виховується вміння слухати партнера й співпрацювати з ним), доповнюють їх по ходу (розвивається здатність до імпровізації, підвищується швидкість мислення), гравці глибоко «входять у роль», починають говорити від імені іншого, співпереживають йому.

«Твоя кімната»

Мета: Ознайомлення учнів з побутовими екологічними проблемами, формування бережливого ставлення до речей, що нас оточують, з метою мінімізації сміття; розвиток емоційності, здатності до співпереживання, сприяння самоствердженню й зростанню самоповаги і поваги до інших гравців; покращення комунікативних здібностей учасників, уміння працювати у випадковому колективі.

Матеріали: картки з написами «МЕБЛІ», «ТЕКСТИЛЬ», «ПРИЛАДИ», «СУВЕНІРИ», «КНИГИ Й ЖУРНАЛИ», «КОШИК ЗІ СМІТТЯМ». Картки з прикладами речей і можливими репліками. Кількість карток відповідає кількості груп.

Діяльність учителя: Повідомте учнів про гру і поділіть клас на 6 груп. Для цього у скриньку покладіть картки з написами «МЕБЛІ», «ТЕКСТИЛЬ», «ПРИЛАДИ», «СУВЕНІРИ», «КНИГИ Й ЖУРНАЛИ», «КОШИК ЗІ СМІТТЯМ» і розставте таблички з такими ж написами в різних частинах класу. Після поділу дайте у кожному групі відповідну картку з прикладами речей, їх можливими репліками і загальними правилами гри й поясніть, що завдання кожної групи полягає у тому, щоб у вигляді постановки закінчити оповідання: «У міській квартирі мешкає родина: батько Сергій Іванович, мати Світлана Петрівна, їхні діти—семирічна Світлана та 13-річний Михайло. Раніше у цій квартирі проживали батьки Сергія Івановича, які отримали її у спадок від своїх батьків. На літні канікули Михайло поїхав у табір. Одного разу вночі Світланка прокинулася, і, проходячи повз кімнату Михайла, раптом почула незнайомі голоси...».

Повідомте учням правила гри, а саме:

- a. Голоси належать різним речам у кімнаті, що розмовляють про своє життя та своє майбутнє.
- b. Учні мають вирішити, яким буде майбутнє речей згідно з розвитком подій у оповіданні.
- c. Старі, використані речі можуть мати пам'ять. Вони можуть обговорювати, чому важливо зберігати сировинні матеріали на Землі, як використовувати старі речі, що збереглися, а також як важливо взагалі мати їх якомога менше.

4. Можна використовувати факти із свого власного життєвого досвіду та оточення, беручи до уваги традиції і звичаї, які існують у сім'ях, містах і селах.

Зразки орієнтовних реплік (використовувати не обов'язково)

«МЕБЛІ»

- Ох, яка пилюка!
- А я думала, що ти посивів!
- От якби мене полагодили, чи бодай того цвяха забили....
- А я знову як новенький! Не риплю!

«ТЕКСТИЛЬ»

- Це зараз я ганчірка, а от раніше
- Кому? Тобі погано? А те, що по мені весь час хтось ходить
- Мене ніколи не викинуть! З мене можна зробити багато

цікавого!...

- Так, дійсно, от і я раніше був іншим

«ПРИЛАДИ»

- А мене поки довели з Японії...
- Нешкідливий я, я повітря у іншій країні забруднював, поки мене виготовили...
- Не чіпайте, адже він—»антикваріат», ще розсиплеться, куди його потім...
- А я—механічний, електроенергії не їм, не те, що інші...

• «СУВЕНІРИ»

- Колись я була... потім люди зібрали мене та інші ... На фабриці робітники...
- А я—найцінніша, бо виготовлена з
- Кажуть, виробництво тебе дуже брудне...
- А мене подарував...

«КНИГИ і ЖУРНАЛИ»

- Я був урятований...
- А мене навіть не прочитали...
- А я, між іншим, трьохтомник! По мені ще всі вчитись будуть!...
- Цікаво, що зі мною зроблять, коли прочитають?

«КОШИК ЗІ СМІТТЯМ»

- Що зі мною буде, коли...
- Я взагалі випадково сюди потрапила, і ця розмова мене не цікавить, мене ніколи не викинуть, якщо зараз звідси вибратися...
- Хіба можна було мене викинути? Я ж корисний! ...
- Я б міг займати менше місця на звалищі, якщо б ...

Діяльність учнів: Учні після поділу розходяться до відповідних табличок. Перший етап: Кожен член групи має вирішити, у образ якої конкретної речі перетвілюватися. Наприклад: для «Меблів»—на старий диван, стару шафу, новий комп'ютерний стіл, ліжко, дзеркало (нове чи старе) тощо; для «Текстилю»—на килим, що лежить під ногами, старі штори, плед, яким вкрите ліжко, скатертину тощо; для «Приладів»—телевізор (новий чи старий), комп'ютер, музичний центр, люстру тощо; «Сувеніри» можуть бути привезені із поїздок, подаровані друзями, виготовлені самостійно з інших речей тощо (нехай учні самі придумують, який саме сувенір вони представлятимуть); «Книги й журнали» теж можуть бути обрані учнями самостійно, бажано лише, щоб частина з них була «старими», і могли розповісти про «пережите». Дуже цікавою за своїм спрямуванням є група «Кошик зі сміттям» (слід наголосити, що така роль учнів не принижує, а навпаки, їх спектакль буде дуже цікавим, оскільки до сміття можуть потрапити як різноманітні непотрібні речі, так і випадкові—нехай учні оберуть ролі самостійно).

Протягом наступних 20-25 хвилин кожна група пише сценарій постановки—діалог речей. Зверніть увагу учнів на те, що їхні спектаклі мають нести й екологічне

«навантаження».

Другий етап: По закінченні виділеного часу учні грають спектакль за власноруч написаним сценарієм. Його розпочинає будь-яка група, інші можуть включитися у діалог «по ходу п'єси».

Завершення гри: Обговоріть гру. Чому ця гра вважається екологічною? Що відчували учні, коли грали у цю гру, перевтілювались у речі? Чи завжди вони добре поведуться зі своїми речами? Що треба робити, щоб зменшити кількість сміття? Який діалог їм найбільше сподобався? Чому?

Тренінг «Захист атмосфери».

Основна мета: допомогти усвідомити відповідальність кожної людини за збереження довкілля, стан свого здоров'я.

Додаткова інформація:

біля поверхні Землі в атмосфері міститься:

- * близько 78,09 % азоту;
- * 20,93 % кисню;
- * 0,93 % аргону;
- * 0,03 % вуглекислого газу,
- * незначна частина водню і інертних газів.

етап : вступне слово вчителя:

Атмосферне повітря забезпечує необхідними речовинами живі організми на Землі (людей, тварин, рослини), пом'якшує температурні перепади на Землі, захищає її поверхню від космічного, радіаційного, ультрафіолетового сонячного випромінювання, а також забезпечує виробничі процеси у промисловості киснем, азотом, воднем та нейтральними газами.

Отже, атмосферне повітря є важливим природним ресурсом, що виконує роль життєзабезпечувача на Землі. Тому від якісного його стану залежить не тільки здоров'я людини, а й стан інших живих організмів, що населяють Землю. Основними джерелами забруднення повітряного середовища являються промислові підприємства різних галузей (теплоенергетики, машинобудування, хімії, нафтохімії, переробки продукції сільського господарства і автотранспортні джерела).

Забруднення атмосфери відбувається внаслідок привнесення або утворення в повітрі фізичних, твердих, хімічних речовин або організмів, які несприятливо впливають на середовище життя або завдають збитків матеріальним цінностям.

Шкідливими речовинами, які поступають в атмосферу, є оксид вуглецю (CO), сірчистий ангідрид (SO₂), оксиди азоту (>NO_x), пил, фенол, формальдегід та ін.

Серед антропогенних джерел забруднення найбільшого тиску на атмосферу завдає автомобільний транспорт. Вплив автомобільного транспорту на атмосферу здійснюється через:

- викиди шкідливих речовин;
- шумове забруднення;
- забруднення продуктами зношування.

Найбільшого забруднення атмосфера зазнає від впливу шкідливих речовин:

твердих (сажа, сполуки свинцю та ін.); газоподібні (оксиди вуглецю, азоту, сполуки сірки, різні вуглеводні, альдегіди і т.д.).

У сільському господарстві значної шкоди атмосфері наносить спалювання різних решток рослинного походження. Розглянемо вічну тему спалювання листя або вяснимо, чого ми не знаємо про спалювання листя, випалювання стерні і сухої трави.

етап: естафета (висловлювання учасників по колу:)

Чи спалюєте сухе листя восени?

етап: робота у малих групах:

- а) утворення груп по 4-5 чоловік у кожній;
- б) обговорення проблеми.

Що ж робити з опалим листям та іншими рештками рослинного походження:, що накопичуються восени?

Кожна група, обговорюючи це питання, намагається знайти шляхи його вирішення. Через декілька хвилин проводиться обговорення пропозицій кожної групи.

Додаткова інформація для батьків від Національного екоцентру України: При згорянні однієї тони рослинних залишків у повітря потрапляє біля 9 кг мікрочастинок диму, до складу яких входять пил, оксиди азоту, важкі метали і багато канцерогенних сполук. У тліючому (сирому) листі (де відсутній доступ кисню) виділяється бензопрен, що здатний викликати ракові захворювання у людей. При згорянні поліетиленових виробів у повітря вивільняється до 70 різноманітних хімічних сполук, отруйних для здоров'я людини.

Окрім безпосередньої загрози людському здоров'ю, спалювання листя призводить до знищення корисної фауни місцевості.

Законодавча довідка:

У Конституції України: Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Закон України «Про охорону атмосферного повітря».

етап: заключне обговорення:

Підбиваються підсумки розглянутого:

1. Спалювання рослинних решток негативно впливає на атмосферу, здоров'я людей.
2. Спалювання доцільно замінити компостуванням.

Практично-ігрові завдання

Пантоміма «Екологічні закони»

Мета гри: ознайомлення учнів з екологічними законами Б. Коммонера, усвідомлення ними зв'язків у природному і соціальному оточенні, навчання прогнозувати наслідки власної діяльності, виховання відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Діяльність учителя: напишіть на окремих аркушах паперу екологічні закони Б. Коммонера. Прикріпіть їх на дошку.

Поділіть клас на групи за методикою випадкового поділу, вклавши до пакету клаптики паперу з цими ж законами. Коли учні розділяться на чотири групи, запропонуйте їм зобразити отриманий закон Коммонера пантомімою (20-25 хвилин на підготовку) і представити товаришам. А інші групи повинні впізнати, який саме закон зображають гравці.

Після цього запропонуйте учням навести приклади проявів всіх чотирьох законів у повсякденному житті. Виграє та група, яка запропонує найбільше проявів.

Діяльність учнів:

етап: пантомімічне зображення екологічних законів, представлення перед класом.

етап: наведення прикладів проявів чотирьох законів Коммонера у повсякденному житті.

Завершення гри : обговоріть з учнями проблему об'єктивності законів, допоможіть їм дійти висновку, що закони живої природи діють незалежно від волі людини, тому люди мають враховувати можливі наслідки своєї діяльності для природного середовища.

«Друга роль»

Мета: привернути увагу учнів до проблеми повторного використання старих речей, обговорити проблему сміттєзвалищ.

Діяльність учителя: нехай учні замисляться над тим, яким чином виникають відходи в повсякденному житті, що таке відходи і як можна попередити їх утворення чи принаймні зменшити їх кількість. Чому за останні роки кількість відходів значно збільшилась? Запропонуйте скласти список непотрібних речей з поясненнями, чому саме ці речі учні вважають непотрібними. Розділіть клас на 5-6 груп за методикою випадкового поділу. Запропонуйте у групах описати шляхи повторного використання речей. Започаткуйте «Книгу передових технологій».

Діяльність учнів:

Перший етап: кожен учень складає список непотрібних речей і вказує, чому саме ці речі вважає непотрібними.

Другий етап: в групах учні обговорюють одержані списки й пропонують, яким чином можна використовувати у господарстві непотрібні речі, перетворюючи їх на потрібні; наводять приклади повторного використання речей.

Завершення гри: кожна група створює «Книгу передових технологій», куди записує найоригінальніші та вдаліші приклади переробки і повторного використання речей.

Продовження гри: ведення «Книги передових технологій» може бути довготривалим, вона може поповнюватись пропозиціями, зразками чи фотографіями.

Дискусія «Біганина»

Запропонуйте учням обрати для обговорення одну з проблем (якщо не подобається жодна з наданих, нехай запропонують свою, але допоможіть

сформулювати її так, щоб думки учнів могли розділитись). Для цього напишіть проблеми на дошці.

* Я не намагатимусь змінити негативні традиції й звички щодо довкілля, які є у нашій родині.

* Порівняно з глобальними екологічними проблемами сортування сміття й економія води—занадто дрібні і не потребують значної уваги.

* Для пересічного громадянина важливіше вирішення місцевих екологічних проблем.

* Поводження з відходами й очищення побутових стоків—проблема комунальних служб міста.

* Я вважаю, що вплив моєї родини на навколишнє середовище в масштабах планети занадто малий, щоб про це говорити.

Для обговорення проблеми покладіть на підлогу дві таблички з написами «ТАК» і «НІ». Прочитайте формулювання проблеми, а учні нехай розійдуться до тих табличок, які відповідають їхній позиції з цього питання. Потім представники кожної з груп по черзі висловлюють свої думки, пояснюють, чому вони стоять саме біля цієї таблички.

Щоб учні не перебивали одне одного, дайте тому, хто має говорити, яскравий фломастер чи м'ячик і наголосіть, що говорити може лише той, у кого в руках цей предмет. Передавайте цей «мікрофон» бажаним висловитись і тим, кого хотіли б почути ви чи школярі. У кінці дискусії «помиріть» учнів, сказавши, що дуже часто не можна проблему вирішити однозначно, однак можливо, думки товаришів допоможуть комусь з учнів до неї інакше поставитись і зробити правильний вибір.

Поради:

Для того, щоб пояснити правила дискусії учням, спробуйте продемонструвати її хід на проблемі «Краще купувати натуральну шубу, ніж штучну» і розгляньте її з погляду ставлення до тварин, кількості витрачених грошей, тривалості носіння, розведення молі, повторного використання й руйнування в природних умовах (якщо її викинути) тощо.

Якщо всі учні стали по один бік, вам слід стати по інший (навіть якщо ви поділяєте точку зору дітей) і заперечувати їхні доводи. Можливо, під час дискусії до вас приєднається ще хтось.

ЧАСТИНА 5

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Моделювання європейських цінностей на засадах сталого розвитку

Освіта для демократії та громадянська освіта

Соціальна домінанта сталості у системі «природа–суспільство – особистість»

Відповідно до сучасних вимог Європейського Союзу стратегічні дії щодо розвитку держави мають включати вимоги охорони довкілля. Сталий розвиток визначено ключовим принципом усіх політик ЄС. Згідно з цим принципом політика повинна враховувати економічний, соціальний та екологічний аспекти, а досягнення цілей в одній із сфер політики має не стримувати прогресу в іншій. Сталий розвиток мусить бути головною метою регулювання питань в усіх сферах суспільного життя. При розробці політики чи дій в одній сфері суспільного життя слід визначати можливі наслідки економічного, екологічного та соціального впливу (як позитивні, так і негативні) на інші сфери політики.

ЄС працює задля сталого розвитку Європи, ґрунтуючись на принципах збалансованого економічного зростання, конкурентноспроможної соціальної ринкової економіки, спрямованої на повне забезпечення робочими місцями, високий рівень освіти, соціального прогресу, захисту і покращення якості довкілля.

ЄС визначив такі головні загрози сталому розвитку: глобальне потепління внаслідок емісії парникових газів; загрози громадському здоров'ю через появу штамів, стійких до антибіотиків, довготерміновий вплив токсичних речовин та загрозу безпеці продуктів харчування; бідність (кожний шостий європейець живе в бідності); старіння населення; втрати біорізноманіття; надмірне транспортне навантаження.

Соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людину та спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі, на скорочення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу та різноманіття в глобальних

масштабах, а також більш повне використання практики сталого розвитку, наявної у багатьох культурах, у тому числі й українській. Для досягнення сталого розвитку сучасному суспільству треба створити більш ефективну систему прийняття рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливе досягнення не тільки принципів демократії та справедливості у відносинах між людьми. У рамках концепції сталого розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на визначення людини як головної цінності суспільного розвитку, згідно вказаній концепції кожний громадянин повинен брати участь у процесах, які формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю та реалізації прийнятних рішень, контролювати їхнє виконання.

Таким чином, *виконання принципів демократії та соціальної справедливості є найважливішими вимогами стабільного існування нинішніх та майбутніх поколінь.* Це передбачає формування соціальної компетентності як здатності останньої співвідносити свої інтереси з інтересами інших людей, продуктивно з ними взаємодіяти, вирішувати суперечності, що не дають можливості ефективно працювати групі.

Значення європейської освіти у євроінтеграційних прагненнях України Болонський процес

Освіта та наука – провідні сфери формування людського капіталу. Інвестиції у людський капітал найбільш продуктивні й не бувають збитковими. Недарма в розвинених країнах світу людський капітал розглядається як найцінніший виробничий ресурс і потужний фактор соціально-економічного розвитку. Роль людського капіталу важко переоцінити під час переходу до суспільства сталого розвитку, з урахуванням того, що все більша частина суспільства буде орієнтуватися не на матеріальні умови виробництва й працю, а на знання й інформацію, які стають головним ресурсом всіх форм сучасного виробництва.

Входження України у Європейський освітній простір потребує переорієнтації освіти на нові завдання та виконання загальних для ЄС вимог стосовно освітньої політики. Справді потужним імпульсом європеїзації освіти України стала Болонська декларація (1999 р.). Згідно з цією угодою, *євроінтеграція спрямована на консолідацію зусиль науковців та освітян для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської науки й вищої освіти, а відтак їхньої ролі в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і*

демократичних суспільств.

У Болонській декларації зазначено, що «Європа знань» сьогодні є загально визнаним пріоритетним чинником соціального та людського розвитку. Вона є запорукою зміцнення й інтелектуального збагачення європейців, оскільки саме така Європа може надати їм необхідні знання, щоб адекватно реагувати на виклики нового тисячоліття, усвідомлюючи спільні цінності й належність до єдиної соціально-культурної сфери.

Однією з найважливіших сфер розвитку євроінтеграції є сфера освіти, де вона набула форм Болонського процесу. **Болонський процес (БП)**—це процес європейських реформ, що спрямований на створення спільної Зони європейської освіти 19 липня 1999 року у Болоні. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 році з підписання Болонської декларації. Передумовою її створення стало підписання Великої Хартії європейських університетів.

Декларація встановлює такі цілі:

- ✓ встановлення системи зрозумілих та подібних наукових ступенів;
- ✓ встановлення системи, заснованої на двох основних циклах: студентському та післядипломному;
- ✓ введення системи кредитів ECTS;
- ✓ сприяння мобільності шляхом подолання перешкод для забезпечення руху студентів, вчителів, дослідників, адміністративного складу;
- ✓ сприяння європейській співпраці у забезпеченні якості;
- ✓ сприяння необхідним європейським вимірам у вищій освіті.

Слід зазначити, що БП не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами.

19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року.

Згідно з цілями БП до 2010 року освітні системи Європейських країн повинні бути реорганізовані таким чином, щоб:

- *учасникам освітнього процесу було легко переїжджати з однієї країни у іншу (у Зоні Європейської вищої освіти) з метою подальшого навчання чи працевлаштування;*
- *привабливість Європейської вищої освіти зростає настільки, щоб*

мешканці неєвропейських країн також приїжджали на навчання/роботу у Європу;

- *Зона Європейської вищої освіти сприяла розширенню Європи, а висока якість та значна база знань забезпечувала подальший розвиток Європи як стабільного, мирного, толерантного суспільства.*

Процеси європейської інтеграції дедалі сильніше впливають на таку важливу сферу життя українського суспільства, як освіта. Одночасно існує значна кількість проблем української вищої освіти у контексті Болонського процесу:

- *Надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей, відповідно 76 та 584. Кращі ж світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше.*

- *Недостатнє визнання у суспільстві рівня “бакалавр” як кваліфікаційного рівня, його незатребуваність вітчизняною економікою.* Як правило, прийом до вузу здійснюється в Україні не на бакалаврат, а на спеціальність. За кордоном прийнята двоступенева система вищої освіти. Університети готують бакалаврів (3-4 роки навчання) і магістрів (ще 1,5–2 роки). Диплом бакалавра свідчить про повну вищу освіту. Українські вищі навчальні заклади сьогодні забезпечують чотири рівні підготовки фахівців з вищою освітою: заклади 1-2 рівнів акредитації готують молодших спеціалістів і бакалаврів, у закладах 3-4 рівнів акредитації готують бакалаврів, спеціалістів і магістрів. Отже, треба уніфікувати освітньо-кваліфікаційні рівні, перейти на двоступеневу систему освіти відповідно до європейських стандартів.

- *Збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між сферою освіти і ринком праці.* Найбільше не влаштовує закордонних працедавців у підготовці українських фахівців—низька дієвість знань. Дієвість—це здатність використовувати набуті знання, уміння на практиці. За європейським стандартом дипломований фахівець відразу займає робоче місце і виконує свої посадові обов'язки. Диплом гарантує високий рівень підготовки. Приймаючи фахівця, фірма впевнена, що він підготовлений на належному рівні. Гарантія цього—високе реноме університету. Якщо фахівець не буде підготовлений належним чином і фірма матиме до нього претензії, імідж університету може бути втрачений назавжди, його рейтинг серйозно постраждає.

Система оцінювання знань згідно Болонського процесу:

Європейська кредитно-трансферна система (ECTS) – це система, яка створена для забезпечення єдиної міждержавної процедури виміру й порівняння між закладами освіти результатів навчання студентів, їхнього

академічного визнання. Вона розроблена для забезпечення мобільності студентів, спрощує розуміння і порівняння навчальних програм та досягнень студентів як між вітчизняними, так і іноземними навчальними закладами.

Система ECTS заснована на оцінюванні всіх видів роботи студента, необхідних для досягнення цілей, зазначених у навчальній програмі.

ECTS впроваджується в Європі з 1989 року. Система дає можливість підтримати мобільність студентів у межах країн-учасниць, забезпечує взаємне визнання учбових досягнень студента за періоди навчання в різних університетах (і навіть різних країнах).

ECTS є орієнтованою на студента системою опису освітніх програм (або учбових планів) шляхом кількісної оцінки їх компонентів у залікових балах (кредитах). Система кількісної оцінки компонентів освітніх програм (предметів, модулів, блоків) у кредитах базується на повному учбовому навантаженні студента, необхідному для досягнення декларованих цілей (знань, умінь, навичок) відповідного компоненту програми.

Головні складові ECTS:

1. ECTS базується на угоді, що 60 кредитів вимірюють повне учбове навантаження студента за один учбовий рік (відповідно 30 кредитів за один семестр, 20 кредитів – за триместр);

2. Повне учбове навантаження включає всі види роботи, включно з самостійною роботою студента, підготовкою до іспитів, їх складання, практиками, тощо;

3. Кредити оцінюють всі компоненти річної учбової програми – модулі, учбові курси, практику, дипломне проектування, тощо і відображують лише кількість учбової роботи, необхідної студенту для їх виконання та засвоєння, у співвідношенні до повного обсягу роботи за учбовий рік (60 кредитів). Кредити не оцінюють складності, або відносного рівня окремих курсів, предметів, або інших компонент учбової програми;

4. Кредити є також шляхом кількісної оцінки учбових досягнень. Студент отримує кредити лише за ті компоненти програми, в яких досяг сформульованих цілей і виконав всі необхідні роботи, а також склав іспит або пройшов іншу передбачену учбовим планом форму контролю;

Система перезарахування кредитів при наявності відповідних договорів дозволить українським студентам навчатись у провідних вищих навчальних закладах Європи.

Запровадження кредитної системи обумовлює кредитно-модульну організацію навчального процесу. **Кредитно-модульна система організації навчального процесу**—це модель організації навчального процесу, яка базується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (кредитів). Вона зменшує навантаження на студентів, оскільки за умов її впровадження відсутні сесії. Система не передбачає обов'язкового семестрового екзамену для всіх студентів. Протягом навчального семестру студенти складають два модульні контролі під час тижнів, вільних від аудиторних занять, а їх знання оцінюється у 100-бальній шкалі.

Студенти, які за результатами модульних контролів здобули з конкретних навчальних дисциплін не менше від встановленої мінімальної кількості балів, атестуються з цих дисциплін із виставленням їм державної семестрової оцінки (“відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”) відповідно до шкали переведення. Студенти, які атестовані з оцінкою “незадовільно”, зобов'язані складати семестрові екзамени. Семестрові екзамени можуть також складати студенти, які бажають покращити оцінку, отриману за результатами модульних контролів. Оцінювання знань на екзаменах здійснюється у 100-бальній шкалі з наступним переведенням у державну оцінку.

Структура та зміст європейської освіти

Європростір репрезентує, з одного боку, цивілізаційний рівень освіти, її відповідність вимогам суспільства знання, а з іншого – гуманістичні принципи західної цивілізації. Отож, європеїзація національного освітнього простору вимагає, по-перше, його інформаційно-комп'ютерної модернізації, а по-друге – взаємоузгодити європейські світоглядні орієнтири з національними духовними цінностями.

Згідно з «Національною доктриною розвитку освіти» (2002 р.), розбудова національної системи освіти в Україні зорієнтована на європейські стандарти. Вони репрезентують такі риси європейської освіти, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість.

Пріоритетною цінністю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи. В «Національній доктрині розвитку освіти» визнано як найважливіший пріоритет освіти її **особистісну орієнтацію**. Це відповідає європейському принципу індивідуалізму, для якого найвищою

цінністю є свобода особи.

Реформування системи освіти на засадах особистісної орієнтації означає перехід до посткласичної парадигми. Її стрижень становить виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється. Важливо не лише те, що вона повертає до джерел національної культури, а й вбирає в себе цивілізаційні здобутки.

Попри формування особистості, ще однією метою конституювання європейського освітнього простору є прагнення зберегти її культурне різноманіття Європи.

Зasadничий світоглядний принцип європейської освіти – це єдність у розмаїтті. Він виявляє себе в плюралізмі національних систем освіти та їхнього узгодження з європейськими стандартами. Ця узгодженість постає як розбудова європейських рис освіти з урахуванням національної специфіки.

Євроінтеграційні процеси в освіті ґрунтуються на принципі національної самотожності освітніх систем. Європейська освіта була і залишається національною. Звідси випливає, що необхідною умовою інтеграції освіти до європростору є розбудова **національного освітнього простору**. Його завдання, з одного боку, – забезпечувати засвоєння цивілізаційних здобутків, а з іншого – стати бар'єром культурній гомогенізації. Він має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самотужність.

Зasadничим принципом європейської освіти був і залишається **принцип гуманізму**. Його значущість у розвитку освіти засвідчує те, що ХХІ століття ЮНЕСКО проголосило століттям освіти, а ООН – століттям Людини. Гуманізм нового століття світове співтовариство пов'язує з освіченістю людини, компетентністю, свободою саморозвитку особистості та реалізації її таланту.

Важливими умовами демократичного суспільства є громадянська освіченість, компетентність, виховання поваги до прав людини, толерантності, вміння знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права та обов'язки, дотримувались закону, мислили критично і незалежно.

Сучасна школа має сприяти розвитку демократичної культури, формуванню, необхідних для проживання у європейському співтоваристві компетентностей, політико-правових і соціально-економічних знань. Пріоритети загальноєвропейської освіти полягають у

наданні молодому поколінню знань про спільну європейську спадщину та практичних умінь адаптуватись до життя і навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, соціально здібними, здатними до комунікації і захисту своїх прав.

Мета та завдання та основні принципи освіти для європейського виміру України

Мета освіти для європейського виміру України – поширення комплексних знань про Європу, які необхідні на сучасному етапі громадянину України для існування в європейському співтоваристві та на їх основі створення відповідного інтегрованого курсу з його впровадженням в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

До головних завдань належить:

- ✓ надання школярам знань про європейські демократичні здобутки та особливості становлення демократичного суспільства в Україні;
- ✓ створення умов для набуття молодим поколінням позитивного європейського досвіду, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії;
- ✓ формування необхідних компетентностей, сприяння становленню активної позиції молоді щодо реалізації ідеалів і цінностей розвитку демократичного суспільства в світі, Європі, Україні.

Знання про Європу базуються на загально-педагогічних і дидактичних принципах, основними з яких є:

- **принцип гуманізму** – передбачає створення умов для гармонійного розвитку творчої особистості, як суб'єкта демократичного європейського співтовариства; співвіднесення освітніх вимог з можливостями та здібностями школяра;

- **принцип демократичності** – означає взаємоповагу і взаємодію між суб'єктами, що забезпечують реалізацію концепції; варіативність вибору, змісту, методів та форм навчання; передбачає діалогічний характер освіти, атмосферу взаємоповаги та довіри; вміння конструктивно взаємодіяти із європейським співтовариством та його провідними структурами;

- **принцип науковості** – передбачає розробку базових документів і навчальних матеріалів з урахуванням сучасного рівня розвитку науки для забезпечення формування в учнів наукового світогляду та цілісної картини сприйняття світу;

- **практичної спрямованості** – означає орієнтацію змісту

навчально-методичних матеріалів на практичне застосування учнями теоретичних знань і вмінь для життя та діяльності в реальному суспільстві;

- **формування вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації**, що виникають у європейському середовищі, приймати рішення і діяти в правовому полі;

- **наступності і неперервності, поетапності** відповідно до вікових особливостей розширення обсягу знань про Європу, що охоплює всі ланки (початкову, основну, старшу) загальноосвітньої школи;

- **полі культурності** – означає наповненість курсу про Європу ідеєю універсальності прав людини та етнокультурного розмаїття Європи, правової рівності національних культур; передбачає виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності та поваги до представників інших культур, поваги до своєї національної самобутності в контексті загальноєвропейської та світової культури;

- **інтегрованості (міждисциплінарності)** – передбачає, що у процесі роботи над змістом та структурою даного курсу враховуються існуючі міжпредметні зв'язки з базових шкільних предметів, насамперед історії, права, географії, економіки, світової культури.

Зміст освіти для формування поняття європейського виміру

Зміст освіти вважається одним з основних засобів цілеспрямованого навчання, він має базуватись на **основних цінностях та ідеях європейського демократичного суспільства: (права людини, рівність, мир, соціальна справедливість демократія, свободи, безпека громадян, взаємозалежність, плюралізм, культурна різноманітність, відкритість, відповідальність, партнерство, повага до оточуючого середовища).**

Зміст освіти для формування поняття європейського виміру являє собою певну систему інтегрованого знання, у процесі оволодіння яким створюються умови для формування та розвитку в особистості ціннісних орієнтацій та умінь необхідних для життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві.

Для цього під час розробки такого змісту необхідно дотримуватись :

- *конкретно-історичного підходу*, якій спрямовує формування змісту освіти на вирішення найбільш актуальних для даного етапу суспільного розвитку питань; відповідно суспільно-історичним

закономірностям та фактам, реально відображаючи події європейського розвитку та їх взаємозв'язок з певними етапами української історії та сучасності;

- *особистісно-зорієнтованого підходу*, за якого у центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси особи, формування її якостей, ціннісних орієнтацій відповідно вимогам європейського суспільства; враховуються вікові особливості учнів, взаємозв'язок змісту даної освіти з контекстом усього навчально-виховного процесу;

- *діяльнісного підходу*, якій визначає спрямування змісту освіти на формування у особистості уявлень і умінь, що сприятимуть соціальній активності та діяльності в європейському суспільстві.

Оскільки для сучасної української політики є пріоритетним посилення інтеграційних процесів в європейське співтовариство, оновлені стандарти української освіти мають поєднувати національні та загальноєвропейські компоненти, враховувати факти загальноєвропейського розвитку, включаючи необхідні знання про Європу, європейські надбання, цінності та орієнтири. Зміни в змісті шкільної української освіти взагалі мають бути основним дієвим інструментом її реформування та приведення у відповідність з загальноєвропейським контекстом, з потребами сьогодення.

Європейська освіта – це:

- ✓ загальна освіта для демократії;
- ✓ інтеркультурна освіти;
- ✓ навчання протягом життя та навчання в загальноєвропейському контексті;
- ✓ оволодіння новою інформацією та новими комунікаційними технологіями;

За допомогою інтегрування європейської тематики в загальний зміст української шкільної освіти в учнів формуватимуться особистісні та соціальні уміння та навички для життєдіяльності у сучасному європейському співтоваристві, в якому нині активно культивується відчуття європейської культури, відповідальності за спільне майбутнє, європейської громадянськості.

Зміст європейської освіти є комплексом інтегрованих знань на основі яких формуються певні уявлення, вміння, навички щодо функціонування в політичному, правовому, економічному та культурному полі сучасного європейського співтовариства.

Він охоплює:

- знання про загальнолюдські, національні цінності, поняття про

права людини як найвищу цінність;

- знання про європейські ідеї, про свободу, право—тобто філософські знання що допоможуть сформувати вміння для визначення ціннісних орієнтацій, громадянської позиції громадянина;

- знання про сучасну Європу, її історію, географічні особливості європейського регіону, про національні та світову культури, про релігійні та мовні особливості, освіту, науку європейських країн—вони допоможуть усвідомити полікультурність Європи, взаємозалежність розвитку європейських культур, спільну європейську належність та місце української культури в контексті європейської;

- політико-правові знання, тобто усвідомлення таких понять як демократія, тоталітаризм, знання про різні політичні устрої європейських країн, знання про європейське суспільство, його інститути, про роль права в ньому, поняття про міжнародні європейські організації, знання міжнародних законів та знання про європейський суд, що дає можливість сформувати вміння діяти в певному соціумі, брати участь в діяльності міжнародних організацій та асоціацій, орієнтуватися в ідеологічних та політичних течіях європейських організацій, спілкуватися з правовими органами, вирішувати конфлікти згідно з правилами демократичної процедури, вміння поводитися в ситуаціях згідно закону;

- соціально-економічні знання про організацію економічного життя в європейському суспільстві, ринкові відносини, їх особливості в Європі та відповідність ринкових відносин в Україні європейським, знання про фінансові системи європейських країн та інтегративні процеси європейського ринку, що допоможе діяти в умовах вільного ринку, зрозуміти особливості співпраці в міжнародних організаціях і колективах.

Враховуючи діяльнісний підхід формування змісту освіти важливим є здобуття учнями основних

вмінь:

- ✓ орієнтуватися в політичному спектрі Європи та у діяльності міжнародних європейських організацій;
- ✓ використовувати правові норми захисту своїх прав;
- ✓ усвідомлювати закономірності та взаємозалежність сучасного економічного та соціального розвитку європейських країн;
- ✓ розуміти ринкові механізми функціонування європейської економіки;
- ✓ сприймати інші культури, розуміти їх подібності та відмінності;
- ✓ усвідомлювати місце України в світовій та європейській історії;
- ✓ визначати пріоритети економічного та соціального розвитку України в європейському контексті.

ставлень:

- ✓ відкритість; повага до іншого та його прав; толерантність;
- ✓ повага до європейських і національних культурних цінностей, культурних і соціальних розбіжностей;
- ✓ прагнення до розв'язання конфліктів;
- ✓ готовність до сприйняття нового;
- ✓ готовність до співпраці; відповідальність за свої дії; лояльне ставлення до закону.

загальножиттєвих компетентностей:

- ✓ самостійність – здатність приймати необхідні рішення та відповідати за них, вміти жити та діяти в певному соціумі, зберігаючи власне самовизначення, враховуючи свою свободу і безпеку та маючи свою громадянську позицію; орієнтуватись у політичному, економічному, культурному та правовому контекстах;
- ✓ мобільність – вміння пристосовуватись до ситуації; змінювати напрямки діяльності, володіти декількома європейськими мовами, спілкуватись та взаємодіяти з іншими, поважаючи їх права, культуру, самобутність, коректно розв'язувати конфлікти;
- ✓ професійна підготовленість–прагнення до професійної досконалості, здатність до навчання протягом усього життя, вміння отримувати необхідну інформацію, володіння інформаційними технологіями, розуміння структури сучасного інформаційного простору, вміння працювати в команді.

Форми та методи впровадження знань про Європу

Форми та методи впровадження знань про Європу на сучасному етапі мають особливе значення. Саме сьогодні прогрес суспільства зумовлює нове ставлення до методів, засобів та форм навчання. Нині провідну роль відіграють інформаційні та комунікаційні технології, нові інтерактивні форми навчання. В наш час існує досить багатий арсенал вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо застосування різних способів та варіантів впровадження інтегрованих знань про Європу.

Так, курс про європейські знання можливо застосовувати:

- ✓ як окремий навчальний предмет або курс за вибором;
- ✓ як інтегрована, міжпредметна форма роботи;
- ✓ як позакласна та позашкільна діяльність;
- ✓ як елемент роботи шкільних клубів та об'єднань;

- ✓ як елемент, що впроваджується засобами інформаційних та комунікаційних технологій;
- ✓ шляхом застосування інтерактивних педагогічних методів та прийомів навчання.

Як окремий навчальний предмет курс з питань формування європейських цінностей («Наприклад, «Європейські студії», «Основи демократії»), можна використати за умов введення курсу за вибором, найчастіше в старших класах, що не тільки відповідатиме інтересам підлітків, а й сприятиме формуванню важливих для них компетентностей усвідомлено, виважено і за власним бажанням. Саме такий підхід пов'язаний нерідко з вже існуючими знаннями та навичками, набутими учнями в процесі вивчення інших навчальних дисциплін, зміст яких пов'язаний з європейським контекстом. Створений, як курс за вибором, він буде сприяти встановленню міжпредметних зв'язків, знаходженню взаємопов'язаних між собою аспектів вивчення того чи іншого факту чи явища, усвідомленню цілісної картини європейського суспільного, наукового, економічного та інформаційного простору.

Іншою формою впровадження курсів може бути інтегрована, або міжпредметна форма. Така форма передбачає поелементне включення знань про Європу до різних шкільних предметів у всіх ланках загальноосвітньої школи. Необхідно зазначити, що окремі базові навчальні предмети вже вміщують елементи таких знань. Тому систематизація та спрямування їх в європейському контексті, а також інтегрування нових елементів та підходів до вже існуючих надасть більшої привабливості та зацікавленості для учнів, а для вчителя надасть можливість застосувати інтерактивні форми навчання в поєднанні з сучасними освітніми технологіями формування знань про Європу. Інтегрування знань можливе як на початковій ступені навчання, так і в середній та старшій школі. Окремі елементи змісту можливо впроваджувати як в варіативну частину предметів, так і в інваріантну. Доцільно запропонувати інтегрувати вищезазначений зміст до таких навчальних предметів як світова історія та історія України, географія, українська та зарубіжна література, іноземні мови, основи правознавства, інформатика, а також до навчальних курсів «Людина і світ», «Права людини», «Громадянська освіта», «Ознайомлення з оточуючим світом», «Основи екології», «Основи економіки», «Людина і суспільство», «Всесвітня історія», «Художня культура тощо.

Окрім того, знання про Європу можуть бути вдало інтегровані у природничо-математичний комплекс навчальних дисциплін, оскільки такі

аспекти, як природничо-екологічні, економічно-математичні, інформатизаційні допоможуть збагатити комплекс знань, умінь та навичок і сприятимуть досягненню необхідних компетентностей щодо вміння логічно мислити, застосовувати аналітичну та логічну послідовність, бути інформаційно грамотним.

Однією з важливих форм впровадження змісту інтегрованого курсу знань про Європу є позакласна та позашкільна робота з учнями. Використовуючи гармонійне поєднання класно-урочної та позакласної форми для школярів створюється атмосфера, яка сприятиме розвитку громадянської позиції, причетності до європейських цінностей та європейського громадянства. Це надасть можливість учневі не тільки довідатись про багату європейську спадщину, а й відчутти себе громадянином Європи, виявити активну позицію щодо своїх можливостей діяти в європейському просторі. Такими формами позакласної роботи можуть бути навчально-виховні програми: «Ми в Європі», «Європейська та світова спадщина». Також актуальним є проведення європейських обмінів (екскурсії до країн Європи, волонтерська діяльність, обмін науковим досвідом тощо).

Цікавими формами виховної роботи можуть бути різноманітні творчі конкурси, що відображають європейську спадщину та мистецтво, досягнення з розвитку іноземних мов та літератури, європейської науки та техніки, конкурси суспільного спрямування. Окрім того, при застосуванні всіх вищеназваних форм роботи з учнями педагоги можуть організовувати творчі зустрічі, лекції та екскурсії, листування, інтернет-контакти, диспути та конференції, олімпіади та проекти.

Ефективною формою залучення школярів до європейських знань може бути участь у роботі різноманітних шкільних клубів—«Євроклуб», клуб ЮНЕСКО, дитячих громадських та молодіжних організацій, органах шкільного самоврядування. Сприйнятливою також може бути ініціатива педагогів і учнів у застосуванні інформаційних та комунікаційних технологій шляхом створення шкільних веб-сторінок, видання шкільних бюлетенів європейського спрямування, членства в освітніх міжнародних програмах та освітніх мережах.

Створюючи умови для набуття необхідних європейських компетентностей дуже важливо організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб серед учасників панували демократичні відносини, повага до прав та свобод, толерантне ставлення, відчуття гордості за соціальні і економічні досягнення людства та власну участь у суспільному житті, активна життєва позиція, повага до загальнолюдських цінностей.

Громадянська освіта як форма реалізації соціального аспекту сталого розвитку

Громадянська освіта має будуватися на провідних ідеях демократичного суспільства. Це система інтегрованого знання, оволодіння яким створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, становленню яких у громадянській освіті надається більше значення, ніж засвоєнню власне професійних знань та умінь.

Першою формою реалізації громадянської освіти є *впровадження спеціальних навчальних курсів*. Найдоцільнішим є введення такого курсу в старших класах. Впровадження його саме в старшому шкільному віці має суттєві переваги. Передусім можна спиратися на ті громадянознавчі знання та навички, які учні отримали раніше, під час вивчення громадянознавчих «модулів» з інших предметів. У цьому випадку курс зможе відіграти узагальнювальну роль. Крім того, впровадження зазначеного предмета в старшій школі відповідає віковим особливостям учнів. При його викладанні потрібно якнайповніше врахувати наявні в учнів громадянознавчі знання. Визначаючи зміст курсу, слід зважати на профіль навчання, але громадянська освіта має бути складовою навчання в класах будь-якої спеціалізації. Це має бути інтегрований курс, своєрідний підсумковий тренінг із демократії на початку самостійного життя молодого громадянина.

Другим напрямом є *введення змісту громадянської освіти до інших шкільних предметів*. Найбільші можливості для цього надають такі предмети інваріативної частини навчального плану, як історія України, всесвітня історія, основи правознавства, українська та зарубіжна література.

Окремі елементи змісту громадянської освіти доцільно запровадити у процесі опанування іноземної мови, географії тощо. Можливості надають також курси варіативної частини: «Права людини», «Людина і світ», «Основи економіки», «Ознайомлення з навколишнім світом» та ін. Вивчаючи ці предмети, учні отримують безпосередні знання про теоретичні засади демократії, історичний досвід і життя сучасних демократичних суспільств, політичну систему та конституційний устрій української держави, взаємозв'язок політичної й економічної систем, соціальну структуру та норми соціальної взаємодії, права людини і механізми їх захисту, тенденції поступу світового культурного процесу.

Певні можливості розвитку громадянських чеснот, таких як саморозуміння, здатність робити вибір й відповідати за нього, формування комунікативних навичок і вмінь конструктивно розв'язувати конфлікти, толерантність дають курси «Основи психології», «Психологія спілкування», соціально-психологічні тренінги тощо. Предмети соціально-гуманітарного циклу формують базовий комплекс громадянських умінь і навичок, систему демократичних пріоритетів і цінностей особистості.

Передання знань та інформації, що сприяє утвердженню гуманістичних, громадянських цінностей, може здійснюватися під час навчання негуманітарних дисциплін (природничо-математичного циклу, технологій тощо), що розкривають цілісність світу, взаємозв'язок людини з природою, відповідальність за збереження природи та життя на планеті, сприяють розвиткові критичного мислення та аналізу.

Упровадження змісту громадянської освіти в різні предмети може відбуватися зокрема шляхом розроблення блоків-модулів для кожного уроку, де можливе і планується застосування громадянознавчого змісту. Формами громадянської освіти можуть бути також освітні або навчально-виховні творчі програми: «Я – громадянин України», «Я і економіка», «Особистість», «Лідер», «Я і моя сім'я», «Я – людина» тощо.

Навчання громадянськості, виховання громадянина не слід обмежувати тільки навчальними курсами, спеціалізованими дисциплінами або сумою окремих гуманітарних предметів і тем. Важлива роль відводиться організації *позакласної та позашкільної виховної роботи*, яка сприяє розвитку громадянських якостей та умінь. Це є третім напрямом реалізації громадянської освіти. Демократичні та громадянські цінності діти засвоюють, беручи участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади. При цьому школа може виступати *як модель світу дорослих*, що є четвертим напрямом впровадження громадянської освіти.

Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування. Воно формує навички проведення передвиборчих кампаній, участі у виборах, створення й реалізації власної політичної програми, апелювання до владних структур із метою захисту своїх прав, ефективної взаємодії з владою. Органи учнівського самоврядування повинні ініціювати розроблення кодексу поведінки учня, його демократичне обговорення і подальше чітке дотримання, здійснюючи у такий спосіб правовий тренінг учнів; вести пошук ефективних шляхів співпраці зі шкільною адміністрацією.

Особливістю завдань громадянської освіти у **початковій школі (1–**

4 класи) є створення умов для формування елементарних знань про державу, закони, права і відповідальність людини і громадянина, основні моральні цінності і норми поведінки. На цьому ступені у дитини розвиваються такі комунікативні здібності, завдяки яким вона може інтегруватися в суспільство, формується вміння спілкуватися й розв'язувати конфліктні ситуації через діалог. Закладаються основи ціннісних орієнтацій свідомого громадянина.

В **основній школі (5–9 класи)**, водночас із поглибленням знаннєвої та морально-етичної складової громадянської компетентності, акцент має бути зроблений на соціальній складовій громадянської компетентності, яка забезпечує учнів знаннями й вміннями, що необхідні для участі в житті школи й громади (співпраця, співробітництво, комунікації, повага до інших, толерантна поведінка, права та обов'язки, плюралізм, розв'язання конфліктів, громадянське суспільство).

У **старшій школі (9–11 класи)** треба концентрувати увагу на політологічні, правові та економічні аспекти громадянської компетентності, які передбачають розуміння сутності демократії, форм участі громадян у житті суспільства і держави, прав і обов'язків, прав і свобод людини, форм і функцій державної влади, процесів прийняття рішень та контролю за ними, сутності ринкових відносин, економічних чинників розвитку демократичного суспільства. Особливістю формування громадянських умінь на цьому рівні освіти є здатність учня свідомо застосовувати набуті знання, вміння і навички для розв'язання проблем власного життя, життя громади, держави і суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства.

Питання для самоконтролю:

- 1. Чому в основі політики ЄС лежить концепція сталого соціального розвитку?**
- 2. Розкрийте сутність та зміст Болонського процесу.**
- 3. Які проблеми впровадження засад Болонської угоди існують в Україні?**
- 4. Яка існує система оцінювання знань згідно Болонському процесу?**
- 5. Визначте структуру, зміст та засадничі принципи європейської освіти.**
- 6. Сформулюйте мету та завдання освіти для європейського виміру України.**
- 7. Визначте форми та методи впровадження знань про Європу в українській освіті.**
- 8. У чому полягає сутність громадянської освіти як форми реалізації соціального аспекту сталого розвитку? Які існують форми і методи її впровадження у зміст шкільної освіти?**

Рекомендовані джерела:

1. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток ЛТД», 2005. – 384 с.
2. Вукіна Н.В., Демінтієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати. Наук.-мет. посібник/ За наук. ред. О.І.Пометун.–Харків: СПДФО, 2007.
3. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: Метод. посібник. – К.: А.П.Н., 2002. – 136 с.
4. Люшин М. Виховуємо громадянина (формування громадянськості учнів засобами шкільних курсів історії та інших суспільствознавчих дисциплін) // Історія в школах України. – 2004.–№ 2 – с.8-12.
5. Ми–громадяни України. Навч. посіб. з громад.освіти для 9(10) кл.середн.загально освіт.навч.закл. /О.Пометун, О.Дем'янчук, І.Ігнатова та ін.: За ред. О.Пометун.– Львів: НВФ «Українські технології», 2002.
6. Позняк С. Педагогічні характеристики та особливості побудови навчально-методичного комплексу до курсу “Громадянська освіта” для 9 – 11 класів ЗОШ // Історія України. – 2003. – № 7. – С. 14–18.
7. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.метод. посібник.– К.: А.С.К., 2003.
8. Пометун О., Ремех Т., Ламах Е. Кроки до демократії: уроки громадянської освіти/Методичний посібник для позакласних занять.–К.:А.П.Н., 2001.
9. Пометун О., Сущенко І. та ін. Молодь обирає дію: як взяти участь у соціальному проекті: посібник для учнів.– К.:А.П.Н., 2003.
- 10.Ремех Т., Панченков А. Навчання в дії. Як навчити вчителів інтерактивним технологіям. Навч. метод.посібник.- К.: А.П.Н., 2003.
- 11.Концепція громадянської освіти // Громадянська освіта: Навч. посіб. для 9–11-х класів загальноосвітніх навч. закл. / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. – К.: Генеза, 2002.
- 12.Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. – 2000. – № 22.
- 13.Бібік Н.М., Єрмаков І.Г., Овчарук О.В. Компетентнісна освіта – від теорії до практики. – К.: Плеяда, 2005. – 120с.
- 14.Олійник В.В. відкрита освіта: модель та реальність / Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Випуск 5: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Л.І. Даниленко та ін. – К.: Логос, 2001. с. 75-83.
- 15.Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. К.: Політехніка, 2003. – 200 с.
- 16.Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я. та ін. Болонський процес у фактах і документах. Тернопіль: ТДПУ, 2003.- 52 с.
- 17.Вища освіта в Україні і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. Кременя В.Г. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384с.
- 18.Шарп Е.М. Сообщество исследователей: образование для демократии / Пер. с англ. // Юлина Н.С. Философия для детей: обучение навыкам разумного мышления М, 2005–С. 340-356.

Додаток

Фрагмент уроку з правознавства (10 клас)

Тема: Як народовладдя здійснюється через місцеве самоврядування (рольова гра «Великі проблеми маленького міста»).

Проблема: процеси ухвалення суспільних рішень і форми участі громадян у житті суспільства. Громадянське суспільство.

Очікувані результати.

Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке місцеве самоврядування та яку роль воно відіграє у розвитку демократичних засад українського суспільства та держави;
- розповідати, як формуються органи місцевого самоврядування;
- висловлювати власне ставлення щодо важливості спільної діяльності самих мешканців села, селища, міста у вирішенні питань місцевого значення;
- приймати аргументовані рішення щодо вирішення проблем місцевого життя.

Основні поняття: місцеве самоврядування, громадські слухання.

Обладнання (матеріали): картка «Короткий зміст виступів основних учасників засідання»; інформаційні картки .

Класну кімнату слід підготувати для проведення слухання: розташувати столи для членів комісії, перед столами членів комісії поставити стілець та стіл для виступу й опитування запрошених осіб, окремо передбачити місця для представників ЗМІ, глядачів.

Методи та прийоми: рольова гра, дискусія, самостійна робота учнів.

Хід уроку.

Основне завдання уроку-гри «Великі проблеми маленького міста» – навчити учнів брати участь в обговоренні актуальних проблем; вміти застосовувати демократичні процедури врегулювання конфліктних ситуацій; використовувати набуті знання та вміння на практиці; розвивати вміння осмислювати позиції різних дійових осіб проблеми; формувати громадянську активність учнів.

Під час гри проводяться громадські слухання в комісії місцевої (міської) ради депутатів, метою яких є отримання об'єктивної інформації про стан справ щодо питання, яке розглядається, з'ясування основних потреб кожної із сторін, визначення реальних шляхів врегулювання проблеми. Підготовку до гри слід розпочати за 10-14 днів: розподілити ролі, ознайомити учнів зі змістом інформаційних карток і додатковим матеріалом.

1. Мотивація.

Вступне слово учителя (3 хв).

Учитель визначає мету слухання, знайомить усіх з фігурантами гри: депутатами – членами постійної комісії міської ради з питань охорони здоров'я, охорони материнства і дитинства, соціального захисту населення й екології; запрошеними – представниками органів самоорганізації населення; працівниками виконкому; представником адміністрації підприємства; журналістами; головним лікарем міської лікарні; громадським інспектором охорони навколишнього

середовища, громадськими активістами, глядачами.

2. Основна частина.

Вчитель ознайомлює присутніх із ситуацією, яка склалася:

Понад двадцять років тому у місті Х був побудований коксохімічний завод. Довгі роки заводчани виконували і перевиконували план, забезпечуючи значні надходження в бюджет. І сьогодні завод – практично єдине підприємство в місті, що забезпечує роботою велику частину його працездатного населення. Однак, упродовж останніх кількох років мешканці міста почали частіше звертатися в місцеву лікарню зі скаргами на постійні головні болі, підвищену втомлюваність. Особливо часто стали хворіти діти. Зріс відсоток онкологічних захворювань. Мешканці міста вважають, що причина цього – завод, а точніше – відсутність будь-яких очисних споруд, що захищають повітря від викидів шкідливих речовин. Вони неодноразово проводили акції протесту, зверталися до місцевих органів влади, до адміністрації заводу з вимогою провести необхідні дослідження. Однак, все залишалося без змін. Депутати міськради організували з цього питання публічне слухання.

Самостійна робота учнів (5 хв).

Організується з додатковим матеріалом (інформаційними картками)

Імітація слухань (25 хв).

Засідання проводить голова з числа депутатів міськради. Він встановлює регламент виступів. Оголошується порядок надання слова. Депутати, члени комісії мають право ставити запитання особам, які є доповідачами.

Після того, як заслухано всіх учасників засідання, члени комісії оголошують перерву для вироблення інформаційного рішення (резюме). Слухання завершуються оголошенням резюме. Воно передається «журналістам» місцевих ЗМІ. «Журналісти» за підсумками слухань випускають газету, яка вивішується у класі до початку наступного уроку.

Підведення підсумків гри (10 хв).

Після завершення гри проводиться колективне обговорення за участю всіх учнів за запитаннями:

- Чиї права були порушені у ситуації, яка розглядалася?
- Які це права і хто їх порушив?
- Чи дотримувалися під час слухань демократичні процедури ухвалення рішення?
- Яке врегулювання цієї проблеми запропонували б ви?
- Яке значення публічні слухання матимуть для їх учасників?

Учитель зазначає, що громадські слухання у постійних комісіях місцевих рад проводяться для з'ясування певних фактів життя громадян, слугують поглибленню поінформованості населення про певні проблеми територіальної громади. Вони використовуються для контролю за діяльністю виконавчих органів влади, сприяють підвищенню авторитету депутатів серед громадян, результативності їхньої діяльності.

3. Підведення підсумків уроку (2 хв).

Учитель підводить підсумки уроку та оцінює участь у ньому учнів.

Короткий зміст виступів основних учасників засідання.

Депутат – член комісії. Виступає з інформацією стосовно проблеми.

Висловлює власний погляд на її причини і можливі шляхи вирішення.

Працівник виконавчого органу міської ради. Інформує про те, хто і коли звертався щодо цієї проблеми до виконкому ради, яких заходів було вжито відповідними посадовими особами.

Головний лікар міської лікарні. Він підтверджує зростання захворювань серед місцевого населення, особливо дітей, за останні роки. Спостерігається збільшення кількості алергійних, хронічних захворювань верхніх дихальних шляхів, онкологічних захворювань.

Громадський інспектор охорони навколишнього середовища. Доповідає про результати перевірки та обстеження споруд для очищення відходів: вони не підтримуються в належному стані, порушуються нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин, адміністрацією заводу не вживаються заходи задля зменшення обсягів шкідливих відходів.

Представник адміністрації заводу. Інформує про фінансові труднощі, що переживає підприємство сьогодні: це не дозволяє зробити необхідну реконструкцію, замінити застаріле обладнання, очисні споруди. Крім того, реконструкція заводу потребує часткової зупинки виробництва, а це значить – половина колективу тимчасово залишиться без роботи.

Представники органів самоорганізації населення, громадські активісти. Зазначають, що громадськість міста довгий час не мала можливості одержати достовірну інформацію про ступінь забруднення повітря викидами підприємства – адміністрація заводу постійно цьому перешкоджала.

Картка 1. Конституція України. Ст. 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я, довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Картка 2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р..

Стаття 13. Громадські слухання.

1. Територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради і посадовими особами місцевого самоврядування під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

2. Громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік.

3. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування.

4. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Картка 3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991.

Стаття 10. Гарантії екологічних прав громадян.

Екологічні права громадян забезпечуються:

А) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання,

відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

Б) обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншою діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів;

В) участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

Г) здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

Д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

Е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавством України.

Картка 4. Закон України «Про звернення громадян», 1996 (витяг).

Громадяни України мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій незалежно від форм власності, підприємств, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зверненнями (скаргами, пропозиціями, заявами). Звернення підлягають обов'язковому розгляду. Забороняється переслідування громадян за подання звернення у відповідні органи чи установи. Звернення громадян (заяви, скарги) повинні бути об'єктивно і вчасно розглянуті, перевірено викладені в них факти. Порушені права поновлюються, вживаються заходи щодо відшкодування громадянину у встановленому законом порядку матеріальних збитків.

2. Духовні цінності та освіта Етика толерантності у полікультурному світі

Основні принципи формування морально- ціннісного компоненту освіти для сталого розвитку

Формування духовної культури особистості є одним з головних напрямків освіти для сталого розвитку. Загалом, моральне виховання виступає основою культурного розвитку людини, тим початком, за допомогою якого відбувається її соціалізація, а також закладаються внутрішні якості, ціннісні орієнтації та моделі поведінки. Цей процес передбачає актуалізацію освітньої діяльності у питаннях морально-ціннісного виховання, в якому найбільш важливими виявляються такі духовні якості як віротерпимість, відповідальність, толерантність, доброзичливість, справедливість тощо.

Серед головних принципів морального виховання:

- ✓ *-принцип гуманізму* – визнання особистості як вищої цінності, основи цілісності суспільства та мети суспільного розвитку;
- ✓ *принцип індивідуалізації* – розгляд кожної особистості як неповторної, унікальної та самоцінної;
- ✓ *принцип моральної дії* – формування моральних якостей здійснюється тільки шляхом активної духовної роботи, доброчинства, що вимагає від людини постійної праці над власним характером, боротьби за моральні ідеали;
- ✓ *принцип єдності загальнолюдських та національних цінностей* – реалізується у концепції полікультурної освіти;
- ✓ *принцип ненасильства та толерантності* – становлення духовної культури відбувається лише через свободу волі та настанови на взаємопорозуміння.
- ✓ *принцип свідомого вибору* – висока моральна культура передбачає формування свідомої життєвої та моральної позиції, здатності особистості робити власний вибір.

Моральні питання пронизують всю систему навчально-виховної діяльності і є базовими для неї. Одночасно важливо розкривати світоглядні аспекти моралі й у рамках окремих шкільних курсів – «Я і Україна», «Етика», «Людина і світ», «Основи філософії», «Людина і суспільство» тощо. Зокрема, основною метою шкільного курсу «Етика» є

створення умов для формування моральних цінностей та моральної культури особистості.

Основні завдання курсу «Етика»:

- ✓ поглиблювати знання учнів про людину та моральні взаємини у суспільстві, основні моральні норми та цінності українського народу та загальнолюдські цінності, зовнішні правила культурної поведінки (етикету);
- ✓ удосконалювати вміння керуватися в поведінці моральними нормами та цінностями, виявляти дружелюбність, ввічливість, повагу й чуйність до інших, толерантність та милосердя, розвивати власні моральні якості та переконання, дотримуватися етикетних норм у повсякденному житті, контролювати, оцінювати та регулювати свої взаємини з іншими, здійснювати свідомий вибір у складних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на духовні цінності;
- ✓ формувати позитивне ставлення й мотивацію до застосування моделей поведінки, орієнтованих на моральні цінності українського народу та людства у цілому;
- ✓ збагачувати досвід моральних взаємин з представниками інших культур, націй, вікових, соціальних груп тощо;
- ✓ стимулювати пізнавальний інтерес до процесів самовиховання та самоосвіти, основ моральної культури людства.

Етика толерантності: сутність та призначення

Одною з головних складових морально-ціннісного аспекту освіти для сталого розвитку є етика толерантності. Толерантність виступає ключовою характеристикою існування демократії, правової держави та громадянського суспільства.

Вперше проблема реалізації толерантності ставиться англійським політичним діячем та філософом XVII століття **Дж.Локом у роботі «Досвід про віротерпимість»**, яка розглядається в межах формулювання ідеологічних засад ліберальної демократії. Одночасно схожі ідеї можна побачити вже у Старому Заповіті: *«Коли оселиться чужинець на землі вашій, не пригнобляйте його. Чужинець, що оселився у вас, хай буде для вас теж саме, що й співвітчизник ваш; любіть його, як себе; бо й ви були чужинцями на землі Єгипетській»*.

У Декларації принципів толерантності, прийнятої ЮНЕСКО у 1995 році зазначено: «...толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовиразу і вияву

людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це єдність у розмаїтті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру і веде від культури війни до культури миру. Толерантність – це не поступка, полегкість або потурання, а, перш за все, активне відношення на основі визнання універсальних прав і свобод людини».

Таким чином, поняття толерантності охоплює як почуття свободи, поваги до прав іншої людини, так і терпимість, ненасильство й культуру компромісу. Толерантність здійснюється завдяки діалогічній формі спілкування, а її джерелом є налаштованість на комунікацію з Іншим, відповідальність перед Іншим і за Іншого, переживання Його свободи як своєї власної. При цьому під Іншим розуміється як інша особистість, так й інший етнос, нація, культура.

Народна мудрість свідчить: «У чужий монастир із своїм статутом не ходять» (російське прислів'я), «Відправляючись у чужу країну, дізнайся, що там заборонено» (японське), «Коли знаходишся в Римі, поведься як римлянин» (англійське), «У країні, у якій буваєш, дотримуйся звичаю, що зустрічаєш» (італійське). Незважаючи на стислість приказок і прислів'їв, вони закликають до обережності, делікатності, такту у відношеннях з представниками інших народів та культур.

Толерантність не тотожна терпимості. Це більш складне, комплексне поняття. Етика толерантності передбачає досягнення взаєморозуміння та узгодження відмінних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами діалогу та взаємного компромісу. Без толерантності були б неможливі права людини, які, насамперед, затверджують право окремої людини на зовнішню й внутрішню несхожість. Толерантність припускає готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. Однак толерантність не повинна зводитися до конформізму, обмеження власних інтересів і передбачає активність всіх зацікавлених сторін. Толерантність – це також важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, що має власні цінності та інтереси, й готова їх захищати, але одночасно – з повагою ставиться до позиції, цінностей, національних та культурних особливостей інших людей.

Толерантність у дії виявляється через:

- ✓ повагу до інших;
- ✓ позитивну лексику;
- ✓ відповідальне ставлення до власних дій та висловлень;

- ✓ визнання прав інших, особливо права на відмінність;
- ✓ прийняття інших такими, якими вони є, ненав'язування власної точки зору чи стилю поведінки;
- ✓ співпрацю з іншими на рівних умовах;
- ✓ відмову від домінування та насильства;
- ✓ толерантне ставлення до чужих думок та переконань.

Одне з найголовніших правил толерантності таке: *спілкуючись з іншими ми повинні визнавати їх як самих себе*, інакше ефективного спілкування не відбудеться. **Толерантність, таким чином, це налаштованість на іншу людину, готовність її зрозуміти, і прийняти її погляди.**

Ознаки толерантної людини:

- ✓ толерантна людина поважає будь-яку точку зору, здатна йти на компроміси, одночасно не поступається власними переконаннями, шукає шляхи подолання конфліктів та орієнтована на встановлення порозуміння та злагоди у відносинах;
- ✓ почуття гумору і вміння посміятись над своїми слабкими сторонами – особлива ознака толерантної людини;
- ✓ толерантна людина знає і правильно оцінює власні внутрішні якості та можливості; при цьому її добре ставлення до себе співвідноситься з позитивним та доброзичливим ставленням до інших.

Толерантність у контексті пріоритетів розвитку сучасної освіти включає: визнання безумовної цінності іншої людини (її самоцінності); визнання пріоритету саморозвитку, самореалізації особистості; домінування альтруїстичної мотивації на протигагу егоїстичним спонуканням; орієнтацію на співробітництво, компроміс, пошуки згоди й співдружності в шкільному колективі між дітьми, та між вчителем та дітьми.

Ідея толерантності не припускає примирення «усіх із усіма», «послужливість» слабкого сильному або беззастережне прийняття тієї або іншої позиції. Толерантність включає визнання рівного права різних сторін на власну думку, самостійність, відповідальність. Толерантна взаємодія припускає відсутність відкритих або прихованих форм примусу, коли кожна сторона, зберігаючи свою незалежність, проявляє готовність до узгодження дій і досягнення позитивного результату. Така взаємодія можлива лише за умови поваги як до іншого, так і до самого себе.

При створенні умов для формування толерантної поведінки слід особливу увагу приділяти розвитку неконфронтаційної свідомості, вміння

знаходити альтернативні виходи зі складних ситуацій; орієнтації на емоційно-ціннісне відношення до іншої людини: вміння побачити позитивні риси особистості або вчинку, вміння встати на позицію іншого; привчання до відкритого й вільного виразу своїх думок, розвиток навичок аргументування своєї думки; вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу й несправедливу критику, здатність говорити собі й оточенню «ні», відстоювати свою позицію, не принижуючи гідності іншої людини. Все це сприяє ефективній комунікації, партнерським відносинам з оточуючими людьми тощо.

Основні принципи етики толерантності в школі наступні:

1. **Принцип культуровідповідності:** Освічена людина є культурною тільки тоді, коли вона приймає і розуміє інші (можливо, гранично далекі) культурні позиції і цінності, уміє піти на компроміс, розуміє цінність не тільки власної незалежності, але й чужої.

2. **Принцип особистого прикладу:** Привчати дітей до гуманних міжособистісних відношень можливо тільки за умови власного прикладу вчителя. Особистий приклад—найкращий метод виховання.

3. **Принцип взаємності:** Толерантність у міжособистісних відношеннях між вчителем та учнем досягається тоді, коли вчитель ставиться до учня так, як би він хотів, щоб учень ставився до нього. І навпаки, учень повинний ставитися до вчителя так, як би він хотів, щоб учитель ставився до нього. Цей принцип є різновидом загальновідомого “золотого правила моральності”.

4. **Принцип гуманоцентризму:** Кожна людина—особистість, яку потрібно шанувати. Самостановлення людини неможливе без віри в її особливість призначення.

5. **Принцип внутрішньої толерантності:** Шанувати іншого можливо тільки за умови виховання в самому собі самоповаги, віри в самого себе, особистої гідності та свободи.

У цілому, виховання в дитині прагнення цінувати іншу людину здійснюється двома шляхами: Перший із них—це докладне розкриття дитині позитивних якостей оточуючих її людей: дорослих та інших дітей. Другий шлях—це попередження зневажливого відношення до самої дитини. Тільки в процесі формування у вихованця цінності людської особистості можливо сформувати в ньому й адекватне оцінювання власної значимості, без котрої неможливий його морально-духовний розвиток. В результаті об'єднання даних підходів стає більш реальним здійснення головної мети сучасної освіти—формування вільної, висококультурної і гармонійно розвинутої особистості, що спрямована на

постійну підтримку толерантного спілкування з іншими людьми, а також на власне самовдосконалення.

Толерантність у відносинах з представниками інших культур означає мирне співжиття народів, відсутність глибоких конфліктів та сутичок. Страшною хворобою сучасного світу став тероризм, який породжений саме нетерпимістю. З іншого боку, нічим не обмежені свобода і толерантність (як загальна терпимість) так само небезпечні, як і насильство над ними. Зустрічаючись і спілкуючись з представником іншої нації чи іншого вірування, не слід забувати і про власні національні корені, про свої власні переконання. Самоусвідомлення себе як нації неможливе без розуміння та прийняття чужої культури. Лише взаємодія, зустріч, діалог різних культур розкривають підґрунтя та особливості власної культури.

Толерантність допомагає вихованню в людині здатності бачити і розуміти унікальність і неповторність іншої людини, визнавати її право відрізнятися зовнішнім виглядом, вірою, думками, вчинками. Визнання таких прав є реальним втіленням на практиці прав людини.

Навчання толерантній поведінці на рівні школи повинно здійснюватися всіма педагогами (особливо класоводами, заступниками з виховної роботи, вчителями предмету «Основи здоров'я», соціальними педагогами, психологами) на всіх предметах як через зміст, так і через демонстрацію вчителем особистої здатності до толерантності; у позакласній роботі з учнями (конкурси, акції, змагання, дискусії тощо), при застосуванні у навчально-виховному процесі інтерактивних тренінгових методик навчання та виховання (зокрема, у межах предметів «Я і Україна», «Етика», «Людина і світ», «Людина і суспільство», «Основи здоров'я», превентивних проектів «Школа проти СНІДу», «Рівний-рівному», «Я-моє здоров'я-моє життя», «Діалог»).

Приклади тематики формування в учнів толерантності, які вивчаються в курсі шкільного предмету «Основи здоров'я»: 5 клас: розділ «Шануй себе та інших» (теми «Ти-особливий», «Ми-особливі», «Про почуття і співчуття», «Правила людських стосунків», «Що сприяє порозумінню між людьми» тощо); 6 клас: розділ «Школа спілкування» (теми «Спілкування і здоров'я», «Стилі спілкування», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт» тощо); 7 клас: розділи: «Культура почуттів», «Керування стресами»; 9 клас: розділи «Стратегія самореалізації», «Самовиховання характеру» тощо.

Моральні цінності та полікультурна освіта

Різновидом толерантності є міжкультурна толерантність, розвиток якої відбувається у межах полікультурної освіти. Ключовим поняттям міжкультурної толерантності виступає поняття **різноманітності**.

Загалом, культурна різноманітність – невід’ємна властивість демократії та людських стосунків у громадянському суспільстві. Саме у прагненні до різноманітності втілюються головні права людини на свободу вияву своїх можливостей, свободу слова та переконань. Бути не таким як всі, мати власні думки, вміти їх відстоювати – все це надає лише розвинуте, правове, демократичне громадянське суспільство.

Одночасно різноманітність накладає на нас певні зобов’язання. Коли люди живуть у суспільстві, що складається з різних особистостей, представників різних культур, вірувань, традицій, моральних уявлень, то неправильна поведінка може призвести до дуже небезпечних наслідків – постійних сутичок, конфліктів, протистоянь. Тільки виходячи з принципів толерантності, взаємної терпимості, поваги до думки кожного можна уникнути негативних моментів соціальної різноманітності.

Разом з цим надмірна лояльність до порушення загальних моральних принципів не покращує, а погіршує життя у такому суспільстві, бо нормою стає уявлення, що ніяких загальнолюдських цінностей не існує. Така «терпимість» тотожна байдужості, коли людині зовсім неважливо, що відбувається навкруги. В результаті людина забуває про свою національну приналежність, постійно змінює свої релігійні переконання, не пам’ятає свої народні традиції, історію своєї країни.

Тому у демократичному суспільстві *різноманітність має співіснувати з налаштуванням на єдність, коли всезагальні моральні принципи не суперечать ані переконанням окремих особистостей, ані правам людських спільнот – як більшості, так і меншин*. Толерантність до представників іншої культури, нації, вірування передбачає не повне прийняття їхніх цінностей, а спробу через них зрозуміти глибини власної культури, полюбити і плекати її несхожість й унікальність.

Більшість існуючих зараз країн **багатонаціональні** або **полікультурні** («*поли*»–від лат. «багато»). Жити в такій багатонаціональній країні непросто, бо перетин різних культур, ціннісних та релігійних уявлень створює підґрунтя для конфліктних відносин. Щоб запобігти їхньому виникненню необхідно дотримуватися певних правил у взаєминах з представниками різних націй та культур.

У «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (1973 р.) сказано: «Усі народи мають право на самовизначення». Це означає, що *кожна країна, й всі її громадяни повинні поважати як права національної більшості, так і права національних меншин, створювати умови для вивчення рідної мови та мов інших народів, надавати можливість для збереження різних національних культур.*

Кожна мова національних меншин має право на існування. Так, згідно Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, держави повинні усувати будь-які необґрунтовані розрізнення, обмеження чи переваги, пов'язані з використанням регіональних мов або мов меншин. Тобто у випадку, коли в державі проголошується одна офіційна мова, а мови меншин не можуть бути представлені у шкільній освіті, на радіо, телебаченні, пресі, то це порушення прав національних меншин та етики міжнаціональних та міжкультурних відносин.

*В основі етики міжнаціональних відносин лежить принцип толерантності та взаємної поваги. **Поважати інший народ, його традиції та обряди – це вивчати їх, знати їхню історію.*** Неможна відсторонюватися від набутків інших культур – від їхньої літератури, мистецтва, пісень, народних традицій, релігійних уявлень тільки тому, що вони чужі. Така відстороненість збіднює власну культуру, бо саме у діалозі культур відбувається їхній взаємний розвиток.

Повага до іншої нації, інших традицій повинна бути сполучена з усвідомленням власної національної самобутності, повагою до власних національних символів. Будь-яка культура не існує ізольовано, завжди необхідний діалог, спадкоємність культур. Тому спілкуючись між собою представники різних культур встановлюють зв'язки, довготривалість яких залежить від їхнього такту і взаємної толерантності.

Сьогодні в умовах глобалізаційних процесів перед освітою постало складне завдання: підготувати молоде покоління до життя в умовах багатонаціонального і полікультурного простору, виробити вміння спілкуватися і співпрацювати з представниками різних національностей та віросповідань.

Головні положення полікультурної освіти:

- ✓ культурна різноманітність є основою збагачення національних культур, тому розвиток української культури передбачає не самоізоляцію, а відкритість до діалогу з іншими культурами;
- ✓ реалізація полікультурних засад виховання та навчання сприяє політичній і культурній інтеграції населення, зменшенню міжнаціональних конфліктів, поширенню толерантної взаємодії між

- представниками інших культур;
- ✓ полікультурна освіта здійснюється шляхом інтегрування етнічного змісту до всіх предметів протягом усіх років навчання, розробки та впровадження обов'язкових та постійно діючих навчальних програм з питань полікультурності;
 - ✓ ключовим для поширення засад полікультурності є доступність для тих, хто навчається об'єктивної інформації з історії та культури етнічних груп, можливість самовиявлення національних меншин у різних формах – через мову, освіту, засоби інформації, громадські організації тощо;
 - ✓ засвоєння засад полікультурності відбувається через спрямованість змісту освіти на формування цінностей, стосунків та способів поведінки, що підтримують етнічний плюралізм, міжкультурну толерантність.

Метою полікультурної освіти є формування людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності у багатонаціональному та полікультурному середовищі, яка володіє розвинутим почуттям розуміння та поваги до інших культур, вміє жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань.

Полікультурне виховання передбачає адаптацію людини до різних цінностей у ситуації існування безлічі різнорідних культур, взаємодію між людьми з різними традиціями, орієнтацію на діалог культур, відмову від культурно-освітньої монополії відносно інших націй і народів.

Основні завдання полікультурної освіти:

- розвиток лінгвістичних засад входження учнів у полікультурне середовище шляхом впровадження кількох мов у зміст навчання, заохочення використання мов міжкультурного спілкування (для більшості країн Західної Європи та Азії – це англійська мова, в Україні для більшості регіонів такою визначається російська);
- правове та структурне забезпечення реалізації полікультурної освіти через включення питань полікультурності у нормативну базу шкільної освіти, зміст навчальних програм;
- заохочення дітей до набуття знань щодо історії власної країни, рідного краю, інших країн, визначення спільного та відмінного у віруваннях, культурі, звичаях різних народів, розкриття у культурах народів світу загальних елементів традицій, що дозволяють жити в мирі, злагоді, терпимості та гармонії;
- засвоєння зразків і цінностей національної і світової культури, культурно-історичного і соціального досвіду різних країн, характеристик

унікальних та самобутніх етнічних, національних ознак в культурах народів світу;

- виховання почуття патріотизму любові до рідного краю та народу з одночасним акцентом на оволодіння основними поняттями, що визначають культурне та етнічне розмаїття сучасного суспільства;

- виховання позитивного емоційного ставлення до різних культур, неконфронтаційного мислення;

- впровадження діалогових форм міжкультурного спілкування, інтеркультурної комунікації, освітніх обмінів;

- засвоєння гуманістичних переконань, ідей свободи і ненасильства, демократичних цінностей та пріоритетів;

- прилучення до проблем світової культури, розкриття процесів глобалізації, взаємозалежності країн і народів в сучасних умовах;

- толерантність, терпимість до інших поглядів, звичок та особливостей різних народів, націй, релігій;

- компетентність, тобто необхідність формування особливих здібностей вчителя і учнів до оволодіння знаннями, виховання інтелектуальної особистості, здатної вирішувати завдання творчого характеру в полікультурному суспільстві;

Таким чином, концепція полікультурної освіти є важливою складовою освіти для сталого розвитку, що містить у собі протилежні, але взаємопов'язані напрямки, а саме—збереження своєрідності етнічних культур, й, одночасно, врахування загальної тенденції до зближення, інтеграції, інтернаціоналізації культурного середовища в умовах глобалізації.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте основні принципи формування морально-ціннісного компоненту освіти для сталого розвитку.
2. Розкрийте головні завдання навчального курсу «Етика».
3. Охарактеризуйте сутність та зміст поняття толерантності. Чим толерантність відрізняється від терпимості?
4. Назвіть ключові принципи етики толерантності.
5. У чому сутність міжкультурної толерантності?
6. Визначте мету та завдання полікультурної освіти.

Рекомендовані джерела:

1. Далгатов А.Г. Правительственная политика по отношению к этноконфессиональным меньшинствам. СПб., 2002.
2. Джурицкий А. Поликультурное воспитание: сущность и перспективы

- розвиття / А. Джури́нский // Педагогика.–2002.– № 10.–С. 93–96.
3. Сыродеева А.А. Поликультурное образование : Учебно-методическое пособие. М., 2001.
 4. Кузьменко В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи. /В.Кузьменко, Л. Гарченко. – Херсон.: РПО., 2006. – 197 с.
 5. Реальность этноса: Образование и проблемы межэтнических коммуникаций. СПб., 2002.

Додаток 1

ТРЕНІНГ З ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Мета: Ознайомити учнів із поняттям «толерантність»; формувати ціннісні відношення дитини до самого себе; формувати уявлення про різновиди толерантності, готовності розуміти, приймати, спілкуватися з іншими людьми, взаємодіяти з ними на основі співчуття, співрозуміння, доброзичливості.

Обладнання: Ноутбук, екран, проектор для мультимедійного показу слайдів. Дошка прикрашена плакатом, де написано близькі до поняття «толерантність» слова: терпимість, милосердя, співчуття, розуміння, доброзичливість, гуманність.

Вчитель. Добрий день, дорогі діти, батьки, вчителі. Сьогодні ми з вами будемо спілкуватися на тему «Виховуємо риси толерантної особи». Сучасна молодь повинна бути компетентною в такому важливому питанні, як толерантність.

Толерантність... Не всім це слово може бути знайоме, і на перший погляд воно звучить зовсім не зрозуміло. Але зміст, який це слово несе, дуже важливий для існування і розвитку всього людства.

Прошу показати уривок.

(На сцені з'являється бабуся з онучкою).

Текст: *Одного тихого вечора сиділи на дворі бабуся Настя та її онучка Катруся. Ось яку казочку розповіла бабуся... Жила на світі дівчина на ім'я Любов. Тяжко їй було жити без подружки. Ось і звернулася вона до старого сивого чарівника;*

- Допоможи мені, дідусю, вибрати подружку, щоб я могла з нею дружити все життя.

Подумав чарівник і сказав:

- Приходь до мене завтра вранці, коли перші пташки заспівають і роса ще не просохне...

Вранці, коли ясне сонце освітло землю, прийшла Любов у вказане місце до трьох сосен, що стояли на краю лісу... Прийшла і бачить: стоять біля сосен п'ять прекрасних дівчат, одна другої гарніше.

- Ось, вибери, – сказав дідусь-чарівник. – Одну звать Радість, другу – Печаль, третю – Удача, четверту – Краса, п'яту – Толерантність.

- Всі вони прекрасні, – сказала Любов. – Не знаю кого і обрати...

- Ти права, – відповів чарівник, – усі вони гарні, в житті ще не раз ти

зустрінешся з ними, а може ще й дружити будеш, але вибери одну з них. Вона буде тобі подружкою на все життя.

Замислилася Любов... Потім підійшла до однієї із дівчин і простягнула їй руку.

Бабуся закінчила розповідь.

- Бабусю, так кого ж вибрала Любов?

- А ти не здогадалася? Звичайно, Толерантність.

Вчитель: Як ви вважаєте, чому Любов обрала толерантність, а не інші почуття?

(Групи обговорюють цю тему і висловлюють свої думки методом мозкового штурму).

Вчитель: Толерантність, порозуміння—ті понятті, які повинні супроводжувати почуття любові. Любові до ближнього, до Батьківщини, до матінки-планети Земля, і, навіть, до самого себе.

«Толерантність» різними мовами звучить по-різному.

Визначення слова

(Виходять діти, які визначають зміст слова «толерантність» у різних мовах, ці самі визначення зображені на слайдах -через мультимедіа).

1. Іспанською мовою слово «толерантність» означає здатність визнавати відмінність ідеї інших людей.

2. Французькою –відношення, при якому допустиме те, що інші можуть мислити або діяти інакше, ніж ти сам.

3. Англійською – готовність бути терплячим.

4. Китайською мовою – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним.

5. Арабською мовою – прощення, м'якість, милосердя, співучасть, терпіння, відкрита душа для інших.

6. Українською мовою – здатність до взаємодії, стриманості, стійкості.

Вчитель: Толерантність—це здатність допускати, приймати існування чогось інакшого, когось не схожого на нас, рахуватися з поглядами і думками інших...Толерантність вважається ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства у цілому. Вона повністю відповідає тим гуманістичним завданням, які ставить перед нами нове століття. Громадяни нашої Батьківщини повинні формувати в собі якість, яка буде націлена на досягнення гуманістичних відносин між людьми, які мають різний світогляд, різні ціннісні орієнтири, стереотипи поведінки. Тільки так наша країна стане країною гуманістичних відносин.

1 учень:

Статут Організації Об'єднаних Націй проголошує: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості врятувати прийдешні покоління від лиха війни... знову утвердити віру в основні права людини, в гідність та цінність людської особистості... і з цією метою виявляти толерантність і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди»,

2 учень:

У Преамбулі Статуту ЮНЕСКО, затвердженого 16 листопада 1945 р., наголошується, що «мир має ґрунтуватися на інтелектуальній та моральній солідарності

людства».

3 учень:

В Загальній декларації прав людини проголошується, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті та «віресповідання» (стаття 18), «на свободу переконань і на їхнє вільне висловлювання (стаття 19), і що освіта «повинна сприяти взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами» (стаття 26).

4 учень:

У 1995 році на двадцять восьмій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО її учасники проголосили 16 листопада Міжнародним днем толерантності і прийняли «Декларацію принципів толерантності». Відтоді цей день щорічно відзначається в країнах-членах цієї організації.

5 учень:

Міжнародний день толерантності набуває особливого значення з початком третього тисячоліття, **перше десятиріччя якого Генеральною асамблеєю ООН проголошено Міжнародним десятиріччям культури миру та ненасильства (2001–2010)**. Події, що відбуваються у світі останнім часом, потребують мобілізації зусиль для боротьби проти тероризму, расизму, масової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості.

6 учень:

В Україні, як багатонаціональній державі з розмаїттям культур і релігій, терпимість до сприйняття іншого, часом несхожого, є головним фактором внутрішньої стабільності і мирного розвитку.

Між тим різноманітні релігії несуть в собі дуже схожі правила етики людських стосунків.

На слайдах:

Буддизм

Кожен має п'ять можливостей відповідати потребам своїх друзів і знайомих: щедрість, ввічливість, товариське ставлення до них, як до себе, і цілісність (лишатися вірним своїм словам в усіх справах).

Конфуціанство

Не чини з іншими так, як не хотів би, щоб чинили з тобою.

Християнство

Поводь себе з людьми так, як хотів би, щоб вони поводити себе з тобою.

Індуїзм

Не роби іншим того, що завдало би болю тобі, якщо б з тобою так учинили.

Іслам

Не вірує той, хто не бажає братові (ближньому) своєму того, чого бажає собі.

Даосизм

Радій успіхові сусіда свого, як своєму успіхові і невдачу його своєю невдачею вважай.

Агресивність, конфронтація, відчуженість мають поступитися місцем толерантному ставленню людей одне до одного, взаєморозумінню й довірі. Це сприятиме вирішенню найактуальнішого завдання сучасності від якого залежить подальший поступ людства–переходу від протистояння, підозри, насильства до

злагоди, національної, регіональної та міжнародної стабільності.

Вчитель: а тепер виконаємо деякі вправи, які допоможуть вам опанувати рисами толерантного спілкування.

Міжособистісна толерантність

Вправа 1 «Що таке конфлікт»

Для виконання цієї вправи учні об'єднані в чотири групи.

Перш ніж розглядати будь-яку проблему, необхідно дати її визначення. Отже, давайте разом спробуємо визначити, як ми розуміємо конфлікт, що ми вкладаємо в це слово.

Кожна група отримує питання:

- 1) Що таке конфлікт? Конфліктна ситуація? Що ми під цим розуміємо?
- 2) Слова «конфлікт» і «насильство» означають для вас те саме чи це різні поняття? Поясніть, чому?
- 3) Як на вашу думку, конфлікти приносять шкоду чи користь?
- 4) На яких засадах ґрунтується безконфліктне спілкування між людьми?

Відбувається обговорення питань.

Підбиття підсумку обговорення:

Конфлікти—звична, невід'ємна частина наших взаємовідносин. Ми вступаємо в конфлікти самі з собою, з однокласниками, батьками, суспільством. І хоча більшість вважає конфлікт негативною, руйнівною силою, він може сприяти пізнанню та зростанню, що можливе за умови конструктивного регулювання конфліктних ситуацій, вміння правильно поводитися в них.

Вправа 2. Гра «Квадрат»

Мета вправи:

- обговорення причин інформаційних конфліктів та засобів їх попередження;

Час виконання: 5-7 хв.

Хід вправи

1. Вчитель пропонує присутнім індивідуально визначити, скільки квадратів є на цьому малюнку. Відповіді записуються.

2. Обговорення.

Під час обговорення учасники виходять на усвідомлення неоднаковості бачення тієї самої події чи проблеми різними людьми.

Також обговорюються причини виникнення конфліктів у групі.

3. Підсумок.

Отже, не тільки хибна чи неправдива інформація спричиняє конфлікти. У випадку надання повної інформації, різниця в розумінні цієї інформації або відмінності в оцінці її важливості можуть спричиняти конфлікти. Відмінності в баченні ситуації мають долатися шляхом надання іншій стороні необхідної та достатньої інформації щодо власного бачення проблеми, ґрунтуються на готовності спільно уточнити своє бачення, сформувані спільну позицію щодо певної ситуації, явища.

Вправа 3. Гра «Сніжинка»

Мета вправи: зрозуміти, чому можливі різні погляди щодо певної проблеми та що кожен погляд не може бути єдино правильним.

Час виконання: 10 хв.

Необхідні матеріали: паперові серветки.

Хід вправи:

1. Роздати присутнім паперові серветки.

2. Гра.

Попередити, щоб кожна особа робила вправу самостійно, швидко виконуючи інструкції вчителя без перепитувань.

Далі групі пропонується:

- 1) Взяти паперову серветку, скласти її вдвоє і відірвати верхній правий ріжок.
- 2) Знову скласти серветку вдвоє і відірвати верх правого ріжечка.
- 3) Знову скласти серветку вдвоє і відірвати верх правого ріжечка.
- 4) Востаннє скласти серветку вдвоє і відірвати верхній правий ріжок.
- 5) Розгорнути свою серветку.

3. Обговорення. Запитання для обговорення:

- Чи можна сказати, що серветка у когось відірвана неправильно? Чому?
- Чому серветки надірвані по-різному?
- Якщо хтось надірвав серветку не так, як Ви, чи означає це, що він є поганою людиною?
- Чи буває, що ми вважаємо людину гарною чи поганою залежно від того, чи робить вона щось так, як ми?
- Яким був би світ, якщо б ми всі бачили все однаково?

Методичні поради та зауваження

Вправу проводьте досить швидко. Не намагайтеся пояснювати та довго обговорювати. Ця вправа може бути вступною до конфліктології.

Вправа 3. Гра «Сама собою»

Мета: наочна демонстрація закону групової динаміки та аргументація демократичного стилю керівництва групою.

Час: 5 хв.

Хід вправи:

1. Гра проходить у парах. Вчитель викликає за бажанням вийти дві пари: хлопчик-хлопчик, дівчинка-дівчинка. Учасники гри стають один проти одного. Руки однієї людини звисають вздовж тіла, а інша охоплює двома долонями праву руку партнера і, міцно утримуючи її, заважає підняти руку вгору. При цьому перша особа весь час тримає праву руку прямою, з усіх сил намагаючись підняти її.

2. Через хвилину вчитель каже «Стоп!» і учасники відразу припиняють свої зусилля. При цьому рука, яку утримували, сама по собі піднімається вгору.

3. Після чого вчитель пропонує парам помінятися ролями і далі гра йде за тими ж правилами. При цьому особа, руку якої тримають і яка вже знає, чим це закінчиться, може спробувати утримати руку вниз. Але ця спроба майже завжди приречена на прогаш.

4. Вчитель проводить коротке обговорення, спочатку даючи можливість

присутнім висловити свої емоції та враження. А потім пояснює, що за законами групової динаміки, утиски завжди породжують повстання. Таким чином ця вправа демонструє переваги демократичного стилю управління над авторитарним.

Вправа 4. «Асоціації»

Вчитель. Кожна група отримує картку з назвою однієї з чотирьох країн: *Італія, Німеччина, Англія, Франція* і повинна після обговорення назвати декілька асоціацій, які викликають ці країни.

Вчитель. Я хочу нагадати вам, що у кожної з цих країн є культурні цінності, про які ви навіть і не згадали. Ви підійшли до цього питання однобоко, стереотипно.

(На сцену виходить учень-іноземець, представляється і називає асоціації пов'язані з Україною).

Іноземець. Добрий день, шановні українці! Мені дуже приємно знаходитися у вашій країні, люди якої варять такий смачний борщ, галушки. А ще мене дивує те, як ви після Чорнобильської трагедії живете тут.

Вчитель. Спробуйте довести іноземцеві, що він мислить стереотипами.

(Учні обговорюють у групах та висловлюють свої думки про необхідність більш толерантного і уважного ставлення до різних культур, націй, народів).

Вчитель. Ми розглянули один із різновидів толерантності – міжнаціональну толерантність. І ще раз переконалися у тому, що кожен народ, кожна країна має свою культуру, яку треба поважати і власним громадянам, і іноземцям.

Вчитель. Толерантність перетворилася у велику проблему всього світу, навіть у тих країнах, які вважаються вільними, демократичними. Агресія серед дорослих людей, серед підлітків стала нормальним явищем у нашому суспільстві, з нею ми повинні боротися.

Вчитель. Ми переходимо до ще одного дуже важливого виду толерантності – толерантність до самого себе.

Зрозуміти себе, пізнати свої сильні та слабкі сторони, виявити, наскільки ти готовий жити в суспільстві, у взаємодії з іншими людьми – це питання не з легких. Людина постійно порівнює себе з іншими, вивчає поведінку інших, робить висновки про себе та про свою поведінку. Але чи завжди людина робить вірні висновки про себе?

Напередодні проведення виховної години з учнями було проведено тестування «**Чи толерантні Ви?**».

Підведемо підсумки проведеного тестування (у вигляді слайдів на екрані).

Так

Ні

1. Я знаю всі свої позитивні риси та недоліки.

2. Я вмю критично ставитися до себе.

3. Якщо в мене в житті трапляються критичні ситуації, то я аналізую ситуацію та звинувачую себе, а не оточуючих (країну, людей, обставини ...)

4. У тяжких життєвих ситуаціях я намагаюся сам розв'язати свої проблеми та не перекладати їх на інших.

5. Для мене люди діляться на дві категорії: поганих та добрих.
6. Я часто говорю добре про інших людей, навіть якщо вони цього не чують.
7. Я вважаю себе людиною з гумором та вмю посміятися із себе.
8. Мене часто дратує думка інших людей, якщо вона не збігається з моєю.
9. Напишіть ім'я людини (історичної особи, сучасника), яку ви вважаєте особистістю (1 -2 особи).
10. Напишіть своє розуміння слова «толерантність».

Вправа 5 «Риси толерантної особи»

Клас об'єднується в чотири групи. Дві з них отримують завдання описати особисті риси ідеальною однокласника та однокласника, з яким вони б не хотіли разом навчатися.

Дві інші групи описують риси, які, на їхню думку, повинні мати толерантна особистість і нетолерантна. Закінчується робота дискусією для прийняття спільного рішення.

По закінченні дискусії представник кожної групи розповідає про результати своєї роботи. При цьому порівнюються риси ідеального однокласника та толерантної особистості, однокласника, з яким би діти не хотіли навчатися, та нетолерантної особистості.

Дискусія та аналіз. Питання, які ставляться до учасників тренінгу:

1. Що нового, раніше невідомого ви дізналися після виконання цієї вправи?
2. Чи багато у вашому класі толерантних однокласників?
3. Чи справді толерантна особистість є ідеалом, до якого ми всі прагнемо наблизитися?

Аналіз.

1. Які якості характерні толерантній особистості?
2. Які якості характерні для нетолерантної особистості?
3. Які, на ваш погляд, умови необхідні для формування толерантної особистості?

Вправа 6 «П'ять добрих слів»

Мета: одержати зворотний зв'язок у групі, підвищити самооцінку, самопізнання, можливість зробити приємне іншій людині. Кожен з учнів має обвести свою руку на аркуші і на малюнку долоні написати своє ім'я. Потім учень передає свій аркуш сусідові праворуч, а сам учень одержує малюнок від сусіда ліворуч. На кожному пальці намальованої долоні треба написати яку-небудь привабливу, на ваш погляд, якість її власника. (Наприклад: «ти дуже добрий», «ти завжди заступаєшся за слабких», «мені подобаються твої вірші»). Аркуш повертається до власника. Коли робота завершена, вчитель збирає малюнки й зачитує написи, а група повинна здогадатися – кому вони призначені. Наприкінці учні забирають аркуші із своїми долонями.

Вправа 7 «Я. (висловлювання). Ти... (висловлювання).»

Мета: навчитися толерантно висловлювати свої негативні почуття, не принижуючи іншої людини.

Учитель пояснює різницю між «Я (висловлювання)» і «Ти (висловлювання)». Психологи помітили, що висловлювання, які розпочинаються зі слова « ти», носять атакуючий характер і викликають бажання оправдатися, заперечувати, це швидко руйнує контакт. Тому краще будувати фрази так, щоб вони розпочиналися із слів «я», «мені» (« Я гадаю, я вважаю, мені здається». «Я дуже хвилююсь, коли тебе немає вдома до 10 -ї години вечора» порівнюємо з «Ти знов прийшов додому об 11-й вечора!!!». Вчитель розглядає ще декілька прикладів з наведеної таблиці, а потім учні кожної групи отримують «Ти- висловлювання» і мають скласти для нього відповідне «Я- висловлювання».

Приклади:

Я–висловлювання	Ти–висловлювання
Коли на моєму столі лежать чужі папери, я не можу нормально організувати свою працю.	Ви постійно забуваєте свої папери на моєму столі.
Я гублю думку, коли мені задають запитання, на які я щойно детально відповів	Ви думаєте про щось інше і мене зовсім не слухаєте—я вже все пояснив

Вправа 8. «Подарунки на прощання»

Мета: підбити підсумки тренінгу та отримати зворотний зв'язок.

Час проведення: 15 хв.

Обладнання: аркушки з надрукованими висловами (народні приказки, вислови знаменитих людей).

Хід вправи

1. Тренер дякує групі за проведений разом час і пропонує від себе подарунки— «Думки мудрих людей». Для цього представник кожної групи має витягнути «подарунок» для своєї групи—невеличкий аркуш паперу з висловом (надрукована інформація міститься на зворотному боці, тому не видно, що витягається).

2. Тренер пропонує присутнім обдумати отриманий вислів та прив'язати його до теми тренінгу.

3. Проходить обговорення, де присутні висловлюють своє власне бачення надрукованого вислову, роблять узагальнення отриманої інформації на тренінгу, висловлюють свої погляди на проблему конфліктів.

Вчитель: Сьогодні, я вважаю, ми зуміли розібратися в такому питанні, як толерантність. Підводячи підсумки, ми бачимо, що у наших учнів різні точки зору, а значить свої думки, почуття, відчуття життя. Хотілося б ще раз наголосити, що бути толерантним—означає приймати як факт присутність інших людей із їхніми ідеями, діяльністю, способом життя, це означає визнавати, що ми всі різні та поважати тих, хто не схожий на нас. Я пропоную всім присутнім потиснути один-одному руку в знак того, що ми толерантно ставимося один до одного. На згадку про сьогоднішній захід кожен з вас отримає особистий «подарунок»— *Думки мудрих людей, які допоможуть вам пізнати себе.*

І.Де б не виникла сварка, де б Вам не протистояв опонент, скоряйте його

любов 'ю.

2. Ніщо не коштує так дешево й не ціниться так дорого як ввічливість
(Сервантес)

3. Ми не завжди владні керувати подіями, але завжди в змозі контролювати свою реакцію на ці події.

(Наполеон Хілл)

4. Хоч я і не поділяю вашої думки, але ладен померти за те, щоб ви мали можливість її висловити

(Вольтер)

Правила відомого дитячого педагога Януша Корчака

1. Якщо важко, виправляйся не зразу, а поступово.
2. Вибирай на початку лише одну , найлегшу ваду і насамперед покінчи з нею.
3. Не занепадай духом, якщо довго немає поліпшення або навіть є погіршення.
4. Не став надто легких умов. Але (не став) і такі, щоб ти легко міг виграти.
5. Не надто радій, якщо зразу відучишся : позбутися надбаних вад легко,
6. Чинячи те, чого ти не любиш, і не чинячи того, до чого ти зви загартовуєш волю. А це найголовніше. Потрібно стати господарем і рук, ніг, язика, думок...

Духовні заповіді Матері Терези

Життя—це можливість, **скористайся нею.** Життя—це краса, **милуйся нею.**

Життя—це мрія, **здійсни її.**

Життя—це виклик, **прийми його.**

Життя—це гра, **стань гравцем.**

Життя—це багатство, **не розтрать його.**

Життя—це здоров'я, **бережи його.**

Життя—це кохання, **насолоджуйся ним.**

Життя—це таємниця, **пізнай її до кінця.**

Життя—це шанс, **не упусти його.**

Життя—це пісня, **доспівай її до кінця.**

Життя—це боротьба, **стань борцем.**

Життя—це прірва невідомого, **ступи в неї, не боячись.**

Життя—це трагедія, **подолай її.**

Життя—це фортуна, **шукай цю мить.**

Життя таке чудове, **не загуби його.**

Це твоє життя, борись за нього. Так, люди нерозумні, непослідовні й егоїстичні.

І все ж люби їх!

Якщо ти робиш добро, люди звинуватять тебе в таємній корисливості та самолюбстві. **І все ж твори добро!**

Якщо тебе супроводжує успіх, ти наживаєш уявних і справжніх ворогів. **І все ж будь успішним!** Добро, зроблене тобою, завтра ж забудуть. **І все ж твори його!**

Щирість і відкритість зроблять тебе уразливим. **І все ж будь ширим і відкритим!**

Те, що ти будував роками, може зруйнуватись в одну мить. **І все ж будуй!**

Люди потребують допомоги, але вони стануть дорікати тобі за неї. **І все ж допомагай людям!**

Віддай світу найкраще, що маєш, і натомість одержиш жорстокий удар. **І все ж віддай світу найкраще, що в тебе є!**

Додадок 2

Тест: «Чи толерантні Ви?»

1. У Вас виникла цікава ідея під час обговорення якогось колективного заходу, але її не підтримали. Це вас дуже засмутить?
а) Так; б) Ні.
2. Чи дратує Вас думка інших людей, якщо вона не збігається з Вашою?
а) Так; б) Ні.
3. Чи здатні Ви спокійно сприйняти погану для Вас новину?
а) Так; б) Ні.
4. Чи дратують Вас люди, які з'являються в громадських місцях у нетверезому стані?
а) Якщо вони поведуться нормально, – це мене взагалі не стосується;
в) Мені завжди неприємні люди, що не вміють себе контролювати.
5. Чи легко Ви знаходите порозуміння з людьми іншої професії, матеріального стану, іншого вірування чи культури?
а) Мені це робити досить складно;
б) Я не звертаю уваги на розбіжності у нашому стані чи поглядах, бо важливі самі люди.
6. Над Вами пожартували. Як Ви на це відреагуєте?
а) Негативно, бо мені не подобаються ані жарти, ані жартівники;
б) Хоча ці жарти мені неприємні, я не буду ображатися, а відповім тим самим.
7. Чи згодні Ви з тим, що багато людей «знаходяться не на своєму місці» і «роблять не свою справу»?
а) Так; б) Ні.
8. В компанії Ви з другом (подругою), який раптом став об'єктом загальної уваги, відвертаючи її від Вас. Як ви на це відреагуєте?
а) Мені буде неприємно, що мене позбавили уваги;
б) Я лише порадію за свого друга (подругу).
9. У гостях Ви зустрічаєте людину похилого віку, яка критикує сучасне покоління і розхвалює старі часи. Ваша реакція:
а) Підете раніше під якимось приводом або ніяк на це не відреагуєте;
б) Почнете сперечатися?

Підрахуйте бали. **По два очки дається за відповіді: 1б, 2б, 3б, 4а, 5б, 6б, 7б, 8б, 9а.**

Від 0 до 4 балів.

Вас складно назвати толерантною людиною. Ви безкомпромісні й уперті. Де б Ви не знаходилися, створюється таке враження, що Ви намагаєтесь усім нав'язати

свої думки. Ви можете проявити агресію, навіть підвищити голос, аби досягти своєї мети. З Вашим характером важко підтримувати стосунки з тими, хто має іншу точку зору або не погоджується з тим, що Ви робите.

Від 5 до 12 балів.

Ви досить толерантна людина, бо спроможні відстоювати свою точку зору і вести діалог, змінювати свою думку, якщо це необхідно. Хоча іноді можете бути і занадто різким, нечемним до свого співрозмовника. В такі моменти Ви, справді, можете виграти суперечку з людиною більш слабкого характеру. Але чи варто отримувати перемогу таким чином, коли це можна зробити, не принижуючи гідності іншої людини.

Від 13 до 18 балів.

Твердість Ваших переконань поєднується з Вашою толерантністю. Ви можете прийняти будь-яку ідею, з розумінням ставитеся до досить нестандартних дій, навіть якщо Ви їх не схвалюєте. Ви досить критично ставитеся до своєї думки і здатні з повагою і тактом відмовитись від поглядів, які, як виявляється, були помилковими. Але навчіться також розрізняти поступку, терпимість і толерантність, бо іноді Ви не бачите між ними різниці.

ЧАСТИНА 6 НОВІ ОРІЄНТИРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Стандарти якісного життя як умова сталого розвитку

Сутність економічного підходу до концепції сталого розвитку

Економічний підхід до концепції сталого розвитку передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів, а також використання екологічних природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів.

Поява концепції сталого розвитку підірвала фундаментальну основу традиційної економіки – необмежене економічне зростання. В одному з основних документів Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) «Порядку денному на XXI століття», у главі 4 (частина 1), присвяченої змінам у характері виробництва та споживання, простежується думка, що треба йти далі концепції сталого розвитку, бо деякі економісти «ставлять під сумнів традиційні поняття економічного зростання» та пропонують пошуки «схем споживання та виробництва, які відповідають істотним потребам людства».

Традиційна економіка функціонувала згідно уявлень, що максимізація прибутку та задоволення споживачів у ринковій системі поєднується з максимізацією благополуччя людей, і що недоліки ринку можна виправити державною політикою. Згідно іншій позиції, короткострокова максимізація прибутку та задоволення індивідуумів-споживачів в остаточному підсумку призведе до виснаження природних і соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут людей і виживання біологічних видів.

Прогрес економічної науки має наслідком все більше врахування природного чиннику. З одного боку, більшість традиційних природних ресурсів стали дефіцитними. Причому це стосується не тільки

невідновлюваних ресурсів, але також і так званих відновлюваних ресурсів—насамперед ресурсів екосистем (екосистемних «товарів» і «послуг») та біорозмаїття. Одне з визначень сталого розвитку—це стабільний розвиток у довгостроковому, міжпоколінньому плані. Оскільки природа є основою життєдіяльності людини, її виснаження та деградація при існуючих економічних відносинах негативно позначається на соціальних відносинах, рості бідності та структурах виробництва й споживання.

З іншого боку, з'ясувалося, що багато з відновлюваних природних благ не визначаються цінними, що стало причиною їхнього виснаження та деградації. Тому правомірним став перехід до екологічної економіки та економіки сталого розвитку. У той же час взаємодія соціальних та екологічних чинників привели до розгляду ще одного важливого чинника виробництва—соціального капіталу.

Економічне зростання – це кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільного продукту та чинників його виробництва. Кількісні та якісні ознаки цього зростання відображаються у темпах приросту виробленого продукту, підйомі національного багатства, у вирішенні соціальних проблем і зростанні добробуту народу. Сучасні підходи до визначення показників економічного зростання обробляються із залученням до економічних калькуляцій екологічної складової.

Одне з основних завдань переходу до суспільства сталого розвитку— оцінка економічних зв'язків між господарською діяльністю людини та природним середовищем, що є одночасно й чинником, і бар'єром економічного зростання. Тобто мова йде про певну динамічну рівновагу системи «суспільство—природне середовище». Ця обставина розвиває всі попередні уявлення про традиційну модель економічного зростання, ставлячи під сумнів доцільність безмежного зростання за будь-яку ціну.

Важливим стає перегляд самого визначення сутності зростання та пошуки його нових вимірів. Один з таких вимірів у доповідях Римського клубу названо **екологічним бар'єром** (бар'єром росту), обумовленим виснаженням природних ресурсів і деградацією природного середовища.

Інша точка зору полягає в тому, що справжньою причиною деградації природного середовища є не стільки саме економічне зростання, скільки його структура, стратегія, а також його способи.

На сьогодні стало зрозуміло, що економічне зростання не можна вимірювати лише національним доходом, що не враховує багато небажаних наслідків, які лише збільшуються без врахування екологічного імперативу.

Постіндустріальне суспільство є прикладом того, як можна вирішувати подібні питання, мінімізуючи екологічні втрати і знижуючи витрати енергії та природних ресурсів на одиницю національного доходу. Це досягається на засадах формування нової продуктивної сили—науково-технічної інформації і знань, носієм яких є так званий «третій клас», тобто інтелектуальна еліта суспільства. Але й у цьому випадку виникає проблема, яка полягає у тому, що бурхливий успіх у нарощуванні матеріального добробуту громадян певних країн «великої сімки» при одночасному зниженні рівня використання природних ресурсів можливий лише в обмеженому секторі біосфери. Наявні ресурси та економіко-технологічні можливості Землі можуть забезпечити такий, як у США, життєвий рівень лише 18% населення Землі, і те лише в тому випадку, якщо інші 82% населення не отримують нічого. Отже, ідея безмежного економічного зростання не може бути реальним орієнтиром сталого розвитку у світовому масштабі.

Особливість нинішньої ситуації в Україні полягає у тому, що вона та Захід «грають» в економічну інтеграцію за різними правилами, в основі яких лежить той самий закон економічного раціоналізму. Це дуже жорстокий і несправедливий закон, який заради збільшення обсягів виробництва в межах єдиної глобальної економіки відкидає такі складові людського буття, як стан навколишнього середовища, якість життя, відчуття культурної спільності, духовно-моральні питання тощо. Результат дії цього закону – подальше посилення конкуренції за екологічний простір, що прискорює руйнування відтворених можливостей екосистем нашого життєзабезпечення шляхом «витиснення» всіх форм життя, які на даний момент не вважаються необхідними для збільшення споживання. В умовах вільних і відкритих ринків, де головним аргументом є гроші, у цій боротьбі неминуче перемагають багаті країни. І серед них, на жаль, нема місця для України.

Якість життя та індекс людського розвитку як складові сталого економічного розвитку

Якість життя (див. також «**індекс людського розвитку**» та «**індикатори сталого розвитку**») – 1) поняття, що визначає рівень соціального та фізичного забезпечення стану людини (що корелює з визначенням загального рівня життя у тій чи іншій країні); 2) рівень відповідності життєвого процесу людини у всіх його проявах рівню її претензій, в тому числі обумовлених якісними характеристиками

суспільства. При визначенні якості життя виходять, по-перше, із врахування можливої невідповідності умов життя особистості і суспільних вимог до них; по-друге, критерієм і мірою потреб постає стан людини у всьому різноманітті природних, економічних, соціальних і соціально-психологічних параметрів; по-третє, важливою особливістю поняття та феномену якості життя є оцінка умов життя самою особистістю. Станом на 2009 р. країнами найбільш високого рівня життя визнано Норвегію, Австралію, Ісландію, Канаду та Ірландію (Доповідь ООН «Переборення бар'єрів: людська мобільність та розвиток», 2009 р.).

Показники якості життя: здоров'я та довголіття, доступ до освіти, рівень життя (валовий внутрішній продукт на душу населення). У переліку країн з високою якістю життя Франція і Швейцарія – на 8 та 9, Японія – на 10, США – на 13, Біларусь та Росія – 68 та 71 місце (входять до групи країн з високим рівнем людського розвитку). Україна знаходиться на 85 місці (входить до країн із середнім рівнем розвитку). До країн із найнижчим рівнем життя входять Нігер (найнижче, 182 місце), Авганістан (181), Сьєрра-Леоне (180), Центральнo-Африканська республіка (179) і Малі (178). В сучасних умовах України нагальною, з точки зору якості життя є необхідність забезпечення оптимальної соціальної диференціації на основі радикального збільшення питомої ваги середнього класу. Це може попередити невинуваті і небезпечні для стабільності суспільства розриви в рівні життя різних груп населення. Але для цього необхідна певна система впливових форм організації соціального життя, які здатні на практиці нейтралізувати негативні процеси соціального розшарування. Близьким до цього поняття є також поняття «індекс людського розвитку», але останнє є більш вузьким за своїм значенням.

Близьким до поняття «якість життя» є поняття «індексу людського розвитку».

Індекс людського розвитку – показник, що відображає якість розвитку людини, соціальні умови її життя в окремо взятій країні. Індекс людського розвитку (ІЛР) визначається за сукупністю трьох показників: тривалості життя; рівня освіти (ступеня грамотності й можливості доступу людини до початкової, середньої та вищої освіти); реального внутрішнього валового продукту на одну особу. Ці три чинники й становлять «середній показник» по країні; за найкращих соціальних умов, створених для розвитку людини, він дорівнює одиниці, за найгірших – нулю.

Також при формуванні стратегії сталого розвитку використовують

такі показники як індикатори сталого розвитку.

Індикатори сталого розвитку – це показники, які використовуються для оцінки якості життя людей, стану їх здоров'я, стану довкілля, оцінки впливу людської діяльності на стан довкілля і здоров'я людей. Індикатори встановлюються в залежності від пріоритетів та завдань сталого розвитку для окремо взятої території, їх поділяють на економічні, соціальні, екологічні та інституціональні.

Індикатори сталого розвитку екологічні – показники сталого розвитку соціальної сфери життєдіяльності людини (здебільшого розраховуються на одного мешканця). Вони включають: споживання водних ресурсів, в тому числі чистої питної води; обсяги стічних вод та ефективність їх очищення; площу заповідних територій; площу природно-рекреаційних територій; кількість лісових угідь та темпи зростання заліснення; обсяги викидів в атмосферу, в тому числі від транспортних засобів; обсяги побутових відходів, в тому числі частка обсягу побутових відходів, що утилізуються; обсяги радіоактивних відходів; обсяги хімічних та інших небезпечних відходів, в т.ч. непридатних та заборонених до використання пестицидів; кількість господарств, які запроваджують практику сталого сільського господарства; кількість господарств, які запроваджують органічне землеробство.

Індикатори сталого розвитку економічні – показники сталого розвитку економічної сфери життєдіяльності людини. Вони включають: темпи зростання внутрішнього валового продукту (ВВП); зміну характеристик споживання; доступ до використання природних ресурсів; частку екологічно чистих технологій в загальному обсязі технологій; співвідношення кількості продуктів, товарів, послуг, вироблених чи здійснених із заощадженням природних ресурсів, до загальної їх чисельності; співвідношення кількості продуктів, товарів, послуг, вироблених чи здійснених із заощадженням енергії чи використанням альтернативних джерел енергії, до загальної їх чисельності.

Індикатори сталого розвитку інституційні – показники сталого розвитку нормативно-правової та інституційної сфери життєдіяльності людини. Вони включають: наявність законодавчої бази з питань сталого розвитку (концепція, стратегія, плани: загальнодержавний, регіональні, місцеві); наявність державних та місцевих органів, що здійснюють управління з впровадження сталого розвитку; витрати на утримання органів державного управління; витрати на утримання органів місцевого самоврядування; індекс ефективності державного управління; участь

громадськості в обговоренні та прийнятті рішень.

Індикатори сталого розвитку соціальні – показники сталого розвитку соціальної сфери життєдіяльності людини. Вони включають: середню тривалість життя людей; співвідношення середньої та мінімальної заробітних плат; чисельність населення, яке проживає в екологічно небезпечних умовах; темпи зростання зайнятості населення; зниження рівня дитячої смертності; доступ до послуг у сфері санітарії; доступ до інформації; захист і поліпшення здоров'я людей. Соціальні індикатори, пов'язані з освітою: співвідношення динаміки витрат на освіту до динаміки зростання ВВП; індекс співвідношення середньої заробітної плати вчителів та викладачів до середньої по країні; середній рівень освіти дорослого населення, питома вага людей з вищою освітою; доступ до неперервної освіти, в т.ч. чисельність працюючих, які набули додаткової спеціальності чи підвищили освіту; забезпеченість шкіл комп'ютерною технікою; забезпеченість студентів університетів комп'ютерною технікою та доступом до мережі Інтернет під час навчання; кількість користувачів мережею Інтернет; кількість друкованих видань, в тому числі з питань освіти та науки; кількість друкованих видань, які передплачуються бібліотеками.

Таким чином, врахування збалансованості економічного, екологічного та соціального чинників сталого розвитку у процесі планування людської діяльності суттєво покращує умови життя та сприяє стабільному існуванню окремих міст, держав, місць проживання людства у цілому. Також це передбачає вирішення завдань, що пов'язані не лише з нинішніми, а й майбутніми поколіннями, які мають рівні права на ресурси.

Головні умови екозбалансованого економічного розвитку:

1. Темпи споживання відновлювальних ресурсів не повинні перебільшувати темпи їх відновлення.

2. Темпи споживання невідновлювальних ресурсів не повинні перебільшувати темпи їхньої заміни на відновлювальні, у тому числі штучно створені.

3. Виробництво та реалізація кінцевих продуктів споживання повинні проектуватися та здійснюватися з мінімальною витратою матеріалів та енергії на всіх етапах виробничого циклу, бажано, максимально замкнутого, тобто такого, що має найменший вплив на людину та природні екосистеми.

4. Для забруднюючих речовин інтенсивність їхніх викидів не повинна перебільшувати темпи засвоєння та переробки цих речовин або втрати ними шкідливих властивостей.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте сутність економічного аспекту сталого розвитку
2. Що таке економічне зростання? Які його складові?
3. Що називають екологічним бар'єром? Як він впливає на економічний розвиток?
4. Дайте визначення поняття «якість життя». Назвіть компоненти та основні показники якості життя.
5. Що таке індекс людського розвитку? Чим він визначається?
6. Назвіть та охарактеризуйте головні індикатори сталого розвитку.

Рекомендовані джерела:

1. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: Пер з нім.–К.: Лібра, 2001.–400 с.
2. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика.–К.: Заповіт, 1996.- 352 с.
3. Суравегина И. Т., Сенкевич В. М. Экология и мир: Метод, пособие для учителя.– М.: Новая школа, 1994.–127 с.
4. Родионова И. А. Глобальные проблемы человечества: Пособие для учащихся и студентов.–М.: Аспект Пресс, 1995.–159 с.
5. Экологические очерки о природе и человеке /Под ред. Б. Гржимека: Пер. с нем.– М.: Прогресс, 1988.–623 с.

2.Формування екозбалансованих споживчих цінностей

Основні виміри споживання

Освіта для сталого розвитку полягає у формуванні в людей усталених, екологічно врівноважених звичок і моделей повсякденної поведінки. Такий спосіб життя дітей і дорослих передбачає певні дії в домашньому господарстві, школі та місцевій громаді з питань розумного споживання енергії та води; зменшення марних витрат сировини; зменшення викидання сміття; збільшення частки екологічних продуктів у щоденних покупках; зміцнення власного здоров'я тощо.

Проблема виховання цивілізованого споживача дуже актуальна в Україні. Для цього є багато причин: споживачі, в основному, не мають професійних знань при придбанні товарів, не мають технічних, економічних, правових можливостей проконтролювати правдивість рекламних гасел; не знають, як правильно фіксувати факти правопорушень і виконувати інші процесуальні дії; не мають часу, засобів і сил для захисту своїх власних інтересів.

Виникає актуальна проблема навчання і виховання громадян як цивілізованих споживачів, що могли б орієнтуватися в нових для України ринкових відносинах, запобігати порушенню своїх прав, а у випадках, коли правопорушення уникнути не вдалося, ефективно користуватися способами захисту своїх інтересів.

Споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо непов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

У Керівних принципах Генеральної Асамблеї ООН з питань захисту прав споживачів проголошено, що споживчі права є невід'ємною частиною прав людини.

В Резолюції Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту споживача у школах» влучно зазначено, що «беручи до уваги, що головною метою сучасної школи є забезпечення середньою освітою населення в цілому, готуючи тим самим особу відігравати активну й вирішальну роль у суспільстві, а також навчаючи її розв'язувати актуальні проблеми повсякденного життя, не в останню чергу, як відповідального споживача»

Європейські країни сьогодні за підтримки Європейського Союзу

розпочали нову програму з захисту прав споживачів, що розрахована на 2007-2013 рр. Головними її цілями є захист громадян від всіляких ризиків, пов'язаних зі споживанням. В Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють відносини у цій сфері, серед яких—Указ Президента України від 12 січня 2002 року «Про заходи щодо посилення державного захисту прав споживачів», «Програма захисту прав споживачів на 2003-2005 роки», затверджена у грудні 2002 року указом Президента України, Закон України «Про внесення змін у Закон України «Про захист прав споживачів» (по суті, Закон України «Про захист прав споживачів» у новій редакції).

Напрямки формування основ екозбалансованої споживчої культури

Споживча культура – знання, вміння, навички, ціннісні пріоритети, що передбачають формування в людини усталених, екологічно врівноважених звичок і моделей повсякденної поведінки, обізнаність у питаннях правового та соціального забезпечення прав споживачів, економічно доцільної діяльності.

Формування основ споживчої культури може здійснюватися:

- як складова загального виховання та навчання дитини на будь-яких етапах її розвитку (у родині, школі, повсякденній діяльності), визначаючи зміст її внутрішньої культури, ціннісних настанов, знань та навичок екозбалансованих моделей поведінки.

- як основа навчання на факультативних курсах або курсах за вибором (з основ споживчих знань, економічної, екологічної освіти, курсі «Уроки для стійкого розвитку» тощо).

Вивчення основ споживчої культури допомагає учням не тільки навчатись ефективно орієнтуватись в питаннях економічної ефективності своєї діяльності, а й приймати певні рішення, що стосуються **планування свого подальшого життя та кар'єри, освіти, праці, вибору професії, сприянню існуючим потребам у сталому розвитку**. Це також важливо і для того, щоб бути компетентним у реалізації власних прав, набутті знань та навичок для аналізу економічних подій у державі, розуміння реалій оточуючого світу, орієнтування у широкому колі послуг та товарів тощо.

Сьогодні особливо популярним став *рух за розширення прав та впливу споживачів, покупців по відношенню до продавців та виробників товарів, створення спілок споживачів*.

Головні права, які має споживач:

- право покупців не купувати товар, що пропонується для продажу;
- розраховувати на безпеку використання товару;
- вимагати гарантію необхідної якості купленого товару.

На ринку споживання благ, товарів і послуг сучасній дитині необхідно сформувати культуру ощадливого споживання ресурсів та товарів, навчитися використовувати її у повсякденній діяльності, знати та вміти відстоювати свої права, ефективно вирішувати питання економії власного (й, у майбутньому, сімейного) бюджету тощо. Саме тому при розробці концепції, навчальних програм та навчально-методичних матеріалів споживчої освіти бажано розробникам спиратись на загальноєвропейські та світові підходи до формування змісту освіти, а саме на **компетентістну спрямованість всіх елементів споживчої освіти**. Важливо також створити дієвий моніторинговий механізм, що дозволив би відслідковувати стан та прогрес у набутті учнями необхідними компетентностями, що відповідав би кращим світовим зразкам.

Важливим чинником впровадження елементів споживчої освіти є те, що вона виступає одним з ефективних механізмів формування свідомого громадянина сучасного суспільства. Отже, її можна розглядати як змістовий елемент, що підсилює громадянську компоненту, яка несе в собі потужну виховну функцію.

Питання для самоконтролю:

1. **Яке споживання можна вважати екобезпечним.**
2. **У чому полягає актуальність виховання споживчої культури у громадян України?**
3. **Визначте основні напрямки формування споживчої культури школярів.**
4. **Назвіть загальні права споживачів.**
5. **Розкрийте компетентісний зміст споживчої освіти**

Рекомендовані джерела:

1. Меделяєв В.М. Основи економіки: Навчальний посібник.- Харків: Скорпіон, 2004. – С. 75- 92.
2. Уроки для стійкого розвитку: навчальний посібник для учнів 8-го класу загальноосвітніх шкіл / Пометун О.І., Панченков А.О., Пилипчатіна Л.М., Серова Г.В., Сущенко І.М.- Київ, 2006.

Додаток 1

Приклад уроку з курсу «Основи споживчих знань» (7 клас).

Тема уроку: Інформація як чинник споживчого вибору.

Мета уроку: Закріпити знання про джерела інформації; сформувати поняття – «достовірність інформації»; навчити знаходити і аналізувати необхідну інформацію для споживача. Формувати у учнів комунікативну, інформаційну та інші життєво важливі компетенції. Сприяти усвідомленню необхідності ведення здорового способу життя (вживати тільки якісні товари).

Обладнання: Закон України «Про захист прав споживачів» (№3161, від 01.12.2005), «Про якість та безпеку харчових продуктів» (№2809, від 06.09.2005). Упаковки товарів: чаю, кави, круп'яних виробів, напоїв, цукерок тощо. Плакат із класифікацією харчових добавок. Інтерактивна дошка, мультимедійний проектор, презентація для ведення уроку.

Тип уроку: комбінований

ХІД УРОКУ

I. Підготовча частина.

1. Організаційний момент.

2. Нервово-психологічна підготовка.

1 учень: Курс цікавий ми вивчаємо,

І права споживчі знаємо.

2 учень: А тепер повинні взнати:

Де, коли і що придбати.

3 учень: Як здоров'я своє захистити

І у виборі товару помилки не зробити.

3. Актуалізація опорних знань

3.1. Поняття «Споживач».

3.2. Нормативні документи про захист прав споживачів.

3.3. Поняття «Інформація», «джерела інформації» (міжпредметний зв'язок з курсом «Сходинок до інформатики»).

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми, задач уроку. Мотивація до вивчення даної теми.

На кінець уроку ми будемо:

- **знати** і називати джерела інформації, необхідної для споживача;

- **оцінювати** достовірність інформації, що подається на упаковці товару;

- **аналізувати** інформацію про товари та послуги, яку надають місцеві газети;

- **усвідомлювати** значення достовірної інформації про товари та послуги для власного здоров'я та життя.

2. Повідомлення вчителем базової інформації

За даними досліджень, проведеними в Україні останнім часом, інформацію про якість товарів споживачі можуть отримати з упаковки самих товарів. Іншими важливими джерелами інформації щодо якості товарів є інформація друзів та

знайомих і продавців. Потім ідуть інформація з телепередач та інформація від незалежних споживчих організацій. Закон України «Про захист прав споживачів» гарантує захист прав споживачів на отримання необхідної, доступної та достовірної інформації про товари (роботи та послуги). Від такої інформації залежить правильний вибір товару.

3. Формування поняття «достовірна інформація»

Проблемне питання: Що ж таке достовірна інформація, як ви гадаєте діти?

Добір слів-синонімів до слова «достовірна».

Запис поняття в зошити:

Достовірність інформації – відповідність дійсності поданої інформації про товар.

Виступ учня – «юридичного консультанта»:

Українським законодавством до інформації про товар висуваються певні вимоги: доступність, достовірність, повнота та рівень необхідності. Під необхідною інформацією мається на увазі її повнота, адже у споживача немає достатніх знань про товар, який він бажає придбати або замовляє. Виробник, продавець, фармацевт повинні надавати споживачеві повну інформацію у такому обсязі, щоб споживач мав повне уявлення про товар. На підставі цих даних споживач робить свідомий компетентний вибір потрібного товару.

4. Практична робота

· Розподіл учнів на 3 групи. Визначення керівника в групі.

· Завдання і інструктаж до виконання роботи:

1 група Визначити якість інформації про товари, яку подають споживачам місцеві газети. Заповнити надану таблицю.

2 група Визначити, яка інформація міститься на упаковці певних товарів і продуктів, оцінити її повноту й достовірність. За поданим у таблиці планом оцініть упаковки харчових продуктів.

3 група Розглянути товар і інструкції до нього. Яку інформацію можна отримати з наданих інструкцій.

· Виконання роботи (10 хвилин).

· Звіт про результати роботи за планом:

1. Повнота інформації про товар.

2. Переваги і недоліки упаковки.

3. Запропонуйте шляхи до покращення інформаційного наповнення упаковки.

ВИСНОВКИ: Якщо інформація про товар недостатня або недостовірна не слід ризикувати своїм здоров'ям – купувати такий товар.

III. Заключна частина уроку.

1. Обговорення наступних питань:

- Чому інформація про товари та продукти є важливою для споживача?

- Які джерела інформації про товари вам відомі?

- Як ви розумієте поняття «достовірність інформації»?

- Якби вам запропонували створити упаковку для харчового продукту (соку, морозива, печива), яку інформацію та дизайн ви б запропонували?

2. Підсумок уроку (повертаємось до завдань уроку, які були на початку уроку, аналізуємо їх виконання). Оцінювання роботи на уроці.

Додаток 2

ФРАГМЕНТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ КУРСУ ЗА ВИБОРОМ «УРОКИ ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ» (1 година на тиждень, 35 годин)

Пояснювальна записка

Завданнями Національної доктрини розвитку освіти у ХХІ столітті, Концепції екологічної освіти України передбачено формування екологічно доцільної поведінки школярів. Одним із шляхів реалізації цих завдань є включення у систему загальної середньої освіти курсу за вибором «**Уроки для стійкого розвитку**», що є складовою наскрізної системи шкільних предметів з освіти для стійкого розвитку, які запроваджуються у загальноосвітніх навчальних закладах першого і другого ступенів.

Під стійким або сталим розвитком людства розуміють такий, що задовольняє його сучасні потреби, але не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити їхні потреби. У вирішенні цього завдання особливі надії покладаються на освіту. У заяві прийнятій на Всесвітньому Саміті зі стійкого розвитку 1992 р. наголошується: «Освіта для стійкого розвитку має заохочувати формування у людей почуття особистої і колективної відповідальності й таким чином зміни у поведінці, якщо вони необхідні». У березні 2005 року Україна стала однією з 55-ти країн, які підписали документ ООН «Стратегія освіти для стійкого розвитку». Пропонований курс реалізує завдання освіти для стійкого розвитку і забезпечує дотримання Україною відповідних міжнародних зобов'язань.

Основна ідея «Уроків для стійкого розвитку» полягає у реалізації у навчально-виховному процесі та житті учнів основних принципів стійкого розвитку – забезпечення зрушень у їх звичках, поведінці та стилі повсякденного життя, спрямованих на раціональне ставлення до використання ресурсів планети й їх свідоме заощадження. Такий спосіб життя дітей і дорослих передбачає певні дії в домашньому господарстві, школі та місцевій громаді для:

- ✓ розумного споживання енергії та води;
- ✓ зменшення марних витрат сировини;
- ✓ зменшення викидання сміття;
- ✓ збільшення частки екологічних продуктів у щоденних покупках;
- ✓ зміцнення власного здоров'я тощо.

Мета даного курсу – сприяти формуванню в учнів розуміння необхідності забезпечити стійкий розвиток себе, своєї родини, громади, країни та всього людства через зміну власної поведінки та способу життя.

Завданнями курсу є створення умов для:

- засвоєння учнями знань про стійкий розвиток та шляхи його досягнення для свідомого вибору способу власного життя;
- усвідомлення ними необхідності збереження глобальної рівноваги та причетності кожного до проблем навколишнього середовища;
- формування в учнів моделей поведінки, що відповідають потребам стійкого розвитку;
- розвиток в учнів ставлення до проблем стійкого розвитку як до особистісно важливих, пов'язаних із власною системою цінностей, а також здатності і бажання

діяти у цьому напрямі.

Курс має сприяти розвитку в учнів ключових компетентностей: уміння вчитись, соціальної та громадянської, здоров'язбережувальної, загальнокультурної, підприємницької, природознавчої тощо. Особливої уваги на уроках з цього предмету набуває формування в учнів таких умінь як:

- міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, спостерігати, критично мислити,

брати участь в дискусії, аргументувати думку, приймати рішення, спілкуватись в малих та великих групах на матеріалі, пов'язаному із питаннями стійкого розвитку;

- самостійно отримувати та обробляти різнобічну інформацію з різних джерел, проводити самостійні дослідження та експерименти щодо використання та ресурсозбереження у сім'ї, громаді, місті, селі, регіоні, країні в цілому;

- активно слухати, ефективно спілкуватись, брати участь у роботі малої групи та відповідати за результати спільної діяльності, організації роботи малої групи (екокоманди).

Навчальний курс стосується способу життя учня у сфері повсякденного використання ресурсів (енергії, води, здоров'я, рослин, стосунків з іншими людьми, покупок та відходів). Тому його головною особливістю є взаємозв'язок між уроком і життям учня та його родини. На уроках учні лише отримують інформацію, необхідну для діяльності вдома, та обговорюють набутий ними практичний досвід.

Структура та зміст програми

Курс розрахований на 35 годин навчального часу. За цей час опрацьовується 7 основних навчальних тем, 2 вступні та заключна.

Зміст навчального матеріалу

Вступ (2 години). Ознайомлення учнів із завданнями і структурою курсу. Тенденції сучасного розвитку людства. Поняття «стійкий розвиток». «Порядок денний на XXI століття». Взаємозв'язок між способом життєдіяльності людини і стійким розвитком. Сподівання і побоювання щодо власного майбутнього. Можливі рішення і дії. Представлення Аудиту. Поняття екологічного сліду та способу його обрахунку. Зміст та особливості курсу. Наші основні ресурси – вода, повітря, енергія, земля (територія). Їх обмеженість і невідтворюваність. Вимірювання власного впливу на навколишнє середовище. Як проводити домашні аудити. Створення екогруп: обов'язки та відповідальність кожного. Вибір теми: чому це важливо? Планування діяльності екогрупи

Тема 1. Сміття (4 години). Чому сміття – це проблема людства. Кількість сміття у власному домі. Як зменшити кількість сміття. Сортування сміття для подальшої переробки. Вторинне використання паперу. Компостування. Друге життя старих речей. Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо використання та економії ресурсів.

Тема 2. Вода (4 години). Скільки води потрібно людству для виживання? Чиста вода – джерело виживання. Скільки води витрачає твоя сім'я? Воду необхідно і можливо використовувати більш економно і ефективно: ідеї та практичні поради. Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо використання водних ресурсів.

Тема 3. Енергія (4 години). Проблеми, пов'язані з традиційними джерелами енергії. Як виміряти використання енергії? Скільки енергії використовує твоя сім'я?

З'ясування рівня енергоспоживання домашніх електроприладів, правил експлуатації електроприладів. Енергозберезувальний спосіб життя. Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо збереження й раціонального використання енергії.

Тема 4. Покупки (4 години).. Твій вибір покупок. Економія ресурсів. Переваги місцевих виробників. Екологічні аспекти упаковки. Життєвий цикл продукції. Чому ми купуємо? Дослідження споживацької поведінки твоєї сім'ї. Планування подальших дій щодо покупок і змін індивідуальної споживацької поведінки.

Тема 5. Здоров'я (4 години). Основи здорового харчування. Вегетаріанство. Рослинні продукти. Шумові, електромагнітні та інші навантаження та способи зменшення їх шкідливого впливу. Турбота про зір. Рухливість. Планування подальших дій і змін індивідуального способу життя.

Тема 6. Стосунки (4 години). Ти й твоє найближче оточення. Як ти взаємодієш з іншими людьми. Принципи ефективних стосунків. Конфлікти, їх причини та розв'язання. Доброзичливість – основа стосунків. Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо стосунків з іншими людьми.

Тема 7. Рослини (4 години). Рослини – наші друзі. Важливість для людини існування рослин. Рослини в місті. Рослини в твоїй оселі. Домашній сад, домашній город, «зелена аптека». План дій щодо розведення і збереження рослин.

Підсумки. Стійкий розвиток–новий стиль мого життя (1 година). Твій внесок у справу збереження ресурсів. Досяжні цілі. Оцінки і побажання щодо свого майбутнього. Визначення бажаних змін у способі життя сім'ї та окремих її членів.

Резервний час (3 години). 3 Використовується на власний розсуд вчителя для екскурсій чи здійснення проєктів, масових заходів, спрямованих на стійкий розвиток.

Особливості методики викладання курсу

Зміст і методика курсу ґрунтуються на поєднанні діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів та ідей інноваційної течії в сучасній педагогці – теорії «емпауермента», а саме: зміст навчання розроблено відповідно до актуальних і доступних для розуміння школярів проблем ресурсозбереження і стабільної життєдіяльності; навчально-пізнавальний процес побудовано на засадах полісуб'єктної взаємодії та постійного зворотнього зв'язку; найважливішою складовою навчання є самостимулювання і мотивування учнів до висування ними особистісно і суспільно значущих цілей власної діяльності та їх реалізації, надання учням свободи вибору форм і способів цієї діяльності; навчально-пізнавальну діяльність учнів зосереджено на особистому ставленні і рішеннях учня щодо власного стилю життя і поведінки, які змінюються у контексті планетарних потреб людства; у побудові курсу передбачено системність та циклічну повторюваність у реалізації змісту, як у межах кожної теми, так і програми в цілому; як на уроках, так і у позаурочний час передбачається системна організація активної пошуково-дослідницької діяльності школярів; характерною особливістю змісту є міждисциплінарність, пов'язана із глобальністю і всебічністю стійкого розвитку як явища.

Вирішення названих завдань передбачає активні та інтерактивні методи навчання, спрямовані на:

- залучення учня й учителя до пошуку нових дієвих рішень у пошуку й отриманні знань;

- навчання свідомої участі в командній роботі та способів колективної взаємодії;

- поєднання елементів гри й наукового дослідження;
- навчання оцінювання власних дій і можливостей;
- розвиток умінь формулювати позицію, висувати і перевіряти гіпотези;
- використання різних джерел інформації;
- розвиток творчих можливостей й інтересів учня.

Методи та прийоми, застосовані в цьому курсі:

- дискусії та обговорення;
- розв'язання проблем;
- мозковий штурм;
- робота в групах;
- інтерв'ю;
- анкети;
- аналіз аргументів «за» і «проти»;
- навчальні ігри;
- робота на місцевості (екскурсії, візити до органів влади тощо);
- портфоліо та виставки.

Заняття з курсу доцільно проводити раз на тиждень протягом навчального року.

Курс «Уроки для стійкого розвитку» має усталену структуру: вступна частина (2 уроки); тематичні блоки (по 4 уроки-зустрічі у кожному); заключна частина (урок–свято).

Курс починається двома **вступними** темами, що опановують на двох уроках, на яких учні ознайомлюються із його метою і завданнями, основними поняттями та способами роботи; отримують перші навички роботи в групах та проведення досліджень власних звичок і способу життя. Кожна з наступних **основних** тем курсу складається з чотирьох уроків- зустрічей, що мають свої особливості.

Перша зустріч – мотиваційно-організаційна. Її завдання – введення учнів в тему, формування у них стійкої мотивації для її вивчення. Для цього використовують різні способи і прийоми мотивування, насамперед кількісний і якісний аудит – спеціальну форму навчального дослідження учнів.

Друга зустріч – практична. На цьому уроці, працюючи у групах, учні ознайомлюються зі шляхами розв'язання поставленої на першому уроці проблеми, обирають дії щодо власного способу життя, які реалізуються у позаурочний час.

Третя зустріч – також практична і проходить у формі обговорення учнями власних досягнень і пошуків нових шляхів діяти. У процесі ознайомлення із станом проблеми у довірливості учні роблять висновки щодо правильності обраних дій, збагачують чуттєве й логічне пізнання дійсності та власний соціальний досвід.

Четверта зустріч – підсумкова за темою. Відбувається у формі підсумкової рефлексії учнів, може передбачати здійснення навчального проекту. Учні об'єднуються у групи для виготовлення творчого продукту з метою ознайомлення громадськості з результатами своєї діяльності, популяризації екологічно свідомих звичок і стилю життя.

Курс закінчується **заключною** темою «Новий стиль мого життя», під час якого учні узагальнюють набутий досвід діяльності у грі, складають обіцянки, демонструють батькам, учням інших класів та представникам громади свої досягнення.

ЧАСТИНА 7

МЕДІАОСВІТА ЯК ЧИННИК ВИПЕРЕДЖАЮЧОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Масмедіа та їхня роль у житті суспільства початку ХХІ століття

Інформаційне суспільство: вимоги до освіти

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується проникненням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всі сфери людської діяльності. Відбувається поступовий перехід до інформаційного суспільства, де головною цінністю стає інформація. Разом з тим рівень розвитку країни починає визначатися рівнем інформатизації суспільства.

Основні риси інформаційного суспільства:

- ✓ швидка зміна технологій, інформатизація суспільства;
- ✓ постійне поширення інформації та ролі масмедіа у житті людини;
- ✓ перехід до віртуальних форм соціальної діяльності (політики, економіки, освіти, науки та мистецтва)
- ✓ створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Глобальний інформаційний простір – мережа глобальних інформаційних зв'язків, що забезпечують ефективну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувся стрімкий розвиток та поширення інформаційно-комунікаційних технологій, що призвело до формування глобального інформаційного простору. По відношенню до мережи Інтернет та інших комп'ютерних симулятивних систем використовується також поняття «**глобальний кіберпростір**» (*global cyberspace*). Зі становленням «суспільства знань» або «інформаційного суспільства», а також виокремлення інформаційного

сектору у світовій економіці пов'язаний розвиток інформаційної індустрії як безпосереднього виробника різноманітних інформаційних ресурсів. Стан інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційної інфраструктури на локальному, національному та регіональному рівнях має вирішальний вплив на формування глобального інформаційного простору. Головною перешкодою у цьому процесі є нерівний доступ як до інформаційних, так і комунікаційних ресурсів, що обумовлено низкою економічних та політичних чинників (зокрема, комерціалізацією та монополізацією інформаційних продуктів та послуг).

Умовою формування єдиного інформаційного простору на регіональному рівні є переборення інформаційного монополізму управлінських та комерційних структур на інформаційні ресурси, тобто *інформаційна відкритість*.

Глобалізація інформаційного простору сполучена із розповсюдженням нематеріальних форм праці, які суттєво трансформують економічну інфраструктуру та соціальні відносини, визначаючи процеси віртуалізації соціального та формуючи **інформаційне суспільство**. В останньому головні види економічної діяльності (виробництво, споживання, циркуляція товарів та послуг) організовуються завдяки безпосередньому використанню інформаційних потоків та мережних зв'язків. Принциповою різницею сучасної інформаційно-технічної революції є те, що вона має глобальний, а не локальний (як це було раніше) характер, оскільки світ зв'язується через інформаційні технології.

Головні чинники інформаційного суспільства:

- ✓ **Технологічний:** інформаційні технології отримують провідне значення у виробництві, освіті та побуті.
- ✓ **Соціальний:** інформація виступає важливим стимулятором змін якості життя, формується інформаційна культура при наявності доступу до інформації.
- ✓ **Економічний:** інформація є ключовим чинником економічних відносин як важливий ресурс, послуга, товар, джерело зайнятості.
- ✓ **Політичний:** інформаційна відкритість електронних ЗМІ впливає на політичні процеси, соціальні зв'язки і є формою існування сучасного громадянського суспільства.
- ✓ **Культурний:** універсалізація цінностей через засоби комунікації, можливість обмінюватися ціннісними зв'язками, формування відповідної інформаційної культури.

Зміна вимог до людини залежно від типу суспільства:

Вимоги до людини	
індустріального суспільства	інформаційного суспільства
<i>Виконавча точність; Уміння підпорядковуватися владі; Виконувати однотипну роботу.</i>	<i>Творчість; Ініціативність; Здатність швидко реагувати на зміни; Комунікативні вміння.</i>

Орієнтація на зазначені вимоги диктує необхідність перебудови всієї системи освіти.

Інформаційне суспільство ставить перед освітою завдання підготовки сучасного спеціаліста, який:

- ✓ володіє необхідними для професійної діяльності знаннями, вміннями, навичками й ефективно їх використовує на практиці;
- ✓ вміє передбачати зміни та гнучко реагувати на них, адаптуватися;
- ✓ критично мислить, вміє ідентифікувати наявні проблеми та визначати шляхи їх оптимального вирішення;
- ✓ вміє грамотно працювати з інформацією;
- ✓ є контактним і комунікабельним у різних соціальних групах, вміє працювати у колективах, командах;
- ✓ самостійно працює над власним розвитком, підвищенням свого культурного і освітнього рівнів;
- ✓ вміє самостійно набувати необхідних для професійної діяльності знань, вмінь і навичок.

На сучасному етапі відбувається долучення України до світового процесу формування нового, інформаційного суспільства. Реалії інформаційного суспільства дедалі відчутніше змінюють життя нашої держави. У цьому зв'язку постають нові завдання перед системою освіти, яка повинна на сучасному етапі швидко й адекватно реагувати на потреби суспільства, позбавляючись шляхом проведення кардинальних реформ притаманного теперішній освіті консерватизму.

Одним із важливих чинників реформування освіти є її інформатизація. Побудова ефективних систем інформатизації освіти з

урахуванням світового досвіду, особливостей і реалій стану вітчизняної освіти – одна із актуальних і важливих наукових і практичних проблем.

У Концепції національної програми інформатизації (Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 02.02.1998 р № 75/98-ВР) визначено, що *інформатизація освіти* спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, модернізацію форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дає можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог.

Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожного учасника навчального процесу тощо.

Взагалі, основними результатами інформатизації освіти визначаються:

- ✓ розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості);
- ✓ розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів;
- ✓ скорочення терміну та підвищення якості навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів;
- ✓ інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності; модернізація управління освітою;
- ✓ кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Першочерговим завданням інформатизації освіти є створення глобальної комп'ютерної мережі та формування інформаційної культури педагогів. Формування інформаційної культури педагога можна здійснити в системі післядипломної педагогічної освіти як складовій системи безперервної освіти педагогів.

Реалізація безперервної освіти педагогів спрямована на подолання основного протиріччя сучасної системи освіти – протиріччя між стрімкими темпами зростання знань у сучасному світі та обмеженими можливостями їх засвоєння людиною в період навчання. Це протиріччя змушує освітні установи, насамперед, формувати вміння вчитися, здобувати інформацію, витягати з неї необхідні знання. Однак для цього педагог не тільки сам повинен володіти особливими інформаційним знаннями й уміннями, а й бути професійно готовий транслювати їх, формуючи інформаційну культуру учнів. Лише при дотриманні цієї умови може бути реалізована ідея безперервної освіти.

Під інформаційною культурою педагога розуміють рівень умінь

педагога цілеспрямованої роботи з інформацією; використання комп'ютерних технологій для роботи с інформацією; наявність системи наукових знань та морально-етичних норм роботи з інформацією.

Інформаційна культура педагога в багатьох випадках асоціюється з техніко-технологічними аспектами інформатизації, оволодінням навичками роботи з персональним комп'ютером. Однак цього недостатньо. В галузі інформатизації та формування інформаційної культури педагогів можна виділити такі ключові напрями:

- ✓ використовувати нові методи та засоби представлення, обробки даних (рівень навчальних досягнень учнів, рівень їх навченості та ін.);
- ✓ використовувати у професійній діяльності більш широкий спектр навчальних матеріалів та наочності;
- ✓ розробляти та використовувати комп'ютерні навчальні програми та комп'ютерні програми для контролю;
- ✓ підвищувати свою кваліфікацію шляхом дистанційного навчання;
- ✓ використовувати для підвищення свого професійного рівня та самоосвіти інформаційні ресурси комп'ютерних мереж.

Таким чином, існує важлива потреба цілісного формування інформаційної культури педагогів та дітей, забезпечення їх інформаційних потреб, організація їх медіаграмотності.

Особливості впровадження ІКТ у навчально-виховний процес

Інформаційно-комунікаційні технології – це сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, опрацювання, передачі та подання інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування технічними і соціальними проблемами. ІКТ відкривають кожному, хто навчається, доступ до практично необмеженого обсягу інформації, що забезпечує безпосередню включеність в інформаційні потоки суспільства.

Функціональне призначення ІКТ – переробка інформації за допомогою комп'ютерів і вироблення нових знань, співвіднесених із метою користувачів. Широке впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів ІКТ, що базується на комп'ютерній підтримці навчально-пізнавальної діяльності, включає розробку та практичне використання науково-методичного забезпечення, ефективне застосування інструментальних засобів та систем комп'ютерного навчання і контролю знань, поступове доповнення цими технологіями

існуючих традиційних форм і методів організації процесу. Це відкриває перспективи щодо розширення і поглиблення теоретичної бази знань і надання результатам навчання практичної значущості; інтеграції навчальних предметів та диференціації навчання відповідно до запитів, нахилів та здібностей учнів; збільшення ваги самостійної діяльності дослідницького характеру; розкриття творчого потенціалу учнів і вчителів з урахуванням їхніх позицій та вподобань, специфіки забезпечення і перебігу навчального процесу.

Таким чином, ІКТ є універсальним засобом пізнавально-дослідницької діяльності і другим за значимістю (після традиційної писемності) способом обміну інформацією. Вони стають потужним знаряддям педагогічного впливу і мають непересічне **значення** для оптимізації навчального процесу:

- підвищення його ефективності;
- розвиток особистісних якостей учнів (здатність до навчання, здатність до самоосвіти, самовиховання, самонавчання, саморозвиток, творчі здібності, уміння застосовувати отримані знання на практиці, пізнавальний інтерес, ставлення до праці);
- розвиток комунікативних і соціальних здібностей молодих людей, особливо під час роботи в Інтернеті;
- значне розширення можливостей індивідуалізації і диференціації навчання за рахунок надання кожному учневі персонального педагога, роль якого виконує комп'ютер;
- учень стає активним суб'єктом пізнання, визнається його самоцінність;
- урахування суб'єктивного досвіду учня, його індивідуальних рис;
- здійснення самостійної навчальної діяльності, у ході якої учень самонавчається і саморозвивається;
- учень отримує навички роботи з сучасними технологіями, що сприятиме його адаптації до швидкоплинних соціальних умов для успішної реалізації своїх професійних завдань;
- комплексне вивчення явищ дійсності, нерозривність взаємозв'язку між природознавством, технікою, гуманітарними науками та мистецтвом;
- сприяння постійному динамічному оновленню змісту, форм, методів, процесів навчання й виховання.

Також ІКТ, якщо вони використовуються педагогічно доцільно, мають величезний вплив на навчальну діяльність школярів, який виявляється:

- у покращанні результатів навчання учнів і в поглядах на самих

- себе як на суб'єктів навчання, що сприяє підвищенню впевненості в собі;
- у збільшенні кількості напрямів діяльності, в яких можливий прояв здібностей школярів;
 - у підвищенні відповідальності тих, хто навчається, бо за рахунок самоконтролю зростає самодисципліна;
 - у формуванні навчальних навичок через збільшену мотивацію, стійку концентрацію і розвиток навичок мислення;
 - у зміні природи стосунків між учнем і вчителем, відповідно до стилю викладання і навчання.

Значення та напрями інформатизації освіти

Існують негативні наслідки масового безоглядного запровадження ІКТ у навчально-виховному процесі, а саме:

- втрата компетентностей міжособистісної взаємодії;
- ізоляція та усамітнення особи;
- зниження ініціативності, потягу до самостійних активних дій і творчості;
- перевага і домінування вторинного досвіду над особистим первинним тощо.

Інформатизація освіти розглядається сьогодні як упорядкована сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних та управлінських процесів, спрямованих на задоволення освітніх інформаційних, обчислювальних телекомунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу.

Інформатизація освіти у широкому розумінні – це комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних із насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і технологією; у вузькому – запровадження в системи освіти інформаційних засобів, що ґрунтуються на комп'ютерній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, які базуються на цих засобах. Інформатизацію освіти розглядають також як масове запровадження в педагогічну практику методів та засобів збору, обробки, передавання та зберігання інформації на базі комп'ютерних технологій з метою створення умов для особистісно-зорієнтованого навчання, покращання пізнавальної діяльності і посилення інтелектуального потенціалу учнів.

Поширення застосування комп'ютерів у різних галузях людської діяльності, зростання загальної доступності їх як елементів ІКТ, навчання професійно користуватись ПК й оволодівати методами самоосвіти,

роботи з ними за допомогою програмних засобів різних видів обумовлюють зміни в освіті:

- зміну предметного змісту майже всіх навчальних дисциплін;
- становлення нових навчальних дисциплін, що забезпечують як загальноосвітню, так і професійну підготовку;
- появу нових цілей навчання у зв'язку зі зміною моделі підготовки громадян інформаційного суспільства включення в зміст навчального матеріалу елементів діяльності з використанням інформаційних технологій;
- інтенсифікацію навчання за рахунок удосконалення й розвитку технічних засобів передавання, приймання та переробки інформації;
- інтеграцію різних видів знань і способів діяльності.

Глобальною загальною проблемою сучасного навчання є створення та ефективне використання інформаційно-освітнього середовища на основі ІКТ. У дидактичному плані існує три найважливіші **проблеми** розробки та використання такого середовища:

- організація самостійної когнітивної діяльності учнів;
- організація індивідуальної підтримки навчальної діяльності кожного учня вчителем;
- організація групової співпраці тих, хто навчається (дискусій, спільної роботи над проектом тощо).

Однією з найсуттєвіших складових інформатизації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є створення, запровадження та розвиток комп'ютерно-орієнтованого освітнього середовища на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів і технологій, побудованих із застосуванням сучасної обчислювальної й телекомунікаційної техніки. Реалізація можливостей усіх засобів навчання, що функціонують на базі інформаційно-комунікаційних технологій у сучасній педагогіці, здійснюється в рамках різних **форм**:

- навчальні програмні засоби, методичним призначенням яких є повідомлення певної кількості знань, формування навичок та умінь навчальної та практичної діяльності та забезпечення необхідного рівня засвоєння, що встановлюється зворотним зв'язком;
- програми, призначені для контролю (самоконтролю) рівня оволодіння навчальним матеріалом;
- інформаційно-пошукові системи, інформаційно-довідкові програмні засоби для формування навичок та умінь із систематизації інформації;
- імітаційні програмні засоби, які призначені для створення моделі

об'єкта, явища, процесу або ситуації;

- демонстраційні програмні засоби, що забезпечують наочне подання навчального матеріалу;

- навчально-ігрові програмні засоби, призначені для програвання різних ситуацій (наприклад, із метою формування вмінь приймати оптимальне рішення або відпрацювання оптимальної стратегії дій).

Розвиток ІКТ, має відбуватися за трьома **напрямами**:

- запровадження безпосередньо в навчально-виховний процес та в самостійну позакласну роботу учня електронних засобів навчального призначення;

- використання Інтернету (електронні бібліотеки, публікації, дистанційні курси тощо);

- створення єдиного інформаційного середовища «школа – дім».

Електронні засоби навчального призначення – це засоби навчання, що зберігаються на електронному обладнанні (імітаційні, моделюючі, контролюючі навчальні комп'ютерні програми; бази даних та бази знань; підручники та посібники; словники, публікації в Інтернеті тощо).

За дидактичною метою комп'ютерні програми поділяють на такі основні **групи**:

1. Програми для засвоєння нового матеріалу (пояснення теоретичних засад, закономірностей; запровадження нових термінів; ознайомлення з об'єктами дослідження).

2. Програми для формування практичних умінь і навичок.

3. Програми-тренажери (повторення основних понять та об'єктів з паралельним здійсненням самоконтролю рівня їх засвоєння.

4. Програми для поточного і тематичного оцінювання навчальних досягнень (різнопланові контрольні завдання для визначення рівня засвоєння програмного матеріалу з елементами корекції знань).

Прикладне програмне забезпечення слід створювати з урахуванням навчальних програм. Науковці і методисти шукають можливості створення *електронних посібників* (підручників, довідників, енциклопедій тощо).

Використання електронного підручника у комплекті з традиційним підручником дозволяє:

- залучити до шкільної освіти новітні інформаційні технології;

- удосконалити контроль з боку вчителя та самоконтроль учнів, зокрема завдяки тестуванню;

- зробити навчання освіти більш привабливим для школярів, вже знайомих з Інтернетом та різноманітними електронними іграми;

- здійснювати дистанційне навчання, зокрема для тих категорій дітей, які не мають змоги відвідувати школу.

З педагогічним програмним засобом можна працювати як у спеціалізованому комп'ютерному класі з використанням мультимедійних комплексів, так і в кабінетах, обладнаних комп'ютером та телевізором. Також можлива робота з електронним підручником у домашніх умовах за наявності комп'ютера. Іншим перспективним напрямом є **створення учнівських проектів** за допомогою комп'ютерних інформаційних технологій.

Популярним в останні роки стає **дистанційне навчання**, яке особливо актуальне для осіб з обмеженими фізичними потребами, за умов відсутності можливості пересування, віддаленості місця проживання тощо. Дистанційне навчання принципово відрізняється від заочної форми навчання:

- ✓ в дистанційному навчанні практикуються спільні види діяльності учнів у малих групах, чого немає у заочному навчанні;
- ✓ практикуються систематичні обговорення всією групою проблем, що розглядаються, пропозицій, задач проблемного характеру в інтерактивному режимі в форумі, чаті, відеоконференції, чого також немає в заочній формі навчання;
- ✓ використовуються такі методи спільної дослідницької творчої діяльності, як метод проектів, проблемних рольових або ділових ігор, кейс-метод, що при заочному навчанні здійснити досить проблематично;
- ✓ форми і види контролю в дистанційній формі значно відрізняються між собою, вони вміщують як автоматичний контроль знань, так і відкриті види контролю спільного результату діяльності..

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте основні риси та чинники інформаційного суспільства.
2. Що таке глобальний інформаційний простір? Як він впливає на зміст освіти?
3. Визначте основні завдання та напрямки інформатизації освіти.
4. Які інформаційно-комінікаційні технології сьогодні найбільш перспективно впроваджувати в навчальній діяльності?
5. Охарактеризуйте переваги та недоліки використання електронних підручників у процесі навчання.
6. Що таке дистанційне навчання? Чим воно відрізняється від заочного навчання?

Рекомендовані джерела:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Висоцька О.Є. Роль мультимедійних засобів комунікації у формуванні світогляду сучасної людини // Вісник Черкаського університету Серія: філософія. Випуск 130. – Черкаси: Вид-во Черкаського ун-ту, 2008. – С. 48-55.
3. Морзе Н.В. Основи-інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Видавнича група ВНУ. – 2006. – 240 с.
4. ЮНЕСКО об информационном обществе: основные документы и материалы. – СПб., 2004. – 120 с.

2. Медіаграмотність та критичне мислення як умови формування світогляду сучасної людини

Віртуалізація соціального середовища під впливом масмедіа

Сучасне суспільство без перебільшення можна назвати суспільством масмедіа, тобто світогляд сучасної людини великою мірою будується і визначається засобами масової комунікації. Найбільш впливовими мультимедійними засобами комунікації у ХХ столітті стали кіно та телебачення, на початку ХХІ століття перше місце у популярності та значимості отримала мережа Інтернет.

Інтернет (*Internet*) – поняття, що виникло як складове двох англійських слів: «*inter*» – «поміж», «серед», «*net*» – «мережа», «павутина». Інтернет сьогодні став всесвітньою інформаційною системою об'єднаних між собою комунікацій, що складають специфічний кіберпростір і, як наслідок, породжують кіберкультуру з власними цінностями, мовою тощо. На початку 90-тих років минулого століття Інтернет об'єднався з мультимедіа, що значно розширило його комунікативні можливості. Інтернет передбачає не тільки послуги зв'язку (електронна пошта, телефонний зв'язок), але й інформаційні можливості (прослуховування новин, читання книг) та комунікативно-ігрові (участь у «конференціях», інтерактивні ігри), до яких в останні роки додалися комерційні послуги (Інтернет-магазини, банки тощо).

Саме Інтернет як глобальна мережа комунікацій змінює сьогодні характер політичних, економічних, культурних процесів, виявляючи себе у вигляді різноманітних «**віртуальних територій**».

Віртуалізація соціального як підвищення впливу масмедіа на всі сфери життєдіяльності людини призводить до переоцінки їхнього значення, розгляду віртуальності як визначального аспекту реальності. В результаті уявлення людини відносно «реальності» неї самої та оточуючого світу стають повністю обумовленими характером віртуальних «образів», створюваних масмедіа.

Важливим чинником влади сьогодні стають не тільки матеріальні, але й **віртуальні ресурси**, що передбачають регулювання та структурування інформаційних потоків відповідно до потреб певних

економічних чи політичних сил, контролювання новітніх технологій та інтелектуального капіталу.

У ХХІ столітті економічне зростання, політичний вплив, культурна різноманітність безпосередньо залежать від опанування суспільства у цілому чи конкретними його членами певними інформаційними технологіями, а також стилем життя, що характеризується високим темпом мобільності, гнучкості, інноваційності. Боротьба за ті чи інші «віртуальні території» означає набуття першості у технологічному розвитку і реалізується у вигляді «віртуальних» чи «інформаційних» війн, що передбачають передування реальних подій віртуальними, моделювання соціально-політичної та економічної ситуації за допомогою ЗМІ, різноманітні форми технологічного та інформаційного шпіонажу тощо (яскравими прикладами останніх на початку 2011 року стали події, пов'язані з діяльністю Джуліана Ассанджа та Wikileaks, а також організацією за допомогою «віртуальних війн» низки переворотів у Східній Африці).

Поява поняття віртуальних територій пов'язана зі створенням нової комунікативної та культурної ситуації у 50-60 роки ХХ століття, яку відомий теоретик масмедіа М.Маклюен назвав терміном «глобальне село», маючи на увазі революційну роль інтерактивних засобів комунікації, завдяки яким земна куля немовби стиснулася до розмірів села. В результаті розвитку електронних засобів зв'язку стало можливим миттєве передання інформації з будь-якого континенту у будь-яке місце світу. Пізніше поняття «глобального села» було використане як метафора для позначення Інтернету як глобальної «віртуальної території» інтерактивної взаємодії, що, у свою чергу, складається з окремих віртуальних територій в залежності від завдань та способів комунікативного єднання (сайти, форуми, веб-сторінки тощо).

Видатний іспанський соціолог М.Кастельс соціальним наслідком Інтернет-комунікації визначив формування так званої «**мережної культури**», спрямованої на встановлення «мережного індивідуалізму як домінантної форми соціальності». З іншого боку, поняття віртуальних територій використовується в концепції *медіакратії* як процесі формування світової влади масмедіа. (що змінює сучасні форми демократії). При цьому нарощення медіакратичних тенденцій осмислюється як у позитивному сенсі (як подальша реалізація ідеї інформаційної відкритості, результату науково-технологічного прогресу), так і у негативному (як тотальний контроль суспільств за допомогою ЗМІ).

Інтернет-комунікація, з одного боку, стимулює пізнавальну активність людини, а, з іншого боку, вона може вводити в оману, особливо коли мова йде про вплив «віртуальної реальності» як реальності, змодельованої комп'ютерними технологіями.

Висока свобода комунікації у мережі Інтернет також «притягує» до себе різноманітні групи – терористичні, політичні «маргінали», бандитські угруповання тощо. Відкритість інформації та комунікації може бути також використана як засіб нагляду та контролю з боку державних і комерційних структур (за допомогою, наприклад, такого прийому як реєстрація, коли користувачі змушені потрапляти у поле «видимості»). Неоднозначною є й «освітня» функція Інтернету, джерела якого стають «базою» для різноманітних «інформаційних війн», фінансових та технологічних крадіжок, порнографічної продукції тощо.

Медіаграмотність та критичне мислення як напрямки освіти для сталого розвитку

Глобальні інформаційні зв'язки дозволяють швидше вирішувати політичні та економічні проблеми, переборювати екологічні небезпеки, удосконалювати форми розвитку науки й мистецтва, нарощувати інтелектуально-моральний потенціал світової цивілізації. Одночасно існує необхідність підкоряти колосальні досягнення науково-технічного прогресу гуманітарним інтересам світового співтовариства, тому що телекомунікації за своєю природою можуть бути стратегічним чинником глобалізації найрізноманітніших інформаційних процесів у суспільно-культурному житті світу—від творчих до руйнівних.

Варто поглиблювати осмислення інформаційних зв'язків та їхньої ролі у сучасному світі та на цій науковій основі знайомити підрастаюче покоління вже зі шкільного віку із принципами *усвідомлено-грамотного відношення до засобів масової інформації*, що не допускає перетворення людей у жертви натисків ЗМІ.

Особливо важливим є захист дітей та підлітків від інформаційного пресингу реклами, руйнівного впливу комп'ютерних ігор тощо. До числа таких заходів можна віднести *введення в навчальні освітні програми профілактичних курсів для виховання критичного ставлення до засобів інформації та комунікації й особливо до тих потоків відеоінформації, які травмують психіку молоді зображенням сцен насильства, егоцентризму або різних ідеологічних стереотипів та «штампів»*. Цим потокам

псевдоінформації необхідно *протиставляти критичне мислення*, засноване на раціональному пізнанні й оцінці реальності та тих перекручених даних про ті чи інші події, які поширюють засоби масової інформації.

Завдяки глобалізації інформаційних засобів зв'язку підсилюється їхній взаємовплив, що сприяє *стандартизації змісту й форми подачі новин і підвищенню швидкості розгортання цього процесу*.

Інформаційна глобалізація має багато суперечливих проявів і імпульсів, які впливають на громадське життя миру, але в сукупності утворюють для неї нову планетарну структуру – *інформосферу*. Завдяки цій структурі глобалізовані інформаційні засоби створюють умови для самозбереження цивілізації, тому що мають можливість концентрувати й розподіляти колосальні світові запаси інтелектуальної енергії, направляючи її на ліквідацію ядерної й екологічної погроз, голоду та злиденності, епідемій і неграмотності, деградації моральності та культури. Хоча ці ж запаси можуть бути звернені на шкоду загальнолюдським інтересам, якщо вони виявляються під пресом влади інформаційного капіталу.

Дуже важливий захист суспільно-гуманітарного призначення комунікаційних засобів, виховання відповідального до них відносини з боку й творців і споживачів інформації. Акцент повинен переноситися на поширення в масовій аудиторії **медіаграмотності**—знання про роль комунікаційних засобів у сучасному житті.

Медіаграмотність – це не стільки певний запас знань—скільки вміння, процес, *спосіб мислення*, що, подібно осмисленому читанню, постійно вдосконалюється. Головним для медіаграмотності є не знання всіх відповідей, а *постановка правильних запитань* щодо всього, що ви бачите, читаєте й пишете». У рішення цієї проблеми повинні включатися родина, школа, різні громадські організації, що борються за мир, громадянські права й духовні цінності.

Критичне мислення **виявляється сьогодні тією життєздатною перспективою розвитку «науки мислити»**, яка на початку ХХІ століття відповідає умовам ефективної життєдіяльності людини інформаційного суспільства. В тій мірі, в якій освіта Україна прагне бути на рівні освіти провідних держав сучасного світу, вона має засвоїти критичне мислення, адаптувавши його до специфіки національного менталітету.

Критичне мислення є не тільки наслідком демократії, а й важливим чинником її формування, воно є частиною підготовки

громадян, необізнаних у політичних маніпуляціях влади, до життя в лояльному демократичному суспільстві.

Людина, яка критично мислить, здатна:

- ✓ визначити проблему;
- ✓ перевірити використану інформацію;
- ✓ проаналізувати твердження, що лежить в основі інформації;
- ✓ враховувати альтернативні точки зору;
- ✓ визначати наявність підтексту в інформації;
- ✓ синтезувати здобуті знання;
- ✓ зробити висновки;
- ✓ прийняти оптимальне рішення.

Критичне мислення допомагає людині навчатися через те, що вона бачить, чує, відчуває. Воно допомагає вдумливо читати, виражати свої думки вголос і на папері. Воно формує самооцінку й самоповагу. Воно вчить самостійно міркувати.

Критичне мислення: технології розвитку*

Під **критичним мисленням** слід розуміти процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями.

Існує два основні підходи у навчанні критично мислити—через запровадження у навчальному закладі окремого курсу «Критичне мислення» або ж через відповідну організацію педагогічного процесу будь-якого з навчальних предметів. Для учнів загальноосвітніх закладів найбільш ефективним є використання технологій критичного мислення у традиційні шкільні дисципліни.

Цілі та завдання технології розвитку критичного мислення:

1. Формування пізнавального інтересу в учнів та розуміння мети вивчення даної теми (питання, проблеми).
2. Розвиток внутрішньої мотивації до цілеспрямованого навчання.
3. Підтримання пізнавальної активності учнів.
4. Спонування учнів до порівняння отриманої інформації з особистим досвідом і на її ґрунті формування аналітичного судження.
5. Розвиток критичного способу мислення.

* *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій /автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х.: Вид.група «Основа», 2009. – 176 с.*

Критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Критичне мислення має такі характеристики:

1. *Самостійність.* Ніхто не може мислити за людину, висловлювати її думки, переконання, ідеї тощо. Мислення стає критичним, тільки якщо носить індивідуальний характер.

2. *Постановка проблеми.* Критичне мислення досить часто починається з постановки проблеми, адже її розв'язання стимулює людину мислити критично. Початок розв'язання проблеми—це збирання інформації про неї, бо роздумувати «на порожньому місці» фактично неможливо.

3. *Прийняття рішення.* Закінчення процесу критичного мислення—це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. *Чітка аргументованість.* Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати, що часто одна і та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому вона повинна підкріпити прийняте нею рішення вагомими, переконливими власними аргументами, які б доводили, що її рішення є найкращим, оптимальним.

5. *Соціальність.* Людина живе в соціумі. Тому доводити свою позицію людина повинна в спілкуванні. У результаті спілкування, диспуту, дискусії людина поглиблює свою позицію або може щось змінити в ній.

Можна виділити ***ознаки людини, яка мислить критично:***

- ✓ *Здатність сприймати думки інших критично.* Людина виявляє здатність прислухатись до думок інших, оцінювати й аналізувати їх щодо розв'язання поставленої проблеми.
- ✓ *Компетентність.* Людина виявляє прагнення до аргументації прийнятого нею рішення на основі життєвого досвіду, фактів з життя та знання справи.
- ✓ *Небайдужість* у сприйнятті подій. Людина виявляє інтелектуальну активність у різних життєвих ситуаціях, здатність зайняти активну позицію у конфронтаційних ситуаціях.
- ✓ *Незалежність думок.* Людина прислуховується до критики на свою

адресу, може протиставити свою думку думкам інших або не погодитися з групою.

- ✓ *Допитливість.* Людина виявляє вміння проникнути в сутність проблеми, глибину інформації.
- ✓ *Здатність до діалогу і дискусії.* Людина вміє вести діалог і дискутувати, тобто вислухати думку інших, з повагою ставитись до цих думок, переконливо доводити свою позицію, толерантно поводити себе під час проведення дискусій.

Критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної кропіткої роботи вчителя й учня, з уроку в урок, з року в рік. Не можна виділити чіткий алгоритм дій учителя з формування критичного мислення в учнів. Лише можна виділити певні умови, створення яких здатне спонукати і стимулювати учнів до критичного мислення.

Головними з них є такі:

1. *Час.* Учні повинні мати достатньо часу для збору інформації за заданою проблемою, її обробки, вибору оптимального способу презентації свого рішення. Робота з формування критичного мислення може вестись не тільки на уроці, а й перед ним і після нього.

2. *Очікування ідей.* Учні повинні усвідомлювати, що від них очікується висловлення своїх думок та ідей у будь-якій формі, їх діапазон може бути необмеженим, ідеї можуть бути різноманітними, нетривіальними.

3. *Спілкування.* Учні повинні мати можливість для обміну думками. Внаслідок цього вони можуть бачити свою значущість і свій внесок у розв'язання проблеми.

4. *Цінування думок інших.* Учні повинні вміти слухати і цінувати думки інших. При цьому вони мають усвідомлювати, що для знаходження оптимального розв'язання проблеми дуже важливо вислухати всі думки зацікавлених людей, щоб мати можливість остаточно сформулювати власну думку з проблеми, яка може бути скоригована «колективною мудрістю».

5. *Віра в сили учнів.* Учні повинні знати, що їм можна висловлювати будь-які думки, мислити поза шаблоном. Вони мають бути впевнені, що можуть внести свою «цеглинку» у зведення «будинку», яким є розв'язання проблеми. Учитель повинен створити середовище, вільне від жартів, глузувань.

6. *Активна позиція.* Учні повинні займати активну позицію у навчанні, отримувати справжнє задоволення від здобування знань. Це стимулює їх до роботи на складнішому рівні, до прагнення мислити нестандартно, критично.

Питання для самоконтролю:

1. Чому сучасне суспільство називають суспільством масмедіа?
2. Яка особливість мережі Інтернет як засобу комунікації?
3. Що є причиною віртуалізації соціального середовища? Як це впливає на свідомість людини?
4. Що таке медіаграмотність? Яке значення воно має для людини?
5. Як пов'язані медіа грамотність та критичне мислення?
6. Назвіть основні складові критичного мислення.
7. Визначте завдання технологій розвитку критичного мислення.
8. Охарактеризуйте головні умови формування критичного мислення у дитини.

Рекомендовані джерела:

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій /автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х.: Вид.група «Основа», 2009. – 176 с.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення. Науково-методичний посібник для вчителів ЗОНЗ. Переклад з англ. – К.: Плеяди.- 2006.
3. Тягло А.В. Логика критического мышления. 2-е издание, исправленное и дополненное. Харьков, 1997.
4. Тягло О.В. Логіка з елементами курсу критичного мислення. Х., 1998.

Етапи експериментальної діяльності за проектом: «Випереджаюча освіта для сталого розвитку»

I ЕТАП. Організація науково-експериментальної діяльності

1. Теоретичне осмислення актуальності проблеми випереджаючої освіти, а також визначення основних напрямків науково-експериментальної роботи навчального закладу.

2. Вивчення рівня знань педагогічних кадрів з проблем сталого розвитку, їхнього творчого потенціалу, а також психологічної та компетентісної готовності до залучення в експеримент.

3. Комплексна діагностика обізнаності дітей та молоді навчального закладу у питаннях сталого розвитку, розумінні значення сталості як основи збереження довкілля та покращення умов життя людини.

4. Створення «банку інформації» з проблем сталого розвитку.

5. Створення творчої групи, визначення мети та головних аспектів її діяльності, розподіл функціональних обов'язків.

6. Планування роботи над проблемою, визначення етапів діяльності педагогічного колективу, прогнозування реальних можливостей досягнення запланованих результатів.

7. Визначення основних педагогічних умов і шляхів формування у дітей та молоді ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам сталого розвитку у системі неперервної освіти.

8. Розробка моделі нового типу навчального закладу випереджаючої освіти для сталого розвитку, а також адаптація існуючих моделей функціонування освітнього закладу згідно стратегії сталого розвитку.

9. Створення програм, які складають цілісну систему організації педагогічних технологій в інтересах сталого соціального розвитку, що сприяють розвитку творчої особистості для свідомого життєтворчого ставлення до себе, довкілля, збереження свого здоров'я, гармонійних стосунків між людьми.

II ЕТАП. Формування та апробація організаційно-функціональних структур навчального закладу випереджаючої освіти для сталого розвитку

1. Корекція навчальних планів і програм з врахуванням переходу

навчального закладу до моделі випереджаючої освіти для сталого розвитку.

2. Здійснення інтеграції змісту освіти для сталого розвитку у зміст навчальних предметів, розробка необхідних для цього методичних матеріалів.

3. Запровадження інтегративного факультативного курсу «Суспільство сталого розвитку» у навчальну діяльність учбового закладу.

3. Використання інтерактивних методів навчання, активне залучення дітей та молоді до практичної реалізації принципів сталого соціально-економічного та екологічного розвитку в умовах освітнього закладу.

4. Моніторинг, анкетування, тестування дітей та молоді, робота з батьками з питань освіти для сталого розвитку.

III ЕТАП. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи

1. Підготовка членами творчої групи рекомендацій з проблем випереджаючої освіти для сталого розвитку. Корекція набутого досвіду.

2. Активний обмін досвідом шкіл випереджаючої освіти на науково-практичних конференціях, проблемних семінарах, творчих звітах вчителів тощо.

3. Робота із залучення вчителів та учнів до науково-дослідної роботи (створення учнівських проектів, проведення конкурсів, семінарів, «круглих столів» тощо).

4. Аналіз змін, що сталися в системі навчання та виховання, міжособистісних стосунків, ціннісних орієнтацій, форм поведінки, характеру співробітництва педагогів та учнів із запровадженням експерименту.

5. Визначення провідних ідей накопиченого досвіду, його характеру та можливостей широкого впровадження.

6. Наукове та методичне консультування педагогів щодо теоретичного обґрунтування та засвоєння досвіду.

7. Подальше поглиблення знань з проблем сталого розвитку, залучення широкого кола громадськості (суспільно-громадських організацій, позашкільних навчальних закладів, преси) до поширення досвіду науково-експериментальної роботи.

СЛОВНИК

Безперервна освіта – процес набуття людиною необхідних компетенцій (знань, умінь, навичок) та якостей (установок, цінностей) відповідно до суспільних потреб протягом всього життя як можливість постійно вдосконалюватися та пристосовуватися до змін соціального середовища.

Відкрита освіта – спосіб організації навчально-виховної діяльності, що передбачає суттєву свободу вибору особистістю основних параметрів процесу її навчання (часу, місця, тривалості, форм, методів, змісту, організації, цілей, джерел, засобів, оцінки, програми навчання, викладачів, навчальних закладів тощо).

Відкрите навчання – одна із складових відкритої освіти і передбачає відмову від класно-урочної системи та оцінювання успішності на основі заданих норм, гнучку, відкрити організацію навчального простору, змінний склад навчальних груп, вільний вибір учнем видів і способів навчальної роботи. Сприяє формуванню позитивної мотивації дітей, емоційно насиченої атмосфери взаємин учителів і учнів.

Відповідальність – здатність особистості самостійно брати на себе певні зобов'язання стосовно оточення (природного – природна чи екологічна відповідальність або соціального – соціальна чи суспільна відповідальність). Відповідальність є основою дорослої поведінки людини та важливою засадою існування розвинутого громадянського суспільства. Виховання соціальної відповідальності є основним завданням освіти для сталого розвитку.

Віртуалізація соціального–підвищення впливу масмедіа на всі сфери життєдіяльності людини, що призводить до переоцінки їхнього значення, розгляду віртуальності як визначального аспекту реальності.

Випереджальне (розвивальне) навчання – вид навчання, що спрямоване на активізацію, розвиток розумових здібностей особистості, її здатності до самонавчання. Матеріал до відповідної теми при цьому надається у вигляді коротких тез, прикладів, асоціацій, схем до того, як розпочинається її вивчення. Випереджальне або розвивальне навчання розглядається як активно-діяльнісний спосіб навчання на протигагу до традиційного пояснювально-ілюстративного.

Випереджаюча освіта для сталого розвитку – концепція переходу сучасної освіти на засади сталого розвитку з врахуванням основних тенденцій соціальних змін. Ідея випереджаючої освіти вперше була

сформульована у доповіді Римському клубу «Нема меж навчання», підготовленому у 1979 р. Дж.Боткіним, Е.Ельманжером та М.Маліцем. Доклад діагностував невідповідність національних систем освіти пріоритетам та майбутнім потребам суспільства, втрату освітнього потенціалу як здатності навчати людину у нових культурних та міжкультурних умовах. Освітня функція суспільства повинна мати інноваційний, прогностичний характер, тобто *випереджати* ті зміни, які відбуваються у світі. Поняття сталого розвитку є доповненням до ідеї випереджаючої освіти, оскільки воно є метою або ідеалом суспільного розвитку в умовах глобалізації та поширення ситуацій несталості та соціальних ризиків.

Гендерний підхід (від англ.- *gender*, від грец.- *genos-pid*)—сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не за їх фізичними особливостями, а в результаті розповсюдження відповідних культурних стереотипів про суть жіночого та чоловічого, що спричиняє різні підходи до їхнього виховання та навчання.

Глобалізація (від. франц.- *global*—взятий у цілому)—процес прискорення та поглиблення економічних, політичних, соціальних, правових і культурних взаємозалежностей держав та цивілізацій з посиленням їхньої відкритості та універсальності.

Глобалізація освіти—одна з основних тенденцій розвитку сучасної освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, Інтернет-комунікацію.

Глобальна освіта — змістовні форми та технології освіти, що орієнтовані на поширення аспектів глобалізації у всіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності й полікультурності у сфері суспільствознавчої освіти, підвищення інформатизації освіти.

Глобальні проблеми (від франц.- *global* — “всезагальний” або латинського слова *globus* — “земна куля”) — життєво важливі для всього людства проблеми, гострота яких відчувається на всій земній кулі.

Глобальний інформаційний простір — мережа глобальних інформаційних зв'язків, що забезпечують ефективну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Гомеостаз - процес саморегуляції, здатність відкритої системи зберігати рівновагу свого внутрішнього стану шляхом скоординованих

реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги. Поняття гомеостазу іноді розглядається як синонім поняття сталості, а також як важливий принцип сталого розвитку.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський) – ідейна течія, що визнає цінність людської особистості, її право на самовираження, щастя і розвиток, вважає благо людини основним критерієм будь-яких соціальних перетворень, а принципи рівності, справедливості, людськості – найбільш бажаною формою людського спілкування.

Гуманізація освіти – процес переорієнтації освітньої галузі на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Гуманізація педагогічного процесу передбачає побудову педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Здійснюється шляхом диференціації та індивідуалізації навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості.

Гуманність – особистісна якість, що виражає людяність, людинолюбство, повагу до кожної окремої людини, незалежно від її віку, статі, нації, кольору шкіри, соціального статусу.

Гуманістична освіта – освітні системи і концепції, які базуються на цінностях гуманізації і гуманітаризації освіти.

Гуманістична педагогіка – напрям у сучасній теорії та практиці виховання, що виник наприкінці 50-х–на початку 60-х років ХХ ст. у США як педагогічне втілення ідей гуманістичної психології. Головною метою виховання гуманістичної педагогіки є самоактуалізація особистості.

Гуманістична психологія – напрям у сучасній зарубіжній психології, предметом якого є цілісне вивчення людини в її вищих, специфічних лише для неї виявах, зокрема розвиток і самоактуалізація особистості, її цінності, любов, творчість, відповідальність, свобода тощо. До провідних представників гуманістичної психології належать А. Маслоу, Ш. Бюлер, К. Роджерс.

Гуманітаризація освіти (від лат. *humanitas* – людство, людяність) – одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання ролі і значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

Гуманоцентричні цінності – ціннісні уявлення про центральне

місце людської особистості у будь-яких сферах суспільного життя, у тому числі – в освітній діяльності.

Демократизація педагогічного процесу (від грец. *Demokratia* – народовладдя) – впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям.

Диференціація освіти (від лат. *differentia* – відмінність) – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається. Базується на прийнятті психологічних відмінностей між індивідами і групами людей (за статтю, віком, соціальною належністю тощо).

«Європейський вимір в освіті» – система освітніх орієнтирів, принципів, підходів та методів для формування «ідеальних» рис сучасного «європейця» згідно Маастріхського договору ЄС (1993 р.)

Європейський освітній простір – мережа освітніх зв'язків у межах території Євросоюзу, що передбачає встановлення єдиних стандартів освіти та створення умов для активного обміну знаннями, методикою, учасниками освітнього процесу.

Екоантропоцентризм – світоглядні уявлення про єдність людини та природи, рівнозначність цінностей людського життя та збереження довкілля, розгляд проблем вирішення екологічних питань шляхом збалансованого (сталого) суспільного розвитку.

Екологічна компетентність – складова життєвої компетенції особистості, пов'язана із формуванням знань, вмінь, навичок, ціннісних орієнтацій, спрямованих на реалізацію екобезпечних та екозбалансованих моделей поведінки.

Екологічна етика – вид етики, що звернений до екологічної проблематики та до розв'язання проблем, пов'язаних із негативним впливом на природу з боку людини. Передбачає формування відповідних ціннісних настанов та пріоритетів, норм поведінки, які сприяють розвитку екологічного світогляду та екокультури. Екологічною етикою також називають прикладну дисципліну, що має виключно природоохоронні аспекти розгляду (природоохоронна етика). Засновниками екологічної етики вважаються американський еколог Олдо Леопольд (1887–1948) та німецький лікар Альберт Швейцер (1875–1965), які висунули ідею, що до будь-яких живих істот треба ставитись не як до речей, а за тими самими принципами, що й до людей. В межах екологічної етики питання формування екобезпечної поведінки

формулюються у двох напрямках: через розгляд заходів обмеження людської діяльності в силу визначення природи як основної цінності життя (природоцентриське тлумачення екологічної етики – **див. також: «природоцентризм»**), а також – через заходи регулювання системних відносин суспільство-природа та особистість-суспільство у бік екозбалансованих форм природокористування та моделювання чинників сталого розвитку суспільства (екоантропоцентриське тлумачення освіти для сталого розвитку – **див. також «екоантропоцентризм»**).

Екологічна компетентність – здатність особистості приймати рішення і діяти у життєвих ситуаціях відповідно до екологічно прийнятних та екологічно безпечних стратегій взаємовідносин у системі «особистість-суспільство-природа». Є складовою **життєвої компетентності** та стосується широкого спектру взаємодії особистості з навколишнім середовищем.

Екологічна культура – культура ощадливого та бережного ставлення до довкілля.

Екологічний світогляд – сформованість цінностей та ідеалів, орієнтованих на збереження довкілля, домінування екологічно-врівноважених моделей поведінки особистості.

Екологічно безпечна поведінка – поведінка, що не несе загрози існуванню людства та природних екосистем.

Екологічно-орієнтована позиція особистості – спроможність особистості займати конкретну життєву позицію по збереженню довкілля, людяність по відношенню до життя як такого, повага до всього живого.

Екологія культури – (термін висунутий Д. С. Ліхачовим) – концепція збереження пам'яті про духовне життя певного народу, згідно якої не тільки забруднення зовнішнього середовища, погроза екологічної кризи, але і забруднення внутрішнього світу людини, її духовної пам'яті і свідомості призводять до розпаду як особистості, так і – всієї людської культури.

Економіка знань – складова концепції «суспільства знань» (**див.: «суспільство знань»**), згідно якої у сучасних розвинутих країнах знання грають провідну роль у забезпеченні економічного зростання та процвітання її громадян. При цьому освіта розглядається як ключовий чинник економічного зростання та формування людського капіталу.

Екорозвиток (екобезпечний, екозбалансований розвиток) – екологічно прийнятний, врівноважений розвиток економічної та соціальної сфер при раціональному використанні природних ресурсів

(використовується як синонім вузького визначення поняття «сталого розвитку»).

Етика відповідальності – нормативні та морально-ціннісні уявлення про відповідальність держави, суспільства, окремої людини перед суспільством, нинішніми та майбутніми поколіннями за їхнє право на безпечне та якісне життя. Вперше була сформульована М.Вебером. У ХХ столітті отримала розповсюдження завдяки працям Г. Йонаса «Етика відповідальності» та Ю.Габермаса.

Етика толерантності – морально-етичні принципи міжкультурних відносин, що передбачають взаємоповагу та визнання безумовної цінності іншої людини (її самоцінності), її права на відмінність; пріоритетність саморозвитку, самореалізації кожної особистості відповідно від її власних переконань; орієнтацію на співробітництво, пошуки згоди й співдружності у взаємовідносинах з представниками інших культур.

Життєтворчість – у широкому сенсі – процес творення життя – як власного, внутрішнього, так і всього комплексу його зовнішніх параметрів – самореалізації, комунікації, соціально-рольової поведінки, чуттєвих форм взаємодії тощо. Життєтворчість – віддзеркалення творчої природи людини, її здатності до духовно-практичної діяльності, що включає проектування та здійснення певного життєвого сценарію, оволодіння складним мистецтвом жити.

Життєвий шлях особистості – узагальнені уявлення про мету та зміст її творчого само здійснення. Передбачає засвоєння певного стилю життя як усталених форм поведінки, спрямованих на самозбереження та самореалізацію, відкритість новому досвіду та культуротворчу спрямованість діяльності.

Життєва компетентність – ставлення особистості до життя як сутнісної потреби у самопізнанні та саморозумінні, осмисленому розв'язанні внутрішніх та міжособистісних суперечностей, відповідальному та критичному ставленні до своїх дій, налаштованості на конструктивне спілкування з іншими особистостями.

Життєвий проект – усвідомлена організація особистістю психологічного часу, розуміння напрямку свого життєвого шляху, меж та можливостей творчої самореалізації, адекватної самооцінки, високої моральної та духовної культури.

Задатки – індивідуальні природні психофізичні властивості людини, якими вона наділена з моменту народження.

Здібності – індивідуальні якості особистості, завдяки яким вона

здатна до певної творчої діяльності.

Індекс людського розвитку (див. також «якість життя») – показник, що відображає якість розвитку людини, соціальні умови її життя в окремо взятій країні. Індекс людського розвитку (ІЛР) визначається за сукупністю трьох показників: тривалості життя; рівня освіти (ступеня грамотності й можливості доступу людини до початкової, середньої та вищої освіти); реального внутрішнього валового продукту на одну особу. Ці три чинники й становлять «середній показник» по країні; за найкращих соціальних умов, створених для розвитку людини, він дорівнює одиниці, за найгірших – нулю.

Індивідуалізація (франц. *individualisation*, від лат. *individuum* – неподільне) навчання – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дає змогу створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного.

Індикатори сталого розвитку – це показники, які використовуються для оцінки якості життя людей, стану їх здоров'я, стану довкілля, оцінки впливу людської діяльності на стан довкілля і здоров'я людей. Індикатори встановлюються в залежності від пріоритетів та завдань сталого розвитку для окремо взятої території, їх поділяють на економічні, соціальні, екологічні та інституціональні.

Інноваційна компетентність (лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний) педагога – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

Інноваційна освіта – освіта, спрямована на поширення інноваційних форм діяльності у змісті навчання та виховання особистості.

Інноваційна педагогічна діяльність – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, зорієнтована на зміну та розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення кращих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Інноваційне навчання – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих

здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості.

Інноваційне середовище – педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку інноваційного ресурсу особистості; інтегрований засіб накопичення і реалізації інноваційного потенціалу навчального закладу.

Інновація – нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

Інтеграція–(від *лат. integrum – ціле; лат. integratio – з'єднання*) – процес взаємного зближення, взаємопроникнення, об'єднання певних елементів (частин) у ціле та утворення між ними усталених взаємозв'язків; процес перетворення відносно самостійних і мало пов'язаних між собою об'єктів (індивідів, груп, класів, держав) в єдину, цілісну систему, що характеризується узгодженістю та взаємозалежністю її частин на засадах загальних цілей, інтересів, принципів. *Глобальна інтеграція* є одною з форм сучасного процесу глобалізації і визначає характер міжнародної економічної, політичної та культурної взаємодії в умовах нових форм розподілу праці під впливом науково-технічного прогресу.

Інтерактивне навчання – діалогова форма навчання, в результаті якого відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу з метою взаємопорозуміння, розвитку особистісних якостей та спільного вирішення поставлених завдань.

Інформаційна культура – система навичок та вмінь, навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційно-комунікативних засобів та інформації. В інформаційному суспільстві інформаційна культура поширюється через соціальні мережі (Інтернет-комунікацію), мобільний зв'язок, телебачення та радіо. Завдяки глобалізації інформаційної культури відбувається уніфікація та універсалізація ціннісних зразків, поширюється можливість обмінюватися думками, продуктами індивідуальної творчості.

Інформаційне суспільство – сучасний етап розвитку цивілізації з домінуванням ролі знань та інформації; суспільство, яке існує завдяки комп'ютеризації та інформатизації виробничої діяльності та економічних взаємовідносин і характеризується підвищеним впливом інформаційно-комунікативних технологій на всі сфери людської діяльності та суспільство у цілому.

Компетентнісно-орієнтована освіта–освіта, орієнтована на розвиток ключових компетентностей особистості з метою її життєтворчої самореалізації та активної адаптації до суспільних змін.

Креативність (лат. *creatio (creationis)* – створення) – стійка властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості.

Медіаосвіта – напрям освітньої діяльності, спрямований на підготовку тих, хто навчається, до життя в інформаційному суспільстві, формування в них уміння користуватися інформацією в будь-якому вигляді, здійснювати комунікацію, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо засобів масової комунікації.

Модель школи випереджаючої освіти – модель функціонування освітнього середовища на засадах ідей та принципів випереджаючої освіти для сталого розвитку.

Навчання протягом життя – постійне чи періодичне навчання протягом всього життя людини, яке стимулює і спонукає до отримання знань, навичок і цінностей, необхідних у житті, і застосування їх у суспільстві у будь-якій ролі, ситуації і середовищі. Принцип навчання протягом життя є складовою освіти для сталого розвитку та основою безперервної освіти (див. «безперервна освіта»).

Науково-технічна революція (НТР) – якісне перетворення стану існування суспільства на основі стрімкого розвитку науки і технічного використання її досягнень, коли наука стає головним чинником розвитку виробництва.

Національна самосвідомість – усвідомлення людиною приналежності до певної нації, що включає високі патріотичні почуття, любов до Батьківщини, рідного краю, свого народу, готовність їх захищати, відстоювати самобутність власної культури.

Новаторство (лат. *novator* – оновлювач) – вищий ступінь педагогічної професійної майстерності, винахідництво нового в педагогічній практиці.

Новаторський педагогічний досвід – породжена радикально новою педагогічною ідеєю навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність.

Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність будь-якого нововведення.

Нові інформаційні технології – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Норми – загальнообов'язкові вимоги до людини та її діяльності з

боку суспільства чи окремих груп людей.

Органічне зростання – поняття, що є центральним для теорії «органічного зростання» як однієї з моделей вирішення глобальних проблем. Було висунуте у доповіді М.Месаровича та Е.Пестеля «Людство на раздоріжжі» (1974 р.). Поняття «органічного зростання» є зворотним поняттю «нульового зростання» (перша доповідь Римському клубу «Межі зростання» Д.Медоуза (1972 р.) Органічне зростання – це процес якісних змін світової системи (на відміну від кількісних, які описувалися Д.Медоузом). Як вважали автори цієї доповіді, існує взаємозалежність світових глобальних проблем – перенаселення, забруднення довкілля, продовольчої, ресурсної кризи тощо. Модель органічного зростання поклала основу ідеї обмеження та регулювання споживання ресурсів за рахунок промислово слабкорозвинутих країн.

Освіта – процес і результат засвоєння людиною системи знань про світ, суспільство, саму себе, способи мислення і діяльності, формування власної особистості; феномен культури, що забезпечує її трансляцію, відтворюваність і зміну.

Освіта для сталого розвитку – форма освітньої діяльності, спрямованої на впровадження ідей, принципів та цінностей сталого розвитку у навчання та виховання з метою формування культури ощадливого та відповідального відношення до природного та соціального оточення.

Освітня парадигма (грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність прийнятих науковим педагогічним співтовариством теоретичних, методологічних та інших установок на кожному етапі розвитку педагогіки, якими керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв'язанні педагогічних проблем.

Освітня програма – основний документ освітнього закладу будь-якого рівня, що визначає зміст основної і додаткової освіти, педагогічні технології, які використовуються, систему атестації і управління якістю освіти, а також кадрові та матеріально-технічні основи освітнього процесу.

Освітня технологія – технологія, що відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначена для прогнозування розвитку освіти, її конкретного проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів.

Особистісний підхід у педагогіці – гуманістичний підхід педагога до вихованців, що допомагає кожному з них усвідомити себе як

особистість, виявити можливості, які стимулюють самостановлення, самоствердження, самореалізацію.

Особистість – інтегровані соціально-психологічні якості людини (світогляд, самооцінка, характер, ціннісні орієнтації, моральні ідеали, соціально-політичні погляди), що визначаються її самосвідомістю.

Партнерство – узгоджена співпраця кількох сторін і пошук рішень з визначеними спільними цілями, завданнями та обсягом роботи кожного з партнерів. В партнерстві важливо об'єднати різні інтереси та завдання в єдине рішення, прийнятне для всіх.

Педагогіка співробітництва – новаторський напрям у педагогіці, що розглядає дитину як активного суб'єкта спільної з педагогом діяльності, заснованої на реальному співробітництві, демократичних і творчих засадах. Сформувався у середині 80-х років ХХ ст. (представники: Ш.Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов). Ключовими аспектами педагогіки співробітництва є налаштованість вчителя та учнів на конструктивний та відкритий діалог, взаєморозуміння, знаходження спільних цінностей та цілей; творче осмислення навчальної чи світоглядної проблеми, винайдення причин та можливостей її подолання, заохочення учнів до самостійної діяльності, креативного та пошукового підходу до власного життя тощо.

Педагогічна інновація (нововведення) – сукупність нових професійно-педагогічних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання й навчання з позицій особистісно-орієнтованої освіти; цілісна теоретична, технологічна і методична концепція оновлення педагогічної діяльності, що забезпечує її вихід на якісно новий рівень; процес освоєння нового (засобу, методики, технології, програми тощо).

Педагогічна майстерність – високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогу ефективно організовувати навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію.

Педагогічна система – педагогічна концепція і досвід її реалізації в педагогічну практику; еталонна модель, результати дії якої апробовані на соціальному рівні і мають свою специфіку.

Педагогічне проектування – цілеспрямована діяльність, яка визначає необхідність педагогічних перетворень, прогнозує та оцінює наслідки реалізації певних педагогічних задумів.

Педагог-фасилітатор (англ. *facilitate* – *полегшувати*) – педагог, який працює в системі особистісно-орієнтованої (гуманістичної) педагогіки і в роботі з дітьми сповідує відкритість власним думкам, переживанням, заохочення, довіру як вираження внутрішньої особистісної впевненості в можливостях і здібностях вихованців, «емпатичне розуміння» (бачення поведінки вихованця, його реакцій, дій, навичок). Поняття запровадив К. Роджерс.

Полікультурна освіта – освіта, спрямована на збереження і розвиток культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності певного суспільства, на передавання їх та інноваційних новоутворень молодому поколінню.

Природоцентризм – світоглядні уявлення про безумовну цінність природи (її самоцінність). Характеризують підхід до вирішення екологічних проблем за моделлю «згорнення прогресу», обмеження людської діяльності, а не її системних перетворень.

Проблемні методи навчання – методи засвоєння нових знань, у яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (розв'язанні проблеми).

Регіоналізація (лат. *regionalis* – обласний) освіти – фундаментальна тенденція сучасності, що реалізується через формування особливого «національно-регіонального» компонента в освіті, який відображає історико-культурні, соціально-економічні реалії та потреби розвитку окремих територіальних і етнокультурних спільнот.

Рефлексія – форма теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення (усвідомлення) своїх власних дій.

Ризик – результат ймовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабності) її наслідків. На відміну від поняття «невизначеність», поняття ризику має відносно вимірювальний характер.

Ризикологія – галузь наук, що вивчає причини, наслідки й закономірності виникнення та запобігання ризиків у тій чи іншій сфері (економіці, політиці, суспільному житті – звідси розвиваються «економічна ризикологія», «політична ризикологія», «соціальна ризикологія»).

Римський клуб – міжнародна суспільна організація, створена італійським промисловцем Ауреліо Печчеї та генеральним директором з питань науки Олександром Кінгом у 1968 р. Одним із головних завдань цієї організації є вивчення перспектив розвитку біосфери та прогнозування можливих глобальних проблем людства.

Розвивальне навчання (розвивальна освіта) – група ідей та

концепції навчання (освіти) і практики освіти, центральною в якій є особистість людини, що розвивається. Особистісний розвиток розуміють як розвиток мислення і пам'яті, розвиток адаптивних здібностей і якостей, розвиток науково-теоретичного мислення, творчих здібностей тощо

Самовиховання – комплекс зусиль людини, спрямованих на саморозвиток і самовдосконалення.

Самореалізація – розкриття та розвиток власних задатків та здібностей людини, втілення їх у предметах її діяльності, реалізація її життєвої мети.

Саморозвиток – процес активної, послідовної, прогресивної і незворотної якісної зміни психологічного статусу особистості. Можливий на певному ступені вікового розвитку, за сформованості механізмів саморегуляції.

Самосвідомість – сукупність знань та уявлень людини, що визначають її відношення до самої себе.

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти, що виражає знання людини про навколишній світ і про себе саму.

Світогляд – загальне розуміння людиною навколишнього світу і свого місця в ньому, її відношення до навколишньої дійсності і до себе самої. Цілісне бачення й переживання людиною світу й себе у цьому світі, розуміння свого місця у ньому та призначення.

Соціалізація (лат. *socialis* – громадський) – процес входження індивіда до соціуму. Передбачає засвоєння ним певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень) для функціонування в суспільстві, здобуття власного соціального досвіду та активного формування особистості.

Спілкування – процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін досвідом, діяльністю, інформацією, здібностями, вміннями і навичками, а також результатами праці.

Споживча культура – знання, вміння, навички, ціннісні пріоритети, що передбачають формування в людини усталених, екологічно врівноважених звичок і моделей повсякденної поведінки, обізнаність у питаннях правового та соціального забезпечення прав споживачів, економічно доцільної діяльності.

Споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо непов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Стабільність – здатність системи функціонувати, не змінюючи

власної структури та знаходячись у стані рівноваги.

Сталий (стійкий, усталений) розвиток (від англ. *sustainable development*) –

1) будь-яка форма підтримуваного (самопідтримуваного) розвитку певної галузі суспільства чи сфери життєдіяльності людини (широке визначення);

2) стабільний спрямований розвиток економічної та соціальної сфер при раціональному використанні природних ресурсів (вузьке визначення, синонім «**екозбалансований розвиток**»);

3) «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» – визначення Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку у доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), іншими словами, це процес змін, коли використання природних ресурсів, соціально-економічні чинники, характер науково-технічного розвитку, розвиток особистості та суспільства узгоджені між собою та укріплюють потенціал задоволення потреб та устремлінь нинішніх та майбутніх поколінь.

Сталість – здатність системи зберігати довгострокову рівновагу при наявності зовнішніх впливів. Система знаходиться у стані довгострокової рівноваги, коли всі впливи на неї компенсуються іншими.

Стале місто – місто, в якому досягнення у суспільному, економічному та фізичному розвитку залишаються усталеними. Поняття, розроблене в «Хартії міст Європи за сталий розвиток» (Ольборгська хартія, Данія, 27 травня, 1994 р., Європейська конференція зі сталого розвитку). Основною метою цієї хартії є вироблення єдиної стратегії розвитку європейських міст на засадах забезпечення безпеки та високої якості життя при збереженні природного середовища, ресурсного потенціалу та екозбалансованого розвитку економічної та суспільної сфер діяльності городян.

Стале суспільство – це суспільство, яке зберігається протягом життя багатьох поколінь і характеризується далекоглядністю, гнучкістю і мудрістю, за якої не руйнуються його фізичні чи соціальні системи життєзабезпечення.

Сталий розвиток територій – забезпечення безпечних та сприятливих умов життєдіяльності людини у процесі планування територіальної інфраструктури та містобудування, що передбачає охорону та раціональне використання природних ресурсів, обмеження негативного впливу на довкілля, соціально-перспективне та економічно доцільне планування території.

Стратегічне мислення – мислення, орієнтоване на вироблення

довгострокового плану дій. У концепції сталого розвитку стратегічне мислення виступає основою економічної, соціальної та екологічної політики. Стратегічне мислення також передбачає відповідальну поведінку людини у повсякденному житті.

Стратегія сталого розвитку – стратегія переходу до екозбалансованих форм природокористування та соціального розвитку. Сформульована у 1980 році у Всесвітній стратегії збереження природи, отримала розповсюдження після публікації доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» (1987 р.) та була оприлюднена на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992 р., на якій було прийнято рішення про зміну курсу розвитку світового співтовариства у напрямку його сталого розвитку.

Суспільство знань (див. також «**економіка знань**») – концепція, згідно якої освіта є основою соціальної та економічної політики, випереджаючим чинником суспільних змін. Іноді поняття «суспільство знань» використовують як синонім поняття «інформаційне суспільство». При цьому процес розвитку суспільства знань означає спрямованість економіки на формування людського капітала, підвищення якості життя, виробництво інновацій, високих технологій та високоякісних послуг.

Толерантність – комплекс ціннісних орієнтацій, які передбачають повагу та прийняття різноманіття культур, форм самовиразу і вияву людської індивідуальності.

Школа життєтворчості – організація навчально-виховного середовища, що передбачає створення умов для активної соціальної діяльності учнів на засадах проектування механізмів її реалізації.

Якість життя (див. також «**індекс людського розвитку**» та «**індикатори сталого розвитку**») – 1) поняття, що визначає рівень соціального та фізичного забезпечення стану людини (що корелює з визначенням загального рівня життя у тій чи іншій країні); 2) рівень відповідності життєвого процесу людини у всіх його проявах рівню її претензій, в тому числі обумовлених якісними характеристиками суспільства.

Якість освіти – рівень знань і вмінь, розумового, морального і фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; рівень забезпечення навчальної діяльності і надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом.

Науково методичне видання

ВИСОЦЬКА Ольга Євгенівна

Освіта для сталого розвитку

Науково-методичний посібник

Здано на складання 04.03.11. Підписано до друку 14.03.11. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк різнографічний. Гарнітура Times. Умовн.друк.арк. 9,60.
Умовн.фарб.-відб. 9,60. Обл.-видавн. арк. 11,61. Наклад 300 прим. Зам. № 715

Віддруковано в ТОВ «Роял Принт»
49054, м. Дніпропетровськ, пр. Кірова, 97-К
тел. (056) 794-61-04(05)
Свідоцтво ДК № 3505 від 23.06.2009